

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**XIII. YÜZYIL TÜRKİYE SELÇUKLU İLE BİZANS
BİLGELERİ'NİN TOPLUMSAL ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tuğba BAŞAR

**Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Ortaçağ Tarihi**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Lütfi ŞEYBAN

HAZİRAN 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

XIII. YÜZYILDA TÜRKİYE SELÇUKLU VE BİZANS
BİLGELERİNİN TOPLUMSAL ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tuğba BAŞAR

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih
Enstitü Bilim Dalı: Ortaçağ Tarihi

“Bu tez 12/06/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Lütfi SEYBAN	Başarılı	Lütfi
Doç. Dr. Üyesi Mahmut Kırkpınar	Başarılı	M. Kırkpınar
Doç. Dr. Murat KEÇİÇ	Başarılı	M. Keçiç



SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	TUĞBA BAŞAR
Öğrenci Numarası	:	1660Y12002
Enstitü Anabilim Dalı	:	TARİH
Enstitü Bilim Dalı	:	ORTA ÇAĞ TARİHİ
Programı	:	<input checked="" type="checkbox"/> YÜKSEK LİSANS <input type="checkbox"/> DOKTORA
Tezin Başlığı	:	XIII. Yüzyılda Türkiye Selçuklu ve Bizans Bilgelerinin Toplumsal Etkileri
Benzerlik Oranı	:	% 12

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

09/05/2019
Öğrenci İmza

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Prof. Dr. Lütfi ŞEYBAN

Tarih:09/05/2019

İmza:

KABUL EDİLMİŞTİR

REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: ORTA ASYA'DAN GELEN TÜRKİYE SELÇUKLU BİLGELERİ	7
1.1.Şehâbeddin Sühreverdi	7
1.2. Bahâeddin Veled	10
1.3. Evhadüddîn Kirmânî	13
1.4. Ahî Evran	16
1.5. Sirâceddin El-Urmevî	18
1.6. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî.....	20
1.7. Hacı Bektâş-ı Velî	25
1.8. Baba İlyas ve Baba İshak	27
1.9. Emirci Sultan.....	29
1.10. Geyikli Baba.....	30
1.11. Fahreddin Irakî	32
1.12. İbn Bîbî	34
1.13. Ahmed Eflâkî	35
BÖLÜM 2: ENDÜLÜS'TEN GELEN VE ANADOLU TOPRAKLARINDA YETİŞEN TÜRKİYE SELÇUKLU BİLGELERİ	36
2.1. Muhyiddin İbnü'l-Arabî.....	36
2.2.Mecdüddin İshak	40
2.3. Sadreddin Konevî.....	42
2.4. Yunus Emre.....	43
2.5. Barak Baba	45
2.6. Sarı Saltuk	47
2.7. Nasreddin Hoca.....	49
2.8. Sultan Veled	50

2.9. Şeyyad Hamza.....	52
2.10. Aşık Paşa.....	53
BÖLÜM 3: ANADOLU'DA YAŞAYAN BİZANS BİLGELERİ.....	55
3.1. Latin İşgali Sonrası İznik'te Patrikler	55
3.2. Sardisli Andronikos.....	60
3.3. İoannes Apokaukos	61
3.4. George Bardanes	62
3.5. Nicephoros Chrysorbeges	63
3.6. Philadelphia'lı Theoleptos	63
3.7. Georgios Akropolites ve Konstantinos Akropolites	64
3.8. Georgios Pakhimeres	66
3.9. Nikephoros Blemmides.....	67
3.10. Manuel Holobolos.....	68
3.11. Niketas Khoniates	69
3.12. Theodore Metokhites	69
3.13. Maximus Planoudes	70
3.14. Nicholas Mesarites	71
SONUÇ.....	72
KAYNAKÇA	74
EKLER.....	90
ÖZGEÇMİŞ.....	108

KISALTMALAR

AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DTCFD	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
Ed.	: Editör
Eİ2	: Encylopedia of Islam
IUEF Tarih Dergisi	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
İA	: İslam Ansiklopedisi
S.	: Sayfa
Sa.	: Sayı
TDAY Belleten	: Türk Dil Araştırmaları Yıllığı Belleten
TED	: Tarih Enstitüsü Dergisi
Terc.	: Tercüme
TİKA	: Türk İşbirliği Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vol.	: Volume
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	<input checked="" type="checkbox"/>	Doktora	<input type="checkbox"/>
Tezin Başlığı: XIII. Yüzyılda Türkiye Selçuklu ve Bizans Bilgelerinin Toplumsal Etkileri			
Tezin Yazarı: Tuğba BAŞAR		Danışman: Prof. Dr. Lütfi ŞEYBAN	
Kabul Tarihi: 12.06.2019		Sayfa Sayısı: V (önkısım)+ 90(tez) + 18(ek)	
Anabilim Dalı: Tarih		Bilim Dalı: Ortaçağ Tarihi	
<p>XIII. yüzyıl Anadolu'nun siyasi bakımdan pek çok kargaşa yaşadığı bir dönemdir. Aynı tarihler Türkiye Selçuklu Devleti cephesinde tasavvuf hareketi büyük yer tutmuş, bu hareket Moğollar döneminde iyice yaygınlaşmıştır. Türkiye Selçuklu Devleti bilgeleri devlet desteğini alarak kendi faaliyet alanlarını oluşturmuşlar ayrıca devlet ve toplum arasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. XIII. yüzyıl Bizans ise, IV. Haçlı seferinden Latinler'in İstanbul'u işgaliyle merkezi İznik'te taşınmıştır. 1261 yılına kadar Bizans Patrikhanesinin bilgeleri de İznik'te görev yapmıştır.</p> <p><i>"XIII. yüzyılda Türkiye Selçuklu ve Bizans Bilgelerinin Toplumsal Etkileri"</i> konulu bu çalışma Türkiye Selçuklu Devleti ve Bizans İmparatorluğu döneminde XIII. yüzyılda iki ayrı medeniyette de yaşamış bilgiler ayrı ayrı bölümler de değerlendirilecektir. Bu yüzyılda yaşamış olan her bir bilgenin hayatı incelenecek, toplumsal etkileri tartışılacaktır. Bu bilgiler ışığında bu alandaki eksikliklerde giderilmeye çalışılacaktır.</p>			
Anahtar Kelimeler: Türkiye Selçuklu Devleti, Bizans İmparatorluğu, Bilgeler.			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree <input checked="" type="checkbox"/>	Ph.D. <input type="checkbox"/>
Title of Thesis: İn XIII. Century Turkey Seljuk's And Byzantine Wise's Social Effects	
Author of Thesis: Tuğba BAŞAR	Supervisor: Professor Lütfi ŞEYBAN
Accepted Date:	Number of Pages: V (pre text)+90 (main body) + 18 (additional)
Department: History	Subfield: Medieval History
<p>XIII. century is a period in which Anatolia experienced many political turmoil. Turkey has kept the same dates, places great movement mysticism in front Seljuk Empire, the Mongol period has been well spread this movement. Turkey taking the Seljuk State sages state support had created their own areas of activity have also played an important role in state and society. XIII. century is Byzantine, After IV. the Crusade, the Latins invaded Istanbul and moved to Iznik. Until 1261, the sages of the Byzantine Patriarchate worked in Iznik.</p> <p>" <i>In XIII. Century Turkey Seljuk's and Byzantine Wise's Social Effects</i>" on this study, Turkey Seljuk Empire and the Byzantine Empire's XIII. century sages lived in two separate civilizations will be evaluated in separate sections. The life of each sage who lived in this century will be examined and its social effects will be discussed. In the light of this information, deficiencies in this field will be tried to be eliminated.</p>	
Keywords: Turkey Seljuk State, Byzantine's Empire, Wises.	

GİRİŞ

Siyasi Durum

Orta Asya'da baş gösteren Moğol zulmü nedeniyle Anadolu topraklarına birçok Türkmen göç etmiştir. Moğollar, çok sayıda bölgeyi darmadağın etmiş ve birçok insanı öldürmüşlerdi. Geriye kalan tüm Türkmen boylarına ödeyemeyecek derecede ağır vergiler yüklenmişti. Moğollar'ın Türkmenistan coğrafyasını ele geçirerek ticareti sekteye uğratması, doğal olarak bölge ekonomisinin de çöküşüne sebebiyet vermiştir.¹

Bu yüzden ekonomik sebepler, huzur ortamının olmaması, ağır vergi mükellefiyeti Türkmenlerin Anadolu topraklarına yerleşmelerinde başlıca unsurları teşkil etmiştir. Anadolu'ya gelen Türkmenlerin arasında birçok bilge ve edipler de yer almıştır. Onlar da istila sebebiyle kaçarak bu topraklara gelmiştir. Dinî öğretilerini yaymak, eserler meydana getirmek başlıca amaçları arasında yer almıştır.

Bu coğrafyada, XIII. yüzyılda başta Türkiye Selçuklu Devleti olmak üzere, Bizans İmparatorluğu, Anadolu beylikleri de varlığını sürdürmüştür. Haçlı Seferi sonrasında 1204 Yılında Latinlerin İstanbul'u ele geçirmesi üzerine Komnenos hanedanı tarafından Trabzon Rum İmparatorluğu kurulmuştur.²

1204 yılında Theodoros Laskaris imparator olarak İznik (Nicaea) Devletini kurmuştur. 1219 yılında Venediklerle ticari anlaşma yaparak onlara İstanbul'da serbest dolaşma hakkını tanımıştır. 1222 yılında ölümü üzerine damadı III. İoanes Vatatzes imparator olmuştur. Vatatzes, 1225 yılında Latinlerle anlaşma yoluna giderek, onların Anadolu coğrafyasında ele geçirdikleri bölgelerden feragat etmelerini sağlamıştır. 1246'da Bulgaristan bölgesini toprakları arasına yeniden katmıştır. Onun ölümü üzerine yerine oğlu II. Theodoros Laskaris geçmiştir. Dört yıllık saltanatı süresince toprak kaybı yaşanmamıştır. 1258'de ise IV. İoannes Laskaris imparator olmuş, fakat henüz yaşı küçük olduğu için Palaiologos ailesinden VIII. Mikhael ile ortak imparator ilan edilmiştir.³ 1261'de tahta çıkmasıyla birlikte, Mora ve Makedonya'yı ele geçirmiştir. 1274'de Papa'nın üstünlüğünü kabul etmiştir. Onun ölümünden sonra yerine

¹ S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2010, s.373-374

² Murat Keçiş, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, Ankara: TTK, 2013, s. 17

³ Donald Nicol, *Bizansın Son yüzyılları (1261-1453)*, 2. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 12-34

oğlu II. Andronikos geçmiştir. 1282- 1328 yılları onun imparator olduğu dönemdi. Bu dönem, isyanların, iç savaşın bol olduğu bir zamana denk gelmiştir. Bu zaman diliminde, hem Osmanlı hem de Sırp lar ile mücadeleler meydana gelmiştir.⁴

Türkiye Selçuklu Devletine gelindiğinde, bu zaman dilimi içerisinde I. Gıyaseddin Keyhüsrev, I. İzzeddin Keykavus, I. Alâeddin Keykubad, II. Gıyaseddin Keyhüsrev, II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıç Arslan, III. Gıyaseddin Keyhüsrev, II. Gıyaseddin Mesut ve III. Alâeddin Keykubad dönemleri yer almaktadır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev, tahtı ele geçiren kardeşi II. Rükneddin Süleymanşah'ın ölümü üzerine 601/1205 yılında tekrar başa geçmiştir. O, tahta durduğu sürede, Trabzon Rum İmparatorluğu Karadeniz bölgesinde adından söz ettirmeye başlamıştı. Dolayısıyla, Türkiye Selçuklu Devleti'nin bölgedeki varlığını tehdit ediyordu. Bu yüzden Keyhüsrev bu bölgede kendi nüfuzunu korumak için faaliyetlere girişti. Samsun'u işgal ederek tekrar ülkesinin topraklarına katmıştır. 603/1207 yılında ise önemli bir ticaret merkezi olan Antalya'yı fethederek ülkesini ekonomik açıdan kalkındırmayı başarmıştır. Fakat sultan 607/1211 yılında İznik imparatoru I. Theodore Laskaris ile verdiği mücadele sonucunda bir Rum askeri tarafından şehit edilerek Konya'ya defnedilmiştir.⁵

Onun lm üzerine 607/1211'de devletin başına I. İzzeddin Keykavus geçmiştir. Onun dönemindeki en önemli olay Fütüvvet Teşkilatı'nın Anadolu'ya getirilmesiydi. Fütüvvet dönemin ünlü bilgelerinden Mecdüddin İşhak aracılığıyla Anadolu'ya ulaşmıştır. Keykavus 610/1214'te önemli ticaret merkezlerinden Sinop'u ele geçirerek, Trabzon Rum İmparatorluğu'nu da kendine tabi etmiştir.⁶

İzzeddin'in, 616/1220'de ölümü üzerine yerine I. Alâeddin Keykubad geçmiştir. Eyybiler ile kötü olan ilişkide iyileştirmeler yapmış, daha sonra 618/1222'de Alâiyye'yi (Alanya) ele geçirmiştir. 1225'de ise Ermeniler ve Haçlılara karşı mücadele vermiş ve Ermenileri bozguna uğratarak vergi ödemeye mahkûm etmiştir.⁷ Onun lm üzerine 634/1237 yılında devletin başına II. Gıyaseddin Keyhüsrev geçmiştir. Onun dönemi, kargaşaların bol olduğu bir dönemdi. 637/1240 yılında Babaşiler tarafından bir ayaklanma gerçekleştirilmiş ve devlet zayıf düşmüştür. Keyhüsrev, 640/1243 yılına gelindiğinde ise Ksedağ Savaşı'nda Moğollara yenilerek, devleti gerileme ve kş

⁴ Işın Demirkent, "Bizans", *DİA*, c. 6, 1992, s. 239

⁵ Ali Sevim, "Keyhusrev I" *DİA*, c. 25, 2002, s. 347-348

⁶ Faruk Sümer, "Keykâvus I", *DİA*, c. 25, 2002, s. 352

⁷ Faruk Sümer, "Keykubad I", *DİA*, c. 25, 2002, s. 358

dönemine sokmuştur.⁸ Bu tarihten itibaren, diğer sultanlar döneminde Moğollar Türkiye Selçuklu Devleti üzerinde hak iddia etmiş, istediği şehzadeyi sultan yapmıştır.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev 643/1246 yılında ve 646/1249 yılında ise Moğollar'ın desteklediği IV. Rükneddin Kılıç Arslan sultanlığını ilan etmiştir. Fakat yine 646/1249 yılında II. Gıyaseddin Keyhüsrev, IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve II. Alâeddin Keykubad tahta oturarak, ortak saltanat dönemine adım atmışlardır.⁹ III. Gıyaseddin Keyhüsrev, II. Gıyaseddin Mesut ve III. Alâeddin Keykubad döneminde de kargaşa dönemi devam etmiştir. Bir müddet sonra 717/1318 yılında ise Türkiye Selçuklu Devleti'ne son verilmiştir.¹⁰ İşte Bilge ve Edipler geldikleri bu coğrafyada, kargaşa ortamının sağladığı güvenlik boşluğunu kapatmaya çalışmışlardır.

Sosyo-ekonomik Durum

XIII. Yüzyıl'da, Moğol baskısı sonucunda Türkiye Selçuklu devletine ait şehirlerde otorite zayıflığı meydana gelmiştir. Fakat Ahilerin bulunduğu şehirlerde bu zayıflık kapatılmaya çalışılmıştır. Devlete bağlı şehirler vali ve muhtesipler aracılığıyla idare edilirdi. Toplumun demografik yapısını; Müslümanlar, istila sebebiyle bu coğrafyaya yerleşen Türkmenler, Ermeniler, Rumlar, Araplar ve Acemler oluşturmaktaydı. Bu şehirlerde en önemli kurumlardan biri de tekkelerdir. Bu kurum, XIII. yüzyılda yaşayan Anadolu toplumunun hayatında büyük önem arz etmiştir. Kırsal bölgelerde Baba İlyas, Hacı Bektaş-ı Velî, Yunus Emre gibi isimler etkili olurken, şehir bölgelerinde ise Mevlânâ, Ahi Evran gibi isimler etkili olmuş, başarı kaydetmiştir.¹¹

Ekonomi alanında da sultanların önemli ticaret merkezlerini ele geçirmesiyle gelişmeler kaydedilmiştir. Antalya'nın kuşatılması da sultanların deniz ticaretine verdiği önemi göstermektedir. Bilhassa İzzettin Keykavus, deniz ticaret bölgelerine önem verdiği için Sinop ve Samsun'u Trabzon Rum İmparatorluğu'nun elinden almıştır. Yine XIII. yüzyılda ticaret alanında karasal bölgelerde gelişme kaydetmek için kervansaraylar inşa edilmiştir. Doğudan batıya, kuzeyden güneye doğru birçok ticaret yolunun bulunduğu

⁸ Yaşar Yücel-Ali Sevim, *Türkiye Tarihi*, I, Sabah, 1990, s. 122-127

⁹ Faruk Sümer, "Keykâvus II", *DİA*, c. 25, 2002, s. 355; Faruk Sümer, "Kılıç Arslan IV", *DİA*, c. 25, 2002, s. 404; Faruk Sümer, "Keykubad II", *DİA*, c. 25, 2002, s. 360

¹⁰ Yücel, *Türkiye*, s. 145

¹¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağ Anadolu'sunda İslamın Ayak İzleri (Selçuklu Dönemi)*, 3. Baskı, İstanbul: Kitapyaymevi, 2014, s. 19-28

noktalara kervansaraylar inşa edilmiştir. Ticaret yollarının kesiştiği bir konumda bulunan Sivas şehri ise daha çok önem arz etmektedir.¹²

Bizans İmparatorluğu'nda ise XIII. yüzyılda şehir başlıca pazar merkezleri olarak kabul edilmekte olup, bu bölgelerde daha çok tarımla uğraşılmaktaydı. Fakat XIII. yüzyıldan beri meydana gelen Türk istilaları, Normanlar'ın sert tutumuyla birlikte Bizans ekonomi hayatında gerileme meydana gelmiştir. Bu dönemlerde, birçok ticaret alanını kaybettiği için de ekonomik kaynaklarını önemli ölçüde yitirmiştir. Bu yüzden vergilerde artışlar yapılmış, Bizans toplumu zor durumda bırakılmıştı. Manastırlara yapılan yardımlar da Bizans toplumunu önemli ölçüde etkilemekteydi. Vergiden muaf olmaları dolayısıyla devletin bütçesinde ciddi manada zararlara sebebiyet vermişlerdir.¹³

Çalışmanın Konusu

Çalışmanın konusunu XIII. yüzyıl'da Anadolu Selçuklu ve Bizans döneminde yaşayan bilge ve edipleri içermektedir. Konumuz içerisinde yer alan her bir bilge ve edip, her iki devlette kendi içinde değerlendirilmek suretiyle, çalışmamızın içerisindeki bu isimlerin her biri kısa bir biyografi şeklinde ele alınacaktır. Türkiye Selçuklu ve Bizans bilge ve ediplerini merkeze alan bu çalışmada her iki alanla ilgili bilgiler objektif bir şekilde değerlendirilecektir. Türkiye Selçuklu kısmına daha önce yapılan çalışmaları da göz önüne alarak kendi bakış açımız ve yorumlarımızı eklemekle birlikte, bu çalışmanın Bizans kısmı genel bir şekilde Türkiye'de çalışılmadığı için asıl katkımız bu kısımda olacaktır.

XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu ile Bizans Bilgelerinin Toplumsal Etkileri başlıklı tez, üç bölümden meydana gelmektedir. I. Bölümde, Orta Asya bölgesinden gelen Türkiye Selçuklu bilge ve edipleri incelenecek, onların toplumsal etkilerinde yer verilecektir. II. Bölümde, Endülüs bölgesinden gelen ve Anadolu topraklarında yetişen Türkiye Selçuklu bilge ve edipleri incelenecek ve toplumsal etkilerine yer verilecektir. III. Bölümde, Bizans bilgeleri (patrik ve piskoposlar) ve Bizans ediplerinin toplumsal etkileri incelenecektir.

¹² İsmet Kayaoğlu, "Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat", c. 24, sa. 1, Ankara: *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1981, s. 360-365

¹³M. Murat Baskıcı, *Bizans döneminde Anadolu İktisadi ve sosyal yapı (900-1261)*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2009, s. 199-241

Çalışmanın Önemi

Türkiye Selçuklu ve Bizans bilge ve ediplerini merkeze alan bu tez çalışmasında her iki alanla ilgili bilgiler objektif bir şekilde değerlendirilecektir. Türkiye Selçuklu Devleti, bilge ve ediplere dair pek çok çalışma mevcuttur. Fakat bu çalışmayı diğerlerinden ayıran olgu, XIII. yüzyılda yaşayan Türkiye Selçuklu bilge ve ediplerinin genel bir form olarak ele alınması ve toplumsal etkilerinin anlatılmasıdır. Bu çalışmada, bilgeler ve ediplerin yaşadığı zaman süresince yapmış olduğu önemli faaliyetlere yer verilecektir.

Çalışmanın XIII. yüzyıl Bizans bilgeleri ise genel olarak yabancı araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Bizans'ın ediplerinin bir kısmı Türk araştırmacılar tarafından diğer bir kısmı ise yabancı araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Dolayısıyla, bu alandaki eksiklikler belirli ölçüde giderilmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın Amacı

Türkiye Selçuklu ve Bizans bilge ve ediplerini merkeze alan bu tez çalışmasında her iki alan ile ilgili bilgiler değerlendirilecektir. Türkiye Selçuklu kısmına kendi bakış açımız ve yorumlarımızı ekleme birlikte, bu çalışmanın Bizans kısmı genel bir şekilde Türkiye'de çalışılmadığı için asıl katkımız bu kısımda olacaktır. Sonucunda ise XIII. Yüzyılın önemli güçlerinden bu iki devletin arasındaki benzerlikler yahut farklılıklar ele alınarak tartışılacaktır.

Çalışma Yöntemi

Yapılan araştırmalar ve elde edilen bulgularla konuyla ilintili eserler incelenmiş ve kaydedilmiştir. Çalışmada Türkçe, İngilizce, eserlerden faydalanılmıştır. Ahmet Eflakî'nin Ariflerin Menkıbeleri, Devletşah'ın, *Devletşah Tezkiresi*, İbn Bîbî'nin *El-Evâmîrü'l-Alâiyye*'si, Fuat Köprülü'nün, Türkiye'de İlk Mutasavvıflar, Ahmet Yaşar Ocak'ın *Ortaçağ Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri: Selçuklu dönemi*, Mecdi'nin *Şekaik*'i, Hacı Bektaş-ı Velî'nin *Vilayetnâmesi*, İbn Battûta ve Evliya Çelebi'nin Seyahatnameleri, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, *İslam Ansiklopedisi*, *Encyclopedia of Islam*, Bizans İmparatorluğu ile ilgili ise, *Encyclopedia of Catholic*, Clive Foss *Nicea*, Norwich'in *Bizans* serisinin III. cildi, Michael Angold'un *Church and Society in Byzantium under Comneni (1081-1261)*, George Orstrogorsky'nin *Bizans Devleti Tarihi*, Donald M. Nicol'un *Bizans'ın Son yüzyılları (1261-11453)*, George

Acropolites'in *The History* eseri, Alexander Kazhdan'ın *The Oxford Dictionary Of Byzantium* gibi eserler, maddeler ve buna ek olarak her konuyla ilgili süreli yayınlar ve araştırma eserlerinden istifade edilecektir.

BÖLÜM 1: ORTA ASYA'DAN GELEN TÜRKİYE SELÇUKLU BİLGELERİ

1.1.Şehâbeddin Sühreverdî

Tam adı Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer es-Sühreverdî olan Şehâbeddin Sühreverdî, 539/1145 yılında Sühreverd bölgesinde doğmuştur. Sühreverdî unvanı, Sühreverdî el-Maktûl'de ve daha birçok kişide bulunmasından mütevellit, bazı karışıklıkların oluşmasına yol açmıştır.¹⁴ Şeyh¹⁵ olarak tanınması, dönemin Abbasî Halifesi Nâsır-Lidînillâh ile görüşmesinden sonra Merzubaniyye Tekkesi'nin başına getirilmesiyle gerçekleşmiştir. Şeyh Şehâbeddin'in, ensâb ve şecere ulemâsınca Hz. Ebû Bekir'in soyundan geldiği kabul edilmiş ve bu yüzden kendisi Bekrî olarak da tanınmıştır. Amcası Ziyâeddin Abdülkâhir ile dedesi Abdullah b. Sad da dönemin önde gelen isimlerindedir. Kendisi henüz altı aylık iken, kadılık görevini sürdüren babası bir iftiraya maruz kalarak idam edilmiştir.¹⁶

16 Yaşlarına geldiğinde önce amcası Ebû Necib Sühreverdî'nin¹⁷ yanında, bir müddet sonra da Kadirî Tarikatı¹⁸ şeyhi Adülkadîr Geylanî'nin¹⁹ dergâhında zühd eğitimini sürdürmüştür. Ardından, Geylanî'nin vefat etmesi üzerine Basra'ya yönelmiştir.²⁰ Basra'da bulunduğu zaman diliminde Abdullah el-Basrî²¹ ve Ebûssuûd el-Bağdatî ile görüşme imkânı bulmuştur. 590/1194 Yılına gelindiğinde artık kendisi bir zühd terbiyecisi olarak Bağdat'ta sohbetler yapmaya başlamış ve bu sayede şehirde tanındıkça çevresinde şehrin ileri gelenleri de dahil pek çok insan toplanmaya başlamıştır.²²

Onun bu coğrafyada bulunduğu sürede siyasi ortam çok karışıktı. Bölgede Irak Selçukluları devleti de vardı. Irak Selçuklu sultanı Tuğrul Şah'ın bu dönemde Eyyubîler

¹⁴ A. Hartmann, "al-Suhrawardi Shihab al-Din Abû Hafs Umar", IX, Brill: *EI2*, 1997, s. 778

¹⁵ Müridlere önderlik eden, doğru yolu gösteren kişilerin aldığı unvandır. Bkz. Reşat Öngören, "Şeyh", *DİA*, c. 39, 2010, s. 50

¹⁶ Hasan Kamil Yılmaz, "Şehabeddin Sühreverdî", *DİA*, c. 38, 2010, s. 40

¹⁷ Ebu'n Necib Sühreverdî, sufi ve hadisçidir. Aynı zamanda ise Şehâbeddin Sühreverdî'nin de amcasıdır. Bkz. Reşat Öngören, "Ebu'n Necib Sühreverdî", *DİA*, c. 38, 2010, s. 35

¹⁸ Abdülkadîr Geylanî'nin XIII. Yüzyıl'da kurmuş olduğu tarikatın adıdır. Bkz. Nihat Azamat, "Kadiriyye", *DİA*, c. 24, 2001, s. 131

¹⁹ Kadiriyye tarikatının şeyhidir. Bkz. Süleyman Uludağ, "Abdülkadîr Geylanî", *DİA*, c. 1, 1988, s. 234

²⁰ Süleyman Ateş, *İşari Tefsiri Okulu*, Ankara: Ankara Üniversitesi, 1974, s. 160-161; Yılmaz, *Şehabeddin*, s. 40

²¹ Mutezile' nin bilinen kelimelerindedir. Bkz. Şerafettin Gölcük, "Ebû Abdullah el-Basrî", *DİA*, c. 10, 1994, s. 84

²² Yılmaz, *Şehabeddin*, s. 40

hükümdarı ve Harizm hükümdarı Hârizmşah Alâeddin Tekiş ile mücadelesi olmuştur. Bu mücadeleye Nâsır-Lidîmillâh destek vererek, Irak Selçukluları Devleti'nin yıkılışına sebebiyet vermiştir.²³ Sühreverdî, işte bu siyasi ortamın yarattığı güvenlik boşluğundan faydalanarak, kendi öğretilerini topluma yayma amacı gütmüş ve verdiği sohbetlerle halk nezdinde tanınırlığı artmıştır.

Aynı zamanda siyasi alanda da faaliyetler göstermiş, Abbasi halifeleri ve Selçuklu devlet adamlarından büyük hürmet görmüştür. Nitekim bu hürmetin bir sonucu olarak devlet bünyesinde önemli görevlere getirilmiştir. Abbasi Halifeliği'nde danışmanlık görevini sürdürmüş ve içinde olduğu bu siyasi oluşum ciddi manada tarikatın gelişmesine imkân sağlamış ve aynı zamanda Fütüvvet teşkilatının²⁴ oluşumunda da büyük etkisi olmuştur.²⁵

Nâsır-Lidîmillâh, Sühreverdî'yi diğer İslam hanedanlarıyla ilişkilerin daha da güçlenmesi için önce Eyyûbi²⁶ hükümdarı el-Melik'ül-Eşref'e, sonra Hârizm sarayına ve daha sonrada Türkiye Selçuklu hükümdarı I. Alaeddin Keykubad'a elçi olarak göndermiştir (618/1221). Malatya seyahati esnasında, Necmeddin Dâye ile görüşme imkânı yakalamış,²⁷ Bağdat'ta iken şehre gelen Bahâeddin Veled'i sevenlerinden oluşan kalabalık bir toplulukla karşılayarak ona büyük hürmet göstermiş ve hangâhında²⁸ misafir etmiştir.²⁹ Hayatının son evrelerinde, görme yetisini kaybetmiş olmasına rağmen, sohbetlerini düzenli olarak idame ettirmiş olan Şeyh Şehâbeddin, 632/1234 yılında vefat etmiştir.³⁰

Sühreverdî'ye nispet edilen tarikatın silsilesi, Ahmed Gazzali'ye³¹, oradan da iki ayrı kol vasıtasıyla Cüneyd Bağdadî'ye³² uzanmaktadır. Silsile diğer tarikatlarda da olduğu

²³ Faruk Sümer, "Irak Selçukluları", *DİA*, c. 36, 2009, s. 387

²⁴ XIII. Yüzyılda zuhur eden siyasi, tasavvufi önem arz eden teşkilatın adıdır. Bkz. Süleyman Uludağ, "Fütüvvet", *DİA*, c. 13, 1996, s. 261

²⁵ Kamer-ul Huda, *Şihabeddin Ömer Sühreverdî (Hayatı, Eserleri, Tarikatı)*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2004, s. 37-39

²⁶ Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde 1171-1462 yılları arasında var olan bir devlettir. Bkz. Ramazan Şeşen, "Eyyübiler", *DİA*, c. 12, 1995, s. 20

²⁷ Adem Çatak, "Şihabeddin Sühreverdî Hayatı, Eserleri Ve Tasavvuf Anlayışı", *Doktora Tezi*, Ankara üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı, 2007, s. 13-14

²⁸ Mürşitin, mürite zühd eğitimi verdiği yerin adıdır. Bir diğer adı da tekke olarak bilinmektedir. Bkz. Mustafa Kara, "Tekke", *DİA*, c. 40, 2011, s. 368

²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdurrahman Camî, *Nefahatü'l Üns min hadarati'l-kudüs*, İstanbul: Marifet Kitabevi 1980, s. 514

³⁰ Yılmaz, *Şehabedin*, s. 41

³¹ İmam Gazzâlî'nin kardeşi olup, Tüslu bir bilgedir. Bkz. Süleyman Uludağ, "Ahmed el-Gazzâlî", *DİA*, c. 2, 1989, s. 70

³² İlk dönem mutasavvıflarındandır. Bkz. Süleyman Ateş, "Cüneyd-i Bağdadî", *DİA*, c. 8, 1993, s. 119

gibi bir halifeye, Hz. Ali'ye kadar getirilmektedir.³³ Tarikat, dünyanın pek çok yerinde yaygınlaşmıştır. İran-Irak civarında Eb'ün Necîb Sühreverdî ve bağluları vasıtasıyla yayılmıştır. Hindistan'ın birçok şehrinde yaygın olmakla birlikte, asıl yoğunluğunu Keşmir³⁴ bölgesinde göstermiştir. Sühreverdî'nin tarikatı, o devirde yaygınlaşan İbnü'l Arabî'nin vahdet-i vücud (panteizm) felsefesinden ziyade, geleneksel sufi öğretisine sâdik kalmıştır. Diğer bazı tarikatlarda mevcut olan semâ³⁵ ayinlerinde şiir ve musıkîden yararlanma yöntemine meyl etmemiştir.³⁶

Tarikatı, halifeleri vasıtasıyla Hindistan coğrafyasında da yayılmıştır. Halifeleri, dini öğretileri Budist ve Hindu halka anlatarak, müslüman olmalarına vesile olmuşlardır.³⁷ Onun Anadolu topraklarına gelişi ise yine halifenin ona verdiği görevle gerçekleşmiştir. İlk olarak Malatya'ya daha sonra ise Konya'ya gelmiştir. Onun Anadolu topraklarında tanınırlığı halifenin vasıtasıyla Türkiye Selçuklu Devleti döneminde getirilen Fütüvvet ile olmuştur. Halk nezdinde tanınırlığı sultanlar vasıtasıyla olmakla birlikte, bu coğrafyada meydana gelen siyasi bunalımla oluşan güvenlik boşluğunda etkili olmuştur. Moğol İstilaları ve Babaîler İsyanı'nın vuku bulması halkın nezdinde toplumsal güvenlik boşluğu nedeniyle olmuş, bu sebeple manevî alanda hizmet eden bilgelerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Şehâbeddin Sühreverdî'nin "*Avarif'ül Maarif, Nuğbetü'l-Beyan fi tefsir'il-Kuran, Reşfü'n Nasayihî'l-İmaniyye ve Keşfu'l-Fedayihî'l-Yunaniyye, İrşadü'l-Müridin ve Mecdü't-Talibîn, İlamü'l-Hüda ve Akidetü-Erbab-i-Ehli't Tükâ, er-Rahikü'l-Mahtûm li Zevki'l-Uküli ve'l Fühûm, Risaletü's-Seyr ve't tayr, Vesâyâ, Risaletü Cezbi'l-Kulûb ila Muvâsalati'l-Mahbûb, Evrâdü's-Sühreverdî, Sunûhu'l-Fütûh bi Zikri'r Ruh, Fütüvvetnâme, el makamatü's şufiyye, idaletü'l-ıyan ale'l burhan, el-esile ve'l vecibe, Risale-i fi gureri'l halk ve istidracihim, risale-i fil fakr*"³⁸ adlarında toplam 17 tane eseri vardır. Fakat bazı kaynaklarda toplam 48 eseri olduğuna dair görüş de bulunmaktadır.³⁹

³³ Reşat Öngören, "Sühreverdîyye", *DİA*, c. 38, 2010, s.42

³⁴ Hindistan coğrafyasındaki bir bölgenin adıdır. Bkz. Saıyd Athar Abbas Rızvî, "Keşmir", *DİA*, c. 25, 2002, s. 325

³⁵ Sufinin açık ve gizli olan şeyleri duyması anlamına gelen tasavvuf kavramıdır. Bkz. Semih Ceyhan, "Semâ", *DİA*, c. 36, 2009, s. 455

³⁶ F. Sobieroj, "Suhrawardîyya"; IX, Brill: *EL2*, 1997, s. 784-786

³⁷ Öngören, *Sühreverdîyye*, s. 43

³⁸ Yılmaz, *Sühreverdî*, s. 41-42

³⁹ Şehâbeddin Ömer Sühreverdî'nin diğer eserleri şunlardır: "*Makamatü'l arifin, Esrarü'l Arifin ve Siyer'üt talibin, el esmaü'l erbaun, Behçetü'l Ebrar, Hilyetü'l Nasik, Risale fi's sülûk, Şerh-i rubai şeyh şehabüddin es-sufi, Kelamü Şehâbeddin es Sühreverdî ve Şerhuhui el-Levamiü'l gaybiyye, Name-i Sühreverdî be Kemaleddin İsfehani, Nisbet-i Hırka-ı Sühreverdî, en Nikatü'z-zevkiyye, Sıfat-ı Halvet ve*

Bu eserlerinden en önemlisi olan *Avarif'ül Maarif*, tasavvufa dair konuların işlendiği bir eser olup, muhtevasında Gazzâlî etkisi belirgindir ve sûfler tarafından zühd eğitiminde ders kitabı olarak kullanılmıştır.⁴⁰

1.2. Bahâeddin Veled

546/1151 Yılında Belh'de doğan Bahâeddin Veled diğer bir deyiş ile Sultanü'l-Ulemâ⁴¹ çok ünlü bir âlim olarak anılagelmektedir. Annesinin, Hârizmşahlar'dan bir zâtın kızı olduğu tahmin edilmektedir. Nitekim Devletşah'a göre, annesi Horasan padişahı Alâüddeve Alâeddin Muhammed b. Hârizmşah'ın kızıydı. Hz. Peygamber, ona rüyasında kızını Hüseyin Hatibî'ye vermesini buyurmuş, nikâhtan dokuz ay sonra da Bahâeddin Veled doğmuştur.⁴² Ancak, kaynaklardan bazıları annesinin Hârizmşah'ın kızı olmadığını, bunun kronolojik olarak da mümkün olmadığını dile getirmiştir. Devletşah, onun Hz. Ebu Bekir'in torunu olduğunu belirtmiştir.⁴³

Kendisi henüz iki yaşındayken babası Hüseyin Hatibî öldü. Büyüyüp, olgunlaşınca, tüm ilim ve hikmetlerde parmakla gösterilen bir zât oldu. Kendisini dini ilimlere tamamen verip çalıştı, elini ve ayağını dünya işlerinden çekerek inziva hayatına yöneldi.⁴⁴ Anadolu'ya gelmeden önce doğduğu Belh şehrinde bulunduğu sürede minber ve kürsülerden halka kendi öğretilerini anlatmıştır.

Eflakî ve ondan faydalanan diğer müelliflerin kaydettiklerine göre, Bahâeddin Veled, Fahreddin er-Razî'nin⁴⁵ kışkırtmalarına kapılan ve bu yüzden kendisine karşı ayaklanacağı düşüncesine inanan Hârizmşah hükümdarı Alâeddin Muhammed Tekiş ile arası açılınca, onun hükümdarlığı süresince Belh şehrine ayak basmayacağına dair yemin etmiş ve ailesi, müritleri, yakınlarından bir kısım insanla şehri terk etmiştir.⁴⁶

Adabı, el Mutekid, Futuhat, Gurbetü'l Garibe, Risale-i Fadliyye, Risale fi'l irade, Risale fi't tasavvuf, Taksimü'l mevcudat, Havasü'l esma Risale fi Sifati's sufi, Risale fi kerahiyatü't-Taamil Velime ve Vasiyetü's Sühreverdi, Keşfü'l Gıta li ihfanü's-Safa, Risale fi Marifeti't-Tevhid, Risaletü Hıfzi'l İman, Risale fil Feraiz, Tefe'ül-nâme, Risaletü't Tarik" Bkz. Çatak, *Şehabeddin*, s. 47-55.

⁴⁰ Çatak, *Şehabeddin*, s. 27-28

⁴¹ Ayrıntı için bkz. Devletşah, *Tezkire-i Devletşah*, I, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1963, s. 632; tezkireye göre, bu ad Bahâeddin Veled'e dini ilimleri tahsil etmesi ve tasavvuf ile meşgul olması sonucunda kemale ermesi dolayısıyla Hz. Rizalet (Hz.Peygamber) tarafından verilmiştir.

⁴² Devletşah, *Tezkire*, s. 631

⁴³ Devletşah, *Tezkire*, s. 631

⁴⁴ Ahmed Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. : Tahsin Yazıcı, I, İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973, s. 110

⁴⁵ Kelam, felsefe ve tefsir ile uğraşan Eş'arî âlimidir. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Fahreddin er-Râzî", *DİA*, c. 12, 1995, s. 89

⁴⁶ M. Nazif Şahinoğlu, "Bahâeddin Veled", *DİA*, c.4, 1991, s. 460

Harizmşah Alaeddin Tekiş ile anlaşmazlığı üzerine şehri terk ederek Semerkant'a gitmiştir. O dönem bu bölge Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın yenilgiye uğratılmasıyla Harizmşahlar'ın yönetimine geçmiştir. Harizmşah sultanıyla olan husumeti sebebiyle, Semerkant'tan ayrılarak Belh şehrine geri dönmüştür. Burada bulunduğu süre zarfında talebeler yetiştirmiştir (608/1212). Müritleri ve çocuklarını da yanına alarak hacca gitmek bahanesi ile yolculuğuna çıktı. Nişabur'a geldikleri sırada Ferîdüddin Attâr⁴⁷ ile görüştü. Attâr, *Esrarnâme* adındaki eserini Mevlânâ'ya hediye etti ve Bâhaeddin'e "*Çok zaman geçmeyecek ki oğlun alemin yüreği yanıklarının yüreğine ateşler salacaktır*"⁴⁸ dedi. Attâr'ın Bahâeddin Veled'i karşılaması ve eserini beş-altı yaşındaki Mevlânâ'ya hediye verip geleceğinden haber vermesi, *Velednâme* ve *Menâkıbû'l Arifîn* gibi ilk kaynaklarda yer almayan bilgilerin Bâhaeddin Veled'i yüceltmek, Attâr'ın kerametini ortaya koymak ve Mevlânâ'ya dikkatleri çevirmek için düzenlenmiş olması muhtemeldir.⁴⁹ Bir müddet sonra ise Bağdat'a gitmiş, fakat Moğolların buraya geleceği haberini aldığı için bu toprakları terk etmiştir.⁵⁰

Eflakî'ye göre, Bahâeddin Veled Bağdat'a geldiği vakit, Şehâbeddin Sühreverdî tarafından karşılandı. Ve yine menâkıb da, halife tarafından gönderilen hediyelerin Bahâeddin Veled tarafından kabul edilmediği, Bağdat şehrindeki verdiği vaaz sırasında da halifeye dönerek; "*Ey Abbasoğullarının inatçı halefi! Yazıklar olsun! Sen salih bir halef değilsin. Böyle mi yaşamak lazımdır? Süslenmiş ve mest olarak pazara geliyorsun, yakalanacağın günden korkmaz mısın? Şimdi sana bir haber veriyorum. Moğol askerleri geliyorlar. Tanrının takdirine göre, onlar seni şehit edecek ve büyük bir işkence ile öldürecekler, senin islâm dinine karşı olan kinini canından çekip çıkaracaklar. Tanrı'ya dönmeye çalış ve ondan mağfiret dilemekle meşgul ol.*"⁵¹ telkininde bulundu.

Fakat *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki maddede, bu olayın şüpheli olduğu ve 625-631/1228-1234 yılları arasında Muntasiriyye'de⁵² kalmış olmalarının da pek mümkün olmadığı söylenmiştir. İşte o, Anadolu topraklarına gelmeden önce, böyle bir siyasi ortamın

⁴⁷ XIII. Yüzyılda İran'da doğmuş edip ve bilgedir. Bkz. M. Nazif Şahinoğlu, "Ferîdüddin Attâr", *DİA*, c. 4, 1994, s. 95

⁴⁸ Devletşah, *Tezkire*, s. 302

⁴⁹ Şahinoğlu, *Bahâeddin*, s. 461

⁵⁰ Şahinoğlu, *Bahâeddin*, s. 460-462

⁵¹ Eflakî, *Arifler*, s. 117

⁵² Abbasi halifesi Müstansır-Billâh'ın Bağdat'a kurduğu medresedir. Bkz. Sâmi es-Sakkâr-Nebî Bozkurt, "Müstansiriyye Medresesi", *DİA*, c. 32, 2006, s. 121

içerisinde bulunmuştur. Bağdat'tan ayrılarak Mekke'ye uğramış, daha sonra da Anadolu'ya gelmiştir. Dört yıl Erzincan'da, yedi yıl ise Larende'de kalmış, Türkiye Selçuklu Sultanı Alâeddin'in daveti üzerine Konya'ya icabet etmiştir.⁵³

Gerek sultan ve ailesi tarafından, gerekse halk tarafından büyük hürmet görmüştür. Nitekim Sultan Alâeddin tarafından kendisine maaş bağlanmış ve hediyeler sunulmuştur. Konya'da vaaz ve nasihatler ile meşgul olmuştur. Sultan Veled'de eserinde babasının ve atasının hakkında yazdığı manzume de ona karşı gösterilen bu ilgiyi dile getirmiştir. "*Bahâeddin Veled Rûm'a geldiği vakit Rûm diyarının zenginlerinden çok hürmet gördü. Hatta yalnız Sultan Alâeddin değil herkes ona mürit oldu.*"⁵⁴

Eflakî, Sipehsâlâr ve Sultan Veled'deki rivayetleri mukayese ederek bir sonuca varacak olur isek, Bahaeddin Veled'in Bağdat, Mekke, Şam, Anadolu Malatya, Erzincan, Akşehir, Larende, Konya eksenli bir yol çizmiştir.⁵⁵ Bu şehirlerde bulunduğu süre irşad faaliyetlerini yürütmüş, başta halk olmak üzere devlet yöneticilerini de kendine bağlamıştır. Alâeddin Keykubad'ın, Bahâeddin Veled'e olan hayranlığını dile getirdiğini ve her fırsatta kendi yakın çevresine onun hakkında bilgiler verdiğini *İbtidanâme*'de verilen bilgiler ışığın da anlayabiliyoruz.⁵⁶ Konya'da ikamet ettiği süreden iki yıl sonra ölmüştür. Kaynaklarda verilen bilgilere göre, çok iyi huylu, çok bilgili bir zattır. O, Felsefecileri kendisinden üstün görmemiş ve bunun yanı sıra da Mu'tezile⁵⁷ ve Yunan felsefelerine karşı çıkmıştır.⁵⁸

Hayatının belirli bir dönemini Hüseyin Hatibî'nin yanında sürdürmüş, daha sonra XIII. yüzyılda yaygın olan tekke-medrese çatışması içerisinde kendisi de yer almıştır. Onun hayatında, sultanlarla olan ilişkileri ön plana çıkmaktadır. Bilhassa, Sultan Alaeddin ile olan münasebetlerini buna örnek verebiliriz. Şeyh-sultan münasebeti hep var olan bir

⁵³ Lamii, *Nefahât*, s. 632

⁵⁴ Devletşah, *Tezkire*, s. 303

⁵⁵ Şahinoğlu, *Bahâeddin*, s. 461

⁵⁶ Nitekim 4210.cu beyitte; "*Bundan sonra padişah Alaeddin'de tam bir inançla ve bütün beylerle gidip onu ziyaret etti, hepsi de onun şeker gibi tatlı öğütlerini dinledi Sultan Alaeddin, onun yüzünü görünce aşkla, tam bir gerçeklikle mürid oldu ona.*

Vaazını duyunca hayran oldu; onu gönlünde, canında konakladı

Ondan pek çok kerametler gördü; kendisine ait de birçok belirtiler elde etti." bkz. Sultan Veled, *İbtidanâme*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014, s. 252-253

⁵⁷ İnançla alakalı meselelerde akıl ve iradeye öncelik tanıyan mezhebidir. Bkz. İlyas Çelebi, "Mu'tezile", *DİA*, c. 31, 2006, s. 391

⁵⁸ Gonca Sutay, "Moğol İstilasası'nın zorunlu göçü ile Anadolu'da Yükselen Değer: Sultan'ul Ulema Bahaeddin Veled ve Ailesi", *International Journal of Social and Humanities Sciences*, c. 2, sa. 1, 2018, s. 51-52

olgudur. Sultanlar, halkla tasavvuf erbabları vasıtasıyla daha sağlıklı ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Şeyhler ise, halkı İslami prensiplere ve dolayısıyla devlete bağlayan öğretilerini bu vasıtayla yayma yoluna gitmiştir.⁵⁹

Bahâeddin Veled'i oraya çıkararak bir takım ihtiyaçlar vardır. O dönemin siyasi konjonktüründe meydana gelen boşluğu tamamlamaya çalışmış, toplumun ihtiyaçlarına belirli bir ölçüde cevap vermiştir. Nitekim, gittiği her bölgede de hoşgörü ve hürmetle karşılanmıştır. Kaynaklarda biraz mübalağalı bir şekilde menkıbeler türetilmiştir. Nitekim Bahâeddin Veled, olan talebin artışında metaforların da belirli etkisi olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Bir bakıma arz-talep ilişkisi diyebiliriz. Toplumun eksik olduğu maneviyatı halk talep ediyor, talebine karşılık bulduğunda ise doğrudan dilden dile yaymak suretiyle bu yayılışa katkı sağlıyor.

Bilinen tek eseri *Maârif* tir. Kitap, Bahâeddin Veled'in vaazlarından ve vermiş olduğu nasihatlerden meydana gelmiştir. Üslûp ve nitelik bakımından güzel ve akıcı olup, Mevlana üzerine ve eserlerinde edebi anlamda bir hâkimiyet yaratmıştır. Nitekim gazellerinde, mesnevisinde de görüldüğü üzere anlam bakımından birçok bilgiler de benzerlik söz konusudur.⁶⁰ Eserin, İstanbul'da, *İslâm Araştırmaları Merkezi'nde (İSAM)* Farsça iki kopyası mevcuttur. Ayrıca bu nüshanın İngilizce'ye tercümeside aynı kütüphanede bulunmaktadır.⁶¹

1.3. Evhadüddîn Kirmânî

Gerçek adı, Hâmid b. Ebi'l Fahr el-Kirmânî olan Evhadüddîn Kirmânî, İran'ın Kirman vilayetinde doğmuştur. O, Kirmanî'nin rubaîlerini baz alarak, onun İranlı soylu bir aileye mensup olabileceğini düşünmüştür.⁶² Evhadüddîn, Kirman'ın Oğuzlar tarafından istila edildiği sırada henüz 16 yaşındaydı. Onun Kirmanı terk etmesiyle ilgili bir rivayet vardır. Bu rivayete göre, Evhadüddîn Kirmanî'nin I. Turan Şah'ın oğluydu. Bu istila sırasında, yakın çevresindeki kişiler yakalanıp gözlerine mil çekilmek suretiyle, etkisiz hale getirildiği için onun da gözlerine mil çekilmesinden korkulmuş, bu yüzden gizli bir

⁵⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Türkler Türkiye ve İslam*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s. 66-71

⁶⁰ Ayrıntılı olarak bkz. Bedüzzaman Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celaleddin*, çev.: Feridun Nafiz Uzluk, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1963, s. 130-131

⁶¹ Bkz. Sultanü'l-Ulema Muhammed b. Hüseyin b. Ahmed b. Bahâeddin Veled; *The Drowned book: ecstatic and earthy reflections of Bahauddin, the father of Rumi*, translated by.: Coleman Barks-John Moyne, Happer Collins, Newyork: 2005

⁶² Nihat Azamat; "Evhadüddîn-i Kirmanî", *DİA*, c. 11, 1995, s. 518-519

şekilde Kirman'dan kaçırılmıştır.⁶³ Fakat Bedüzzaman Fûrûzanfer, bu iddianın doğru olmadığını yazmıştır. Kendisi Kirman'dan ayrılmasının akabinde, Bağdat'a eğitim yolunda ilerleme kat etmek için gitmiştir. Bir müddet sonra ise, Hakkâkiye Medresesi müderrisliğine tayin edilmiştir (575/1180).⁶⁴

O, Rükneddîn Sücâsî'den⁶⁵ sonra Kutbüddin Ebherî⁶⁶ ve Ebu Necîb el-Sühreverdî'ye de intisap etmiştir.⁶⁷ Nâsır Lidînillâh'ın kurmuş olduğu Fütüvvet teşkilatı bünyesinde bir takım görevlerde bulunmuş, başarısı dolayısıyla da mevkiisini yükseltmiştir. Bu teşkilat da bulunması hasebiyle Mekke, Kudüs, Mısır, Şam, Bağdat, Musul, Erbil, Vasıt, Şuşter, Şiraz, Isfahan, Hemedan, Huzistan, Şirvan, Gence, Nahcivan, Ahlat, Malatya, Kayseri gibi bir çok şehire seyahat yapma imkanı bulmuştur.⁶⁸ Dönemin ünlü âlimlerinden Muhyiddin İbnü'l Arabî ile de Anadolu'ya geldiğinde sohbet etme imkânı bulmuştur. Nihat Keklik göre, 601/1205 tarihlerinde Arabî Konya'ya gelmiş ve yine aynı süre zarfında da Evhadüddin Kirmanî ile görüşmüştür.⁶⁹ 608-612/1211-1215 yıllarını takiben Abbasi halifesi vasıtasıyla, atabegler arasındaki iç karışıklıkları ortadan kaldırmak amacıyla Tebriz vilayetine gitmiştir. Buna ek olarak, diplomatik ilişkilerden dolayı Tiflis'e de bir ziyaret yapmış, bu ziyareti esnasında Melike Rasudan ile de görüşmüştür.⁷⁰ Şam ve Mısır ziyareti sonrasında Rükneddîn Sücâsî ile birçok kez hacca giden Evhadüddîn, 3 Şaban 635/21 Mart 1238'de ölüme intikal etmiştir.⁷¹

Evhadüddîn Kirmânî, erkek çocuklarının güzelliklerinin ilahi güzelliğe yansıdığına inanan Şahid Bazi anlayışının, Ahmed Gazzâlî ve Fahreddîn Irâkî ile birlikte simgelerinden olmuştur. Sahip olduğu anlayışın ana kavramlarından olan mana ve imge, İbnü'l Arabî'nin zahir ve batın kavramları ile denk tutulmuştur.⁷² Ahmet Yaşar Ocak'ın aktardığı bilgilere göre; Evhadüddîn Kirmânî bu sahip olduğu anlayışından dolayı

⁶³ Mikail Bayram, Şeyh Evhadü'd-din Hâmid el-Kirmânî ve Menakıb-Nâmesi, Konya: *NKM*, 2008, s. 25-26

⁶⁴ Azamat, *Evhadüddîn*, s. 519; Bayram, *Evhadüddîn*, s. 28

⁶⁵ Azamat, *Evhadüddîn*, s. 519

⁶⁶ Ebherîye tarikatının kurucusu olan şeyhdir. Bkz. Reşat Öngören, "Tarikat", *DİA*, c. 40, 2011, s. 98

⁶⁷ Lamii, *Nefehât*, s. 660

⁶⁸ Bayram, *Evhadüddîn*, s. 29-30

⁶⁹ Bkz: Nihat Keklik; *Muhyiddin İbnü'l Arabî, Hayatı ve Çevresi*, İstanbul: Büyük Matbaa, 1966, s. 152

⁷⁰ Bayram, *Evhadüddîn*, s. 31

⁷¹ Mohorram Mostavafi, "13. Yüzyıl Anadolu Tasavvufunda Evhadeddin-i Kirmani ve Tesirleri", (*Yayınlanmış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı) Ankara, 2015, s. 3

⁷² B.M Weischer; "Kirmani", V, Brill: *El2*, 1998, s. 166

Vahdet-i Vücûd düşüncesini ve marjinal bir tarikat olarak bilinen Kalenderiliği de bünyesinde barındırmıştır.⁷³

Onun, bir menakıbnâmesi ve bilinen pek çok rubaîleri bulunmaktadır. Menakıbnâmesi, Mikail Bayram tarafından 2008’de Türkçe’ye çevrilmiş ve araştırma bölümleri de eklenmiştir. Süleymaniye kütüphanesinde, *Nafiz Paşa Koleksiyonu*’nda, müellifi bilinmeyen bir menakıbnâmesi yer almaktadır. Bunun dışında Evhadüddîn Kirmânî hakkında müellifi Derviş Seher, müstensihisi ise Derviş Can olan, istinsah tarihi 914/1508 olan ve *Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi* Türkçe yazmaları koleksiyonunda bulunan *Şerh-i Terci-i Evhadeddîn Kirmanî* adlı bir eser mevcuttur. Buna ek olarak, Kirmânî mektuplar ve 1731’ane de rubaî yazmıştır. Rubaîlerinde; aşk, ilah, şahidbazi anlayışına dair temalarını işlemiştir. Kirmânî’nin, rubaîlerinin Türkçe çevirisi Mehmet Kanar tarafından 2014 yılında yapılmıştır. İngilizceye çevirisi ise *“Heat’s Witness: The Sufi Qatrains of Awhaduddin Kirman”* adı ile B. M Weischer ile P.L Wilson tarafından yayınlanmıştır.⁷⁴

Devlet yönetici ile iyi ilişki içerisinde olması halk arasındaki tanınırlığına katkı sağlamıştır. Nitekim o, çevresindeki birçok kişiyi etkilemiş ve kendine bağlamıştır. Bilindiği üzere, Evhâdüddîn Kirmânî en fazla halife yetiştiren tasavvuf erbablarından biridir. O, öldükten sonra etkileri halifeleri vasıtasıyla devam etmiş ve geniş bir coğrafyada bu sayede yer etmiştir.⁷⁵

Bağlıları arasında, *“Ahi Evren, Fatma Hatun, Kerimüddin Nişaburi, Fakid Ahmed, Tacu’d-din Muhammed b. Huseyn el- Urmevî, Ahi Ahmed, Sadru’d-din Muhammed el-Konevî, Taptuk Emre, Kerimü’d-din-i Sofi, Şeyh Bedru’d-din-i Yaman Emir-i Herakılı, Şeyh Şihâbüd-din-i Çoban Emir-i Herakılı, Şeyh Zahîrü’d-din Yusuf b. Ebi’l- Mecd el-Kayserî, Şeyh Hâmidü’d-din’i Aksarayî, Kadı Siracü’d-din Mahmud el-Urmevî, Cemaleü’d-din El-Vasût”* vardır.⁷⁶

Kirmânî çok yönlü bir mutasavvıf ve şairdi. Kendisi ile ilgili rubailerden yola çıkarak, onun kesin olarak görüşte olduğunu bilemiyoruz. Rubaîlerinde, şahidbazi olduğuna dair, ve o inanişâ dair pek emare olmasının yanı sıra, aynı zamanda tasavvuf, tanrı aşk temalı

⁷³ Ahmet Y. Ocak; *Ortaçağ Anadolu’sunda İslamın Ayak İzleri*, İstanbul: Kitapyayınevi, 3. Baskı, 2014, s. 224.

⁷⁴ Azamat, *Evhadüddîn*, s. 520.

⁷⁵ Bayram, *Evhadüddîn*, s. 81.

⁷⁶ Bayram, *Evhadüddîn*, s. 81-99.

konular ile de ilgilenmiştir. Şahidbazi inanisında biraz müstehcenlik etkisi hissedilmektedir.⁷⁷ Vahdet-i vücud anlayışından da etkilendiğini yine rubailerinden anlıyoruz. Onun, Şahidbazi ve Vahdet-i Vücûd anlayışının yanı sıra Ekberîlik, Kalenderîlik ve Sühreverdüîliği'nde etkisinde olduğu belirtildiğinden dolayı bir kimlik çatışması/karmaşası söz konusu olması muhtemel olmuş ya da Mevlânâ gibi birçok düşünceden etkilenecek bu kimliği kazanmıştır. Kısacası onu var eden olgular bütünü bunlar olmuştur.

1.4. Ahî Evran

Ahîlik kurumunun kurucusu olarak bilinen Ahî Evran'ın tam künyesi, “*Nasirüddin Mahmud Ahi Evran b.Abbas*”⁷⁸dir. Hoy'da doğan Ahi Evren'in adıyla ilgili farklı görüşlerde bulunmaktadır. Gerçek adının pek bilinmemesinin altında yatan sebep Melamet düşüncesi olmuştur. Nitekim bu düşüncüyü benimseyip, içselleştirdiğinden mütevellit, kaleme aldığı eserlerinde dahi adını zikretmemiştir.⁷⁹

Denizli, Konya ve Kayseri'ye gitmiş ve ardından da Gülşehri'ye gelerek burada yaşamaya başlayan Ahî Evren'in Hacı Bektaş ile birkaç kere görüştüğüne dair bir menkıbe anlatılmıştır. Ahî Evren ile görüşen Hacı Bektaş, onun sopasını alarak dikmiş ve bu sopadan yapraklar yeşermiş ve bir ağaç oluşmuştur. İşte, bu ağaç Hacı Bektaş Veli ile Ahi Evren'in buluştuğu nokta olmuştur. Büyüyen bu ağacı daha sonra bir kişi kesmiş ve ev yapımında kullanılmıştır. Fakat kısa sürede bu yapılan ev yıkılmış ve o ağacı kesen adam ölmüştür.⁸⁰

O, debbağlık zümresinin piri olarak kabul görmektedir.⁸¹ Bundan dolayı debbağ silsileleri, debbağ zümresinin kurucusu olarak bilinen Zeyd-i Hindi'ye kadar gitmiştir. Onun döneminde debbağlık, Anadolu'dan Rumeli'ye kadar oradan da Kırım'a kadar geniş bir coğrafyada yayılma ve gelişme göstermiştir.⁸²

⁷⁷ Bkz. Azamat, *Evhadüddîn*, s. 519.

⁷⁸ İlhan Şahin, “Ahî Evran”, *DİA*, c. 1, 1988, s. 159.

⁷⁹ Mikail Bayram, *Tasavvufî düşüncenin Esasları (Ahi Evren)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 7-10.

⁸⁰ Hacı Bektaş, *Vilayetnâme*, s. 99-100.

⁸¹ Mecdî Mehmed Efendi, *Hadikatü's Şakaik (Şakaik'i numaniye ve zeyleri)*, yay. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, s. 33; Nev'izade Ataî, *Hadaiku'l hakaik fi tekmeleti's-şakaik(şakak-i numaniye ve zeyleri)*, yay. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı yayınları, 1989, s. 57.

⁸² Şahin, *Ahi*, s. 530; İlhan Şahin “Ahi Evran”, *Ahîlik Ansiklopedisi*, I, ed. Yaşar Erdemir-Bekir Şahin, Ankara: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2014, s. 81.

Ahî Evran'ın ölüm tarihi tam olarak belli değildir. 660/1262 yahut da 699-716/1300-1317 yılları içerisinde öldüğü tahmin edilmektedir. Fakat onun bu ölümünün eceliyle değil, Mevlânâ'nın talebesi olduğu söylenen Moğol asıllı Nureddin Caca tarafından zehirlenerek gerçekleştiği rivayet edilmiştir.⁸³

Kendisine nispet edilen Ahî teşkilatı ise, Ahî Evran'ın Kayseri'ye gelmesiyle kurulmuş olup, Sultan Alâeddin Keykubad döneminde gelişimini tamamlamıştır. Teşkilat XIII. yüzyılda, başta Konya olmak üzere ülkenin dört bir yanında yayılma göstermiştir. Fakat II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde ahîlerle sultanın yıldızı pek barışmamıştır. Gıyaseddin Keyhüsrev'in veziri Sadeddin Köpek'in⁸⁴ müdahil olduğu olayda ahîler toplatılıp cezalandırılmıştır. Uygulanan bu yaptırımın arka planında Babai İsyanı vardır. Sultanın Türkmenlere karşı soğuk tavrının da sebebi bu vaka olmuştur.⁸⁵

İbn Battûta, Anadolu topraklarına geldiğinde ahîler ona büyük misafirperverlik göstermiş, kalacak yer hazırlayıp ve yiyecek bir şeyler ikram etmişlerdir. Nitekim iyi davranmış olacaklar ki, İbn Battûta ahîlerin yiğit kimseler olduğunu söyleyecek kadar onlardan memnun kalmıştır.⁸⁶ Ahîlerin, ellerine, dillerine, bellerine, sahip olmaları ve alınları, kalpleri, kapıları herkese açık olması esasları teşkilatın temelini oluşturmuştur. Yani burada kastedilen şey, temiz olmak, din-mezhep ayrımı yapmamak, misafirperver olmak, harama el uzatmamak, namuslu olmak, dedikodu yapmamak olmuştur. Eline, beline, diline sahip olma esasları Bektaşî tarikatına da yansımış ve tarikatın temel düsturunu oluşturmuştur.⁸⁷ Ahîlik teşkilatı, Anadolu'da; Burdur, Antalya, Ladik, Konya, Erzurum, Manisa ve daha pek vilayette yaygınlaşmış, fakat sadece vilayetlerde etkin olmamış, köylerde de faaliyet göstermiştir.⁸⁸

Ahîlik teşkilatının kurucusu Ahî Evran gibi birini ortaya çıkaran toplumsal sebeplerin başında Moğol istilası, Türkiye Selçuklularının iç çatışması olmuştur. Evran ve haleflerinin yaşadığı dönemde Babai İsyanı'nın patlak vermesi onları kötü bir şekilde

⁸³ Şahin, *Ahi Evran*, s. 82; Mikail Bayram, "Ahi Evren'in Öldürülmesi ve Ölüm Tarihinin Tesbiti", *TED*, sa. 12, 1982, s. 528-529.

⁸⁴ Türkiye Selçuklu devletinin önemli devlet adamları arasında sayılmaktadır. Bkz. Muharrem Kesik, "Sâdeddin Köpek", *DİA*, c. 35, 2008, s. 392-393.

⁸⁵ Haşim Şahin, "Selçuklular Döneminde Ahiler", ed. Ahmet Yaşar Ocak, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi (Sosyal ve Siyasal Hayat)*, I, Ankara: T.C. Kültürü ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006, s. 303.

⁸⁶ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battuta Seyahatnâmesi*, I, çev. A. Sait Aykut, İstanbul: YKY, 2000, s. 409.

⁸⁷ Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1964, s. 235-236.

⁸⁸ Mehmed Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 4. baskı, Ankara: TTK, 1991, s. 89.

etkilemiştir. O, diğer bilgelere olduğu gibi devlet yöneticileri ile güçlü bir bağlantı kuramamıştır. Öyle ki, Sultan Gıyâseddin Ahî Evran'a ve tüm ahîlere yaptırım uygulamıştır. Onun halka ulaşabilmesindeki en önemli araç Ahîlik teşkilatı olmuştur. Bu teşkilatın temel düsturu hoşgörülü ve misafirperver olduğu için Ahî Evran ve teşkilatı bu sayede halkı kazanabilmiştir. Öyle ki Seyyah İbn Battûta'da bu misafirperverlikten hoşlanmış ki, seyahât-nâmesinde ahîlerin hoşgörülü oluşlarından bahsetmiştir.

1.5. Sirâceddin El-Urmevî

Sirâceddin Urmevî; künyesinden de anlaşıldığı gibi Azerbaycan'n Urmiye kentinde 594/1198'de dünyaya gelmiştir. Arap kökenli bir aileye mensup olan Urmevî, ilim hayatı için Musul'a gitmiş ve orada dönemin bilinen âlimlerinden astronomi, matematik, din, ve felsefe bilimlerini öğrenmiştir.⁸⁹ Evhadüddîn Kirmânî ile görüşmek maksadıyla Malatya iline gelen Urmevî, geldiği vakitte Selçuklu sultanı I. Alâeddin Keykubad'ın saygısına ve hoşgörüsüne mazhar olmuş ve bir medresede vazifelendirilmiştir.⁹⁰

Anadolu topraklarından sonra Dimaşk ve Mısır'a seyahat etmiş, Eyyûbî meliki Necmeddin Eyyûb tarafından IX. Louis'e elçi olarak gönderilmiştir. Sirâceddin Urmevî, Louis tarafından da büyük bir hürmet ile karşılanmıştır. Mısır'dan daha sonra tekrar Anadolu'ya gelerek burada hatırı sayılır bir üne kavuşmuştur.⁹¹ Onun sûfî kimliğinin dışında, elçilik görevini de icra ettiğini bilmekteyiz. O, devlet bünyesinde yer aldığı görevlerine, Selçuklu sultanı III. Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında kadılık görevini de eklemiştir.⁹² Bu yakınlaşmalardan ve yaptığı görevlerden, onun devlet yöneticileriyle iyi ilişkiler içerisinde olduğunu görmekteyiz.

Sirâceddin Urmevî, Cimri ve Karamanlı Mehmed Bey'in Konya'ya büyük bir ordu ile gelmesi üzerine reayayı onların üzerine yönlendirmiş ve bununla kalmayıp kendisi de onlara karşı mücadele göstermiştir. Onun bu tutumu, Keyhüsrev'in hoşuna gitmiş

⁸⁹ Mustafa Çağrıç, "Sirâceddin el-Urmevî", *DİA*, c. 37, 2009, s. 262.

⁹⁰ Bayram, *Evhadüddîn*, s. 105.

⁹¹ Çağrıç, *Urmevî* s. 262.

⁹² Kerimüddin Aksarâyî, *Müsâmeretü'l Ahbar*, trc.: Mürsel Öztürk, Ankara : TTK, 2000, s. 69.

olacak ki, büyük övgülerde bulunmuş ve aynı zamanda Urmevî'ye Anadolu baş kadılığı vazifesi verilmiştir.⁹³

Devlet yönetiminin yanı sıra dönemin ünlü sufileriyle de etkileşimi olmuştur. Bu etkileşime Mevlânâ Celâleddîn'in semâ toplantılarıyla ilgili vuku bulan olayı örnek gösterebiliriz. Birkaç ilim adamının kadılık görevini icra eden kadı Sirâceddîn Urmevî'ye gelerek Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'yi şikâyet etmesi üzerine, Urmevî bunu reddetmiştir. Bunun sonucunda bu ilim adamları Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'ye gelerek onu bir takım sorularla rencide etmeye çalışmış, fakat Mevlânâ'nın yanıtları sonucunda da Urmevî'nin huzuruna gelerek takınmış oldukları bu tutumdan pişman olmuşlardır.⁹⁴

Feridun B. Ahmed, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin ölümüne müteakip düzenlen cenaze namazını da Sirâceddin Urmevî'nin kıldırıldığını söylemektedir.⁹⁵ Bir müddet sonra 681/1283 senesinde Sirâceddin Urmevî Konya'da ölmüş ve ebedi istirahatgâhına varmıştır.⁹⁶

Urmevî'nin "*Letaifü'l-hikme, Metaifü'l-Envar, Beyanü'l-Hak, el-menahic, Şerhu'l-İşarat ve't-tenbihat, er-resail, Tenzibü'n-Nüket, Şerhu'l-Mücez fi'l mantık, Lübabü'l-Erbain, et-tahsil mine'l mahsul, Şerhü'l-veciz, Gayatü'l-Ayat*"⁹⁷ tır. Bu eserlerinden en mühimi olan *Letaifü'l-Hikme*'yi, Sultan II. İzzeddin Keykâvus'a ithaf etmiştir. O, bu eserinde; adalet, bilgi, felsefe temalarını işlemiştir.⁹⁸ Eserin dili, farsça olup, *İslam Araştırmaları Merkezi*'nde bir nüshası bulunmaktadır.

Siraceddin Urmevî, Urmîye ve Musul şehirlerinde astronomi, tıp alanının dışında zühd eğitimi de almıştır. Anadolu'ya ilk olarak Evhadüddin Kirmani ile görüşmek amacıyla gelen Urmevî, devlet içerisinde de görev almıştır. Özellikle, Keyhüsrev zamanında yapmış olduğu kadılık görevi vasıtasıyla geniş bir kitleyi etkisi altına almıştır. Nitekim Çavlı ve Karamanlı Mehmed Bey'in öncülüğünde gelen orduya halkı göndererek gelecek saldırıyı başarılı bir şekilde önlemesi bu etkiye bir örnek teşkil edebilir. Türkiye Selçuklu Devleti'ndeki kadılık görevi dışında, Eyyubîler bünyesinde de

⁹³ İbn Bîbî, *El-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, II, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: TTK, 2014, s. 639.

⁹⁴ Eflâkî, *Arifler*, s. 217-218.

⁹⁵ Ahmed, *Sipehsalar*, s. 124.

⁹⁶ Çağrı, *Urmevî*, s. 263.

⁹⁷ Çağrı, *Urmevî*, s. 264.

⁹⁸ M. Cüneyt Kaya, "Bir "Filozof" olarak Sirâceddin el-Urmevî (ö.682-1283) Letaifü'l Hikme Bağlamında Bir Tahlil Denemesi", *Divan (Disiplinlerarası çalışma dergisi)*, c. 17, sy. 33, 2012, s. 21-22.

elçilikle vazifelendirilmiştir. Siraceddin Urmevî, Müslümanların yanı sıra gayrimüslimlerle de münasebet içerisine girmiştir. İmparator IX. Louis'e elçi olarak gitmesi ve iyi ilişkiler içerisinde bulunmasını da buna örnek verebiliriz. Onun toplum üzerindeki tanınırlığı, aldığı bu görevler dışında, daha çok yazdığı eserler vasıtasıyla Konya'da olmuştur. O, bu topraklarda bulunduğu vakit Karamanoğulları ve Babailer ile mücadeleler baş göstermiştir. İşte Siraceddin Urmevî böyle siyasi bir ortamda topluma etki etmeye çalışmıştır.

1.6. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî

Sipehsalar risalesinden öğrendiğimiz bilgilere göre, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî 604/1207 senesinde dünyaya gelmiştir.⁹⁹ Künyesini ise eserinde Muhammed b. Muhammed Hüseyin Belhi olarak vermiştir.¹⁰⁰ Doğum tarihinin farklı olduğuna dair bir görüş mevcuttur. Bu görüşe göre o, 580/1182¹⁰¹ yılında doğmuştur. O, daha çok Mevlânâ Celâleddîn Rûmî olarak ün salmıştır. Hazret, efendi anlamında kullanılan *Mevlânâ* kelimesi, aslında çoğu sufilerde kullanılan bir terimdir. Ayrıca Anadolu'da yaşaması sebebiyle *Rumî* nisbesi de künyesinde yer unvandır. Bilhassa o, daha çok lakabıyla yani Mevlânâ Celâleddîn Rûmî nisbesiyle bilinmektedir.¹⁰² Kaynaklarda Mevlânâ Celâleddîn Rumî'nin soyunun, Hz. Ebû Bekir'e kadar uzandığıyla ilgili bir görüş mevcuttur.¹⁰³

Mevlânâ, babası Bahâeddin Veled'in Harizmşah hükümdarı Alâeddin Muhammed ile anlaşmazlık yaşaması üzerine, Belh şehrini onunla birlikte terketmek durumunda kalmıştır. Kaynaklar, Bahâeddin Veled'in anlaşmazlık yaşadığı Fahreddin Râzî'nin ölümünden bir müddet sonra 608-609/1212-1213 yılları arasında Belh şehrinden ayrıldığı yönünde bilgiler vermektedir.¹⁰⁴ Buna ek olarak, Mevlânâ'nın babası Bahâeddin Veled Hicaz, Şam, Erzincan, Akşehir ve son olarak Larende şehrine gelmiştir. Larende'de hocalık görevine başlayan Bahâeddin Veled'in oğlu Mevlânâ

⁹⁹ Ahmed, *Sipehsalar*, s. 33.

¹⁰⁰ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevi-i Manevi*, çev.: Derya örs-Hicabi Kırlangıç, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015, s. 32.

¹⁰¹ Abdülbaki Gölpınarlı, "Mevlânâ Şems-i Tebrîzî ile Atmış İki Yaşında Buluştu", III, İstanbul: *Şarkiyat Mecmuası*, 1959, s. 159.

¹⁰² Reşat Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn Rûmî", *DİA*, c. 29, 2004, s. 441.

¹⁰³ Ahmed, *Sipehsalar*, s. 21; Eflâkî, *Arifler*, s. 35.

¹⁰⁴ Eflâkî, *Arifler*, s. 35-36.

Celâleddîn Rûmî ise burada Gevher Hatun adında bir kadın ile evlenmiş Sultan Veled ve Alâeddin adında iki oğlu doğmuştur.¹⁰⁵

Eflakî, Bahâeddin Veled'in beka alemine ulaşması üzerine, oğlunun medresede hocalık görevi yaptığını yazmıştır. Sipehsalar ise, sahih olup olmadığı tartışılmakla birlikte Bahâeddin Veled'in ölümünü rüyada haber alan Seyyid Burhâneddin'in¹⁰⁶ Konya'ya bu vesileyle geldiğini ve Mevlânâ ile görüştüğünü risalesinde anlatmıştır. O, Seyyid Burhâneddin Konya'da kaldığı süre zarfında onun ilminden faydalanmış ve farklı bir bakış açısı kavramıştır. Seyyid Burhâneddin'in ölümüne müteakip olan süre zarfında etrafındaki insanlardan uzaklaşarak inzivaya çekilmiştir. Bu çekilme 642/1244 yılına kadar devam etmiştir.¹⁰⁷ Kaynaklar, Seyyid Burhâneddin'in ölümünden bir müddet sonra, Mevlânâ'nın Konya'da Şems-i Tebrîzî¹⁰⁸ ile tanıştığına dair bilgiler vermektedir. Bu buluşmanın 642/1244 senesine denk gelmesi ihtimal dahilindedir.¹⁰⁹

Mevlânâ'nın Şems ile tanıştıktan sonra halktan ve öğrencilerinden uzaklaşmadığı halde, öğrencileri Şems'e karşı nefret duymuştur. Şems bu nefret sebebiyle bir müddet sonra onun yanından uzaklaşmıştır.¹¹⁰ Öngören, Mevlânâ'nın, Şems'in uzaklaşması üzerine yas tuttuğu için "*hindibari*" adında bir hırka "*şekervariz*" adında altı dilimli bir tac taktığını söylemektedir.¹¹¹ Öyle ki Sultan Veled'de, onun Şems ardından ağlayarak, yakararak gece ve gündüz hiç durmadan semâ ettiğini eserinde değinmiştir.¹¹²

Öngören, Sultan Veled'in, Şems'in geri gelmesi için babasının ikna etmeye Şam'a gönderdiğini, ikna edilmesi sonucunda da Şems'in Konya vilayetine tekrar geldiğini söylemektedir.¹¹³ Eflakî ise, bu geri dönüşten bir müddet sonra, Mevlânâ'nın talebelerinin kıskançlıkları sonucunda ortaya attıkları dedikoduları sebebiyle, Şems-i Tebrîzî'nin ikinci kez şehri terk ettiğini yazmıştır.¹¹⁴ Sultan Veled, meydana gelen olay

¹⁰⁵ Öngören, *Mevlânâ*, s. 441-442.

¹⁰⁶ Mevlânâ'nın şeyhidir. Bkz. Semih Ceyhan "Seyyid Burhâneddin", *DİA*, c. 37, 2009, s. 56.

¹⁰⁷ İsmail Zeki Eyüpoğlu, *Bütün Yönleriyle Mevlânâ Celâleddin (yaşamı, felsefesi, düşünceleri, şiirleri)*, İstanbul: Özgür Yayınları, 2003, s. 51.

¹⁰⁸ Mevlânâ'nın etkisinde çok kaldığı şeyhidir. Bkz. Semih Ceyhan, "Şems-i Tebrîzî", *DİA*, c. 38, 2010, s. 511.

¹⁰⁹ Eflakî, *Arifler*, s. 91; Sultan Veled, *İbtidanâme*, s. 52.

¹¹⁰ Eflakî, *Arifler*, s. 165.

¹¹¹ Öngören, *Mevlânâ*, s. 443.

¹¹² Veled, *İbtidanâme*, s. 74.

¹¹³ Öngören, *Mevlânâ*, s. 444.

¹¹⁴ Eflakî, *Arifler*, s. 165.

sonucunda ortadan ikinci kez kaybolan Şems'i hiçbir yerde bulamamış, bir müddet sonra ise rivayetlere göre bir suikast sonucunda öldürüldüğünü öğrenmiştir.¹¹⁵

Şems-i Tebrizî'den sonra Mevlânâ'nın hayatında önemli etkisi oluşturan kişi ise Selâhaddin Zerkûb¹¹⁶ olmuştur. Nitekim, kaynaklar Selâhaddin Zerkûb'un Mevlânâ'nın öğrencisi aynı zamanda arkadaşı olduğunu söylemektedirler. Şems'i bulmak için oluşturduğu arama çabaları sonuçsuz kalan Mevlânâ, dikkatini ve ilgisini Selâhaddin Zerkûb'a yönlendirmiş ve onu halefi olarak görevlendirmiştir¹¹⁷ Selâhaddin Zerkûb, hilafet görevinin kendisine sunulmasından belirli bir süre sonra rahatsızlanarak 655/1258 senesinde vefat etmiştir. Ölümü üzerine, yerine Ahî Türk olarak tanınan Hüsamettin Çelebi göreve getirilmiştir. Mevlânâ, Hüsamettin Çelebi'nin göreve getirilmesinden sonra 672/1273 senesinde vefat etmiştir.¹¹⁸

XIII. Yüzyıl Anadolu'sunun önemli bilge ve edipleri arasında bulunan Mevlânâ'nın, tasavvuf hayatında daha çok insan, ahlak, yaratıcı-yaratılan ilişkisi ön planda olmuştur. Hayatı kısmındaki değindiğimizden bilgilerden de yola çıkarsak, onun tasavvuf hayatında babası Bahâeddin Veled'in dışında Seyyid Burhaneddin, Şems-i Tebrizî ve Selâhaddin Zerkûb'un etkisi olmuştur. Her şeyden önce onun tasavvuf görüşlerini anlayabilmek için, özümsemiği anlayışlara bakılmalıdır. Sahip olduğu tasavvuf görüşlerinin en temel yapı taşlarını kübrevîlik, melametilik, kalenderîlik ve vahdet-i vücûd anlayışının oluşturmuştur. Kübrevîlikle olan bağı babası Bahâeddin Veled ile, Melametilik ve Kalenderîlik ile bağı Şems Tebrizî ile, vahdet-i vücud anlayışıyla bağı ise Muhyiddin İbnü'l Arabî ile ilintilidir.¹¹⁹

Daima hoşgörüyü savunmuş olup, insanlara da hoşgörülü olmayı, iyilik yapmayı öğütlemiştir. Ferdin iyilikle gitmesini öfkeyi yok edebileceğini düşünmekle birlikte, hoşgörünün, sevginin öfkeye ilaç olabileceğini de savunmuştur. Bu şekilde davranan ferdin de mutlu ve gönlü rahat olabileceğine inanmıştır.¹²⁰ Nitekim Mevlânâ'nın şu sözlerini bu konuya örnek verebiliriz: *“Gece ve gündüz senin için riyaz-ı cennet görmek mümkün iken, niçin yılanlık ve dikenlik arasında dolaşırsın. Daima gül ve gülistan*

¹¹⁵ Şefik Can, *Mevlânâ (Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri)*, İstanbul: Ötüken yayınları, 1995, s. 55

¹¹⁶ Mevlânâ'nın ilk halifelerindendir. Bkz. Semih Ceyhan “Selâhaddîn-i Zerkûb”, *DİA*, c. 36, 2009, s. 340

¹¹⁷ Gholam Reza Avani, *Rûmî (a philosophical study)*, Chicago: ABC International Group, 2016, s. 29-30

¹¹⁸ Hellmut Ritter “Djalal Al-Din Rumî”, Brill, Leiden: *EL2*, vol. II, 1991, s. 394

¹¹⁹ Ocak, *İslâm*, s. 205-209

¹²⁰ Mehmet Demirci, *Mevlana'dan Düşünceler*, Konya: Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2006, s. 29

olmak için cümleyi dost tut. Herkesi düşman addedersen, nazarına düşmanın hayali gelir. Gece ve gündüz yılanlık içerisinde dolaşmış olursun.”¹²¹

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî’ye nispet edilen Mevlevîyye tarikatıyla ilgili bilgi verecek olur isek, onun ölümünden sonra yerine geçen oğlu Sultan Veled’in çabalarıyla bir hayli gelişme kaydetmiştir. Tarikatın, Konya merkezi dışında yayılmasına da Ulu Ârif Çelebi katkı sağlamıştır.¹²²

Mevlânâ sağlığında yanında bulunan bağlılarının bazılarına Kalenderî dervişlerinde olduğu gibi sakal kaş ve bıyıklarını kazıttırılmış olmak ile birlikte teşkilatlanma faaliyetleri bununla sınırlı kalmış, herhangi bir tarikat kurma teşebbüsünde bulunmamıştır. Babasının ölümü sonrasında Sultan Veled, Mevlevîyye tarikatını yapılandırmış ve halifelerini Konya dışındaki şehirlere göndermeye başlamıştır. Ulu Ârif Çelebi ise, kendi döneminde tarikatın faaliyet alanını dahada genişletmek için diğer şehirlere seyahatler düzenlemiştir. Arif Çelebi’nin tarikat için yaptığı en mühim faaliyet ise Ahmed Eflakî’ye *Menâkıbû’l Arifîn*¹²³ adlı eseri yazdırmasıdır.¹²⁴

Mevlevîyye tarikatı, Ârif Çelebi zamanında Anadolu’daki beyliklerin beyleriyle yakınlık kurmuş bir tarikattı. Nitekim, bazı beyliklerin beyleri yardımıyla vilayetlerde Mevlevihâneler kurulmuş ve bu beyler tarafından tarikata ekonomik destek sağlanmıştır. Bu desteğin sebebi Mevlevîyye tarikatının daima devlet yönetimi yanında olması ve hiçbir şekilde taşkınlık gösterecek faaliyetlerde bulunmamasını gösterebiliriz.¹²⁵

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî’nin eserlerine gelecek olur isek, eserlerinin dili daha çok Farsça ağırlıklıdır. *Divan-ı Kebîr*, *Mesnevi*, *Fîhi mâ fih*, *Mektûbât*, *Mecalis-i sebâ* gibi çok mühim eserlere sahiptir. *Mesnevi* ya da *Mesnev-i Manevi*, Mevlânâ Celâleddin Rûmî’nin en mühim eserlerinden biri olup, tasavvufa dair bilgileri içermektedir. Eser, Türkçe’ye tercüme edilmesinin yanı sıra birçok ülkede farklı dillerde de yayınlanmıştır. Altı ciltten oluşan *Mesnevi*’nin en bilinen tercümesi Abdülbaki Gölpınarlı’ya aittir.¹²⁶

¹²¹ Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Fîhi Mâ Fih*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1994, s. 182.

¹²² Osman Horata -Adnan Karaismailoğlu, *Mevlana*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007, s. 70.

¹²³ Ahmed Eflakî’nin Mevlânâ ve çevresindeki insanlarla ilgili yazdığı eseridir.

¹²⁴ “Mevlânâ Celâleddin Rûmî” *Türk Dili Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 312.

¹²⁵ Barihüda Tanriokur, “Mevlevîyye”, *DİA*, c. 29, 2004, s. 469.

¹²⁶ Öngören, *Mevlânâ*, s. 446-447.

Yaşadığı dönemin siyasi ayağı, karmaşık bir hal arz etmiştir. Onun, Anadolu'da bulunduğu dönem, iç karışıkların, siyasi çatışmaların bol olduğu bir dönemdi. Bu karışık dönemden faydalanarak öğretilerini yayma yoluna gitmiştir. O, bu gücünü devlet yönetimleriyle iyi olan ilişkisinden almıştır diyebiliriz. Nitekim onun ölümü sonrasında zuhur eden, Mevlevîyye tarikatının geniş çaplı bir menzil içerisinde yayılmasında beylerin etkisi olmuştur. Mevlânâ'nın Moğollara yakın olduğu, Moğollara destek çıktığı düşünülmüştür. Bunda Ahî Evran'ı öldüren Moğol asıllı ve Mevlânâ'nın dostu olarak bilinen Nureddin Caca'nın etkisi olması muhtemeldir.¹²⁷

Mevlânâ, gayrimüslim halkla da etkileşim içerisinde bulunmakla birlikte, onlara hoşgörülü bir davranış sergilemiştir. Görüşlerinde hoşgörünün, iyiliğin önemini vurgulayan bir bilgeden, böyle bir davranış sergilediğini görmek şaşırtıcı değildir. O, gayrimüslim halk tarafında sevilmiş ve benimsenmiştir. Yahudiler, Hıristiyanlar ona karşı çok derin bir hürmet ve alaka göstermiştir. Bu gayrimüslimler Anadolu topraklarındaki halkı kapsamaktadır. Ermeni bir kasaptan, dini temsilci olan rahiplere, papazlara ve hahamlara kadar birçok gayrimüslim onun hoşgörüsü ve iyiliğine mazhar olmuştur. Nitekim onun hoşgörüsü dolayısıyla secde eden gayrimüslim din adamları ve gayrimüslim halk daha sonra ise onun vesilesiyle İslamiyeti benimsemiştir.

Onun vesilesiyle İslamiyeti benimseyen ve Mevlânâ'nın müridi olan ve gayrimüslimler arasında Ressam Kaluyan, yine ressam olan Aynüddeve Rum, Rum Tabib Ekmeleddin, Siryanus gibi her kesimden kişiler vardır.¹²⁸ Buradan da anlaşılıyor ki, Mevlânâ sadece Müslümanların değil, Ermeniler'in Rumlar'ın ve Yahudiler'in de bir ürünüdür. O, bugünde evrensel din anlayışının kilit sembollerinden, yapı taşlarından biri olmuştur. Onun, Şems-i Tebrîzi ile garip bir ilişkisi olduğu düşünülse de, Mevlânâ'nın Şems'in ilminin büyüklüğünden etkilenmesi, böyle çarpık bir ilişki içerisinde yer almadığını gösterebilir. Bu sadece bir ihtimaldir. Çünkü Mevlana sadece Şems'e değil Şems'den önceki hocası ve Şems'den sonraki hocasının ilminden de etkilenmiş, onlar öldüğünde de derin bir üzüntü içerisinde girmiştir.

¹²⁷ Mikail Bayram, "Ahî Evren'in Öldürülmesi ve Ölüm Tarihinin Tespiti", İstanbul: *IUEF Tarih Dergisi Prof Tayyib Gökbilgin Hatırası*, sa. 12, 1982, s. 529

¹²⁸ Emine Yeniterzi, "Mevlânâ'nın Gayrimüslimlerle Diyaloğu", *III. Uluslararası Mevlânâ Kongresi(5-6 Mayıs 2003) Bildiriler*, haz. Nuri Şimşekler, Konya: Selçuk Üniversitesi, 2004, s. 161-165

1.7. Hacı Bektâş-ı Velî

Asıl adı Bektâş olan ölümünden sonra Hacı Bektâş-ı Velî olarak tanınan bu zat, İbrahim Sani olarak ün salan Seyyid Muhammet'in oğludur. Soyu, peygamber ve efradına kadar dayanan Hacı Bektâş-ı Velî, dolayısıyla Seyyid olarak kabul edilmiştir.¹²⁹ O, 606/1210 senesinde doğmakla birlikte, yaşamının belirli safhasını da eğitimi sebebiyle Nişabur'da geçirmiştir. Burada bulunduğu müddet boyunca da Arapça, Farsça öğrenmiştir. Zühd eğitimini, Lokman Parende'den alan Hacı Bektâş-ı Velî, Moğol yıkımından mütevellit Nişabur'dan ayrılıp, Hicaz, Şam ve Elbistan'a uğramış ve daha sonrasında ise Küçük Asya'ya geçiş yapmıştır.¹³⁰

Hacı Bektâş, kalenderî tarikatına mensup olan Horasan erenlerindendi. Horasan Melametîyye akımına da mensuptu. Moğol yıkımı sonrasında pek çok sufi gibi Küçük Asya'ya gelen Hacı Bektâş, beraberinde geniş bir topluluğu da getirmiştir.¹³¹ O, Küçük Asya'ya geçiş yaptıktan bir müddet sonra, Yesevîlik ve Haydarîlik tarikatıyla benzer nitelikte olan Garkınıyye ile, yani Dede Garkın ile, daha sonra ise Baba İlyas vasıtasıyla da Vefailik tarikatıyla etkileşim içerisinde bulunmuştur. Hacı Bektâş-ı Velî, 636/1239 senesinde Babaî ayaklanması baş gösterdiği vakit, böyle bir ortam içerisinde bulunmak istemediği için yahut da Baba İlyas'ın talebelerinden biri olduğu için zarara uğrayacağını düşünüp, izini kaybettirmiştir.¹³²

Aşıkpaşazâde ise, Hacı Bektâş-ı Velî'nin kardeşi Menteş'in ölümü üzerine Karayol (Suluca Karahöyük)'a geldiğini söylemiştir.¹³³ Yine aynı şehirde de bir rivayete göre, 669/1271 senesinde vefat etmiştir.¹³⁴ Hacı Bektâş-ı Velî'nin tasavvuf görüşlerine gelmeden önce, onun Yesevîlik, Haydarîlik, Melamîlik, Babaîlik düşünce hareketlerinin ve bu hareketlerin liderlerinin etkisi altına da girdiğini belirtmemiz gerekir. O, araştırmacılar tarafından sünnî bir kişi olarak görülmemektedir. Nitekim Alevi-Bektaşî kültürünün temel yapısını da Hacı Bektâş-ı Velî oluşturmuştur. Fakat Bektaşîliğin önceden sünnî bir oluşum olarak kabul edilmiş, daha sonra ise Balım Sultan zamanında Alevi-Bektaşî olarak anılmaya başlanmıştır. Hacı Bektâş-ı Velî'yi, sünnî olarak

¹²⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Vilayetnâme*, s. 12

¹³⁰ Mürsel Öztürk, "Hacı Bektâş-ı Velî", L, sa. 198 Ankara: *TTK Belleten*, 1986, s. 885-886

¹³¹ Ahmet Yaşar Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", *DİA*, c. 14, 1996, s. 455

¹³² Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul: İletişim yayınları, 2012, s. 171

¹³³ Aşıkpaşazâde, *Tarih*, s. 204-205

¹³⁴ Ocak, *Hacı Bektâş*, s. 456-457

benimseyen araştırmacıların bu görüşü *Makâlât* eserine dayanmaktadır.¹³⁵ Hacı Bektâş-ı Velî kendisine ait olduğu iddia edilen bu eserinde, kalbin yedi koruyucusu olduğunu bunların ise; ilim, terbiye, utanç, sabır, perhizkrlık, korku ve cömertlik olduğunu söylemiştir.¹³⁶

Hacı Bektâş-ı Velî'ye nispet edilen bir tarikat olan Bektaşıyye tarikatı, XIII. yüzyılda Kalenderîlik içerisinde ortaya çıkmakla birlikte, geniş yayılma sürecine, XV. yüzyıl sonunda girmiştir. Devlete yakın olan ve yeniçeri ocağının teşekkülünde de büyük bir pay sahibi olan bu tarikat, gayri-sünnî çizgide ilerleyen tek tarikat olmuştur. İlk Bektaşiler, Hacı Bektâş-ı Velî'nin de etkilenmiş olduğu Kalenderîlik, Vefalik ve Haydarlikten zuhur etmiştir. Abdal Musa, Abdal Kumral gibi Abdaln-ı Rûm mensubu dervişler vasıtasıyla tarikatın temelleri atılmış, tarikatın ikinci pri olarak bilinen Balım Sultan zamanında ise şekillenmiştir.¹³⁷

lken bu tarikatı, karmaşa döneminde meydana geldiği için batıdaki *Templier* ve *Hospitalier* tarikatlarına benzetmiştir.¹³⁸ "*Makâlât, Kitb'l-Fevaid, Nesayih-i Hacı Bektâş-ı Velî, Risale, Tefsir-i-Fatiha, şathıyye, şerh-i Besmele*"¹³⁹ ona nispet edilen eserlerdir.

Hacı Bektaş Velî, Horasan Erenleri denilen gruba mensuptu, onun yaşadığı dönemde Moğol baskını olduğu için Anadolu topraklarına birçok bilge gibi o da gelmiştir. Fakat kendisi karışık siyasi bir ortamdaki kasa da, Anadolu'da Babailer başkaldırısına denk gelmiştir. Gayrisnni bir yapı arz eden Bektaşilik tarikatının, kurucusu olarak kabul edilmiştir. Yaşadığı dönem boyunca, birçok tasavvuf görüşünü tek bir bünyede barındıran bir zât olmuştur.

Anadolu toplumu tarafından çokça ilgi ve kabul grmştir. Halkın istek ve ihtiyaçlarına karşılık vermiş olacak ki ona birçok kimse intisap etmiş ve bağlıları arasında yer almıştır. Sarı Saltuk, Barak Baba, Ahî Evran, Evhadüddin Kirmanî dahil dönemin çoğu önemli bilgesiyle sohbet etmiştir. Kendine nispet edilen tarikat ise devlete yakın durarak kendileri için yararlı bir politika gütmüşlerdir. Hacı Bektâş-ı Velî, Yunus Emre gibi,

¹³⁵ Ocak, *Türk Sufi*, s. 173-174

¹³⁶ Hnkr Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007, s. 83

¹³⁷Vhid, *Hâce-i Cihân ve Netce-i Cân*, ev. Turgut Karabey-Bülent şığva-Yusuf Babür, Ankara: Akçağ Yayınları, 2015, s. 42-43

¹³⁸ Hilmi Ziya Ülken, *Türk Tefekkür Tarihi*, 4. Baskı, İstanbul: YKY, 2009, s. 310

¹³⁹ Ocak, *Hacı Bektaş*, s. 457

Mevlânâ Celâleddin Rumî gibi Anadolu'nun kült isimlerinden olmuştur. Daha ileriki safhalarda ve günümüzde sadece Bektaşiliğin değil, Alevîliğinde kült isimlerinden olmuş ve Alevîlik içerisinde de anılmaya başlamıştır.

1.8. Baba İlyas ve Baba İshak

Baba İlyas, diğer sûfiler gibi Moğol baskını sonrası Anadolu topraklarına gelmiştir. Annesi ve babası hakkında mevcut bir bilgiye rastlanmamıştır. Onun künyesinden yola çıkarak, Horasan şehrinden göç ettiği varsayımını göz önüne alabiliriz. Anadolu'ya geldiği vakit, Amasya'ya yerleşerek burada zühd hayatı yaşamış olup, yaşamını çobanlık yaparak sürdürmüştür. Bir müddet sonra, kendisini keramet sahibi bir insan olarak tanıtıp, hatırı sayılır bir kitleye ulaşmıştır.¹⁴⁰

Aşıkpaşazâde, onun Ebu'l-Vefâ Bağdadî'ye nispet edilen Vefâiyye tarikatına mensup olduğunu eserinde zikretmiştir.¹⁴¹ Dede Garkın, Baba İlyas'ın şeyhi olarak bilindiği için, dolayısıyla Vefâilik'e onun vasıtasıyla girmesi de muhtemel gözükmektedir.¹⁴² Ocak, onun ve Dede Garkın'ın aslında yollarının Anadolu'da kesişmediğini, Orta Asya'dan birlikte Elbistan'a geldiklerini yazmaktadır.¹⁴³

Baba İlyas, kendisini peygamber ilan ederek Türkiye Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev'e başkaldırmıştır. Dönemin kargaşa içinde olması da aslında bir nevi işine yarayacak bir hamle olmuştur. Onun, bu isyanında öne sürdüğü iddialar, tamamen devlet ileri gelenlerinin zorba olduğu ve din yolundan saptıkları üzerinedir.¹⁴⁴

Bu ayaklanmada, daha çok Vefâiyye mensup kişiler büyük rol oynamıştır. Öyle ki, şehir şehir gezerek bu ayaklanmanın bir nevi fitilini ateşlemişlerdir.¹⁴⁵ İsyancılar, özenle ve çoğunlukla da Türkmen boylarından seçilmiş, faaliyet alanları Orta Anadolu, Güney Doğu Anadolu bölgesi etrafında şekillenmiştir.¹⁴⁶

¹⁴⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Baba İlyas, DİA*, c. 4, 1991, s. 368; Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l- Kudsiyye fi Menâsibi'l-Ünsiyye (Baba İlyas-ı Horasânî ve sülâlesinin Menkabevî Tarihi)*, hz. İsmail E. Erünsal-Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: TTK, 2014, s. 40

¹⁴¹ Aşıkpaşazâde, *Tarih*, s. 1

¹⁴² Ocak, *İlyas*, s. 368

¹⁴³ Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı (Aleviliğin Tarihsel Alt Yapısı)*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011, s. 109

¹⁴⁴ Ocak, *Babaîler*, s. 115

¹⁴⁵ Simon De Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)*, Antalya: DAKTAV, 2006, s. 42-43

¹⁴⁶ Ocak, *Babaîler*, s. 117-118

Baba İlyas'ın, talebelerinden Baba İshak, bu isyanın önemli ayaklarından biridir. Öyle ki, Selçuklu ordusunun Amasya'yı kuşatması üzerine ayaklanmış ve çevresindeki kişileri de isyana teşvik etmiştir. Bu ayaklanma, bir müddet sonra Adıyaman, Gerger, Kahta, Malatya'ya da sıçrayarak domino etkisi yaratmıştır. İshak'ın hakkında pek bilgi olmamasına rağmen, kaynaklarda adının İzak olarak geçmiş, Trabzon İmparatorluğu'na mensup bir Rum olduğu da iddia edilmiştir.¹⁴⁷

Simon, seyahâtnâmesinde Baba İshak'ın *Paparaissole* adında bir kişi olduğunu söylemektedir.¹⁴⁸ Kaynaklarda, isyanın ön planında duran kişinin Baba İshak olduğu düşünülürken, daha sonra isyanın önderi ve planlayıcısı Baba İlyas olduğu ortaya çıkmıştır. Baba İshak, Baba İlyas'ın talebesi dışında onun bu isyandaki ana kollarından biri olmuştur.¹⁴⁹ İlyas, ayaklanmanın ilk etabında Amasya Kalesi'nde yakalanarak idam edilmiş yahut da yaralanarak ölmüştür.¹⁵⁰

İshak, isyanın başlatıcı olarak görülmekte olup, önce Adıyaman'ı almış, daha sonra ise Malatya'ya geçiş yapmıştır. Baba İlyas'ın, Amasya Kalesi'nde esir edilmesi üzerine Amasya'ya geçse de, onu ölümden kurtaramamıştır. Onun ölümünden bir müddet sonra ise, beraberindekilerle Konya vilayetine doğru yola çıkmışlardır. Frank asıllı askerlerin de bulunduğu Selçuklu ordusu, Malya'da Baba İshak ve kitlesiyle karşı karşıya gelmiş ve Babaileri geri püskürtmüştür. Erkeklerin öldürülüp, kadınlar ve çocukların ele geçirildiği bu savaşta, Babailer'in önderi Baba İshak da 637/1240'da öldürülmüştür.¹⁵¹ Kaynaklar, ayaklanmanın 636/1239 senesinde değil de 637/1240 senesinde meydana geldiği konusunda hem fikir olmuşlardır.¹⁵²

Köprülü, Baba İshak'ın bu ayaklanmayı görünüşte Baba İlyas'ın adına yaptığını, fakat asıl olarak kendi düşünceleri ve fikirleri doğrultusunda böyle bir isyanın fitilini ateşlediğini söylemiştir. Baba İlyas'ın ölümüne müteakip, ondan sonra yerine oğlu Muhlis paşa ve daha sonrasında ise halifeleri geçmiştir. Bu isyan, onların vasıtasıyla da geniş bir bölgede ses getirmeye başlamıştır.¹⁵³

¹⁴⁷ Ahmet Yaşar Ocak, "Baba İshak", *DİA*, c. 4, 1991, s. 368

¹⁴⁸ Simon, *Keşiş*, s. 43

¹⁴⁹ Elvan Çelebi, *Menâkıbü'l*, s. 87-89

¹⁵⁰ Reha Çamuroğlu, *Tarih, Heterodoksi ve Babailer*, İstanbul: Metis Yayınları, 1992, s. 167-168

¹⁵¹ Ocak, *İshak*, s. 369

¹⁵² Ocak, İlyas, s. 368, Ocak, *Babailer*, s. 128; Elvan Çelebi, *Menâkıbü'l*, s. 43

¹⁵³ Mecdî, *Şekaik*, s. 23

Baba İlyas, XIII. Yüzyıl Anadolu'sunda adından çokça söz ettiren bir bilge olmuştur. Onu, o dönemlerde de, bu dönemlerde de öne çıkaran vaka Babailer İsyanı olmuştur. Belki de diğer bilgelere göre, halkı en çok etkileyen o ve halefi olmuştur. Öyle ki, Türkiye Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu buhran döneminden faydalanarak, toplumdaki zayıflıkla çoğu kişiyi etkisi altına almış, kitleleri peşinden sürüklemiştir. Bu etkinin büyümesi canına mâl olsa da, günümüzde bile adından çokça söz ettiren bir zat olmuştur. İşte o, bizzat bu siyasi karmaşanın içinde bulunmuştur.

Baba İshak ise, Baba İlyas'ın halifesi olup, Babailer İsyanı'nda asıl odak noktasında olan kişidir. Aslında onun müslüman değil, aslında bir Hristiyan olduğu söylenmektedir. Baba İlyas'ın isyanın başında ölmesinden sonra tüm nüfuz onda toplanmış ve toplumun dini zayıflıklarını kullanarak çevresinde birçok kişiyi toplamıştır. Müslüman halkın dışında, Gayrimüslim halkı da bilhassa Ermeniler'i, bir süreliğine etkisi altına almıştır. XIII. yüzyıl Anadolu'sunda Baba İshak, Baba İlyas gibi Türkiye Selçuklu yönetimiyle ölümüne kadar en çok sorun yaşayan kişilerden biri olmuştur.

1.9. Emirci Sultan

I. Alâeddin Keykubad ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde yaşamıştır. Adı hakkında pek çok malumat mevcuttur. Zaviyesindeki belgelerde *emirci*, *emirce* olarak anılmıştır. Türbesinde yer alan bir kitabede, adı İsmail ve takma adı ise *Şerefüddin* olarak tespit edilmiştir. *Emirci* lakabının Emre Ece'den meydana geldiği de açık bir şekilde belirtilmiştir.¹⁵⁴

Köprülü ise, Emirci Sultan'dan Emir Çin Osman olarak bahsederken, onun Ahmet Yesevî'nin halifelerinden olduğunu ve 599-600/1203-1204 seneleri arasında Anadolu'ya geldiğini de yazmıştır.¹⁵⁵ Yine Evliya Çelebi, onu Emir Çin Osman olarak adlandırır ve onun da Ahmet Yesevî'nin halifelerinden biri olduğunu bildirmiştir.¹⁵⁶

Elvan Çelebi'nin eserinden yola çıkarak, kendisinin Yeseviliğin dışında Vefaîlik'e de mensup olduğu iddia edilmiştir. Öyle ki, mezar taşındaki kitabedeki 637/1240 tarihi Babaî İsyanı'nın gerçekleştiği dönemi işaret ettiği için, bu tarihten yola çıkarak, onun

¹⁵⁴ Ahmet Yaşar Ocak, "Emirci Sultan ve Zaviyesi", İstanbul: TED, sa. 9, 1978, s. 146-174

¹⁵⁵ Mehmed Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 5. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1981, s. 47

¹⁵⁶ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Robert Dankoff-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, c. III, İstanbul: YKY, 2013, s. 146

Baba İlyas ve çevresindeki kişilerle bağlantısı olduğu düşünülmüştür.¹⁵⁷ Emir Osman Çin'in, yani Emirci Sultan Anadolu'ya geldiği vakit, Osman Baba Tekkesi denilen yerde yaşamıştır. Kaynaklarda aktarılan bilgilerde, onun ejderhayı yok etmek için çaba sarf ettiğine dair metaforlara, menkıbelere uzunca yer verilmiştir.¹⁵⁸

Anadolu'da bulunduğu vakit, Türkiye Selçuklu Devleti yavaş yavaş gücünü kaybettiği döneme girmiştir. Onun döneminde, I. Alâeddin Keykubad döneminden sonra II. Gıyaseddin Keyhüsrev başa geçmiştir. Bu dönemde, Babailer isyanı baş göstermiş olup, daha sonra devlet Moğol nüfuzu altında yönetilmeye başlanmıştır. İşte, Emirci Sultan böyle karmaşık bir dönem içerisinde yer almıştır. Emirci Sultan'ın etkileri daha çok menkıbevi şekilde, kahramanlık hikayeleriyle sınırlıdır. Her ne kadar gerçekliği tartışılrsa da onun, ejderhayla savaştığına ve onu yok ettiğine dair etkinliğini, toplum üzerindeki imajını, gösteren menkıbeler kaynaklarda anlatılmıştır. Karmaşık siyasi yapının toplum üstündeki kötü etkileri, özellikle halkın devlete olan güveninin sarsılması, bu tarz menkıbelerin türetilmesiyle kapatılmaya çalışılmıştır. Menkıbelerde anlatıldığı kadarıyla, asli vazifesi ejderhayı yok ederek toplumu tüm kötülüklerden korumak olmuştur. Fakat tek vazifesi bu olmamıştır. O, Ahmet Yesevi'nin talebelerinden biri olarak kabul edildiği için dolayısıyla, Yesevîlik tarikatının Anadolu'da yayılmasında da aktif rol oynamıştır.

1.10. Geyikli Baba

Geyik üzerinde gezdiği için Geyikli Baba lakabı takılan bu zat, Azerbaycan'ın Hoy kentinde doğmuş, Baba İlyas'ın da talebesi olmuştur. Anadolu'ya gelip Bursa'ya yerleşmiş giderek burada ün kazanmıştır.¹⁵⁹ Bursa'da bulunduğu vakit Orhan Gazi ile de münasebet içerisinde bulunmuştur. Hatta onunla bir görüşmesi sırasında tasavvuf görüşünde bu sayede öğrenilmiştir. Bir rivayete göre, Orhan Gazi imaret yaptırarak çevredeki dervişleri kontrol etmiş, bunlardan geyiklerle haşır neşir olan Geyikli Baba'nın da çok alim bir zat olduğunu çevresindeki kişilere söylemiştir. Orhan, onunla aracılar vasıtasıyla görüşmesi sırasında hangi tarikata ve hangi şeyhe intisap ettiğini sormuş ve onun, Baba İlyas'a bağlı olduğunu ve Elvan Çelebi'nin mensup olduğu tarikata yani Vefâiyye'ye mensup olduğunu öğrenmiştir. Orhan Gazi, Geyikli Baba ile

¹⁵⁷ Ocak, *Zaviye*, s. 160; Ahmet Yaşar Ocak, "Emirci Sultan", *DİA*, c. 11, 1995, s. 154

¹⁵⁸ Gelibolulu Mustafa Alî, *Künhü'l-Ahbar*, V, İstanbul, 1277, s. 58-60

¹⁵⁹ Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, V, hz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, s. 9-10

görüşmek istediğinde o bunu reddetmiş, fakat daha sonra Orhan Gazi'nin sarayına gelerek bahçesine Kavak ağacı dikmiştir.¹⁶⁰ O, Vefaîliğin dışında Kalenderîliğin, Babailiğin, Bektaşîliğin temsilcilerinden biri olarak da görülmüştür.

XIII. Yüzyıl'da devlet yöneticisinin halk üzerindeki etkileri üzerinden dolaylı olarak din adamlarından faydalanmasının yanı sıra, din adamlarının da devlet yöneticilerini üzerinde manevi, ruhani bir etkisi söz konusu olmuştur. İşte, Geyikli Baba da bunlardan biri olmuştur. Nitekim Orhan Gazi, Bursa fethinde büyük katkısı bulunan Geyikli Baba'yı ölünceye kadar himayesi altına almış ve ona yakınlık göstermiştir. O, sufi olduğu kadar aynı zamanda savaşı bir askerdi. Yaşadığı dönem boyunca birçok sefere katılmış, bunlardan ikisi Bursa ve Kızıl kilise fethi olmuştur.¹⁶¹

Orhan Gazi ve Geyikli Baba ile ilgili bir de şarap rivayeti vardır. Rivayete göre, Orhan Gazi, Geyikli Baba'ya şarap göndermiş, o da bu şarapları hemen alıp kaynatıp hem zerde hem de helva pişirmiş, daha sonrasında içine pamuk ve kor koyarak bunları Orhan Gazi'ye göndermiştir. Orhan Gazi, kor altında duran pamuğun yanmadığını görünce kerametini anlayarak ona vakıflar bağışlamıştır. Günümüzde burası Geyikli Baba'nın tekkesi olarak anılmaktadır.¹⁶² O dönemlerde, Bursa'nın dışında Konya'da da Geyikli Babanın cemaatinden kişiler vardı. Yani, etkisi Bursa ile sınırlı kalmamıştır.¹⁶³

Geyikli Baba'nın yaşadığı dönem, Türkiye Selçuklu Devleti zamanına rastlamıştır. Fakat onun Selçuklu devlet yöneticilerinden daha ziyade Osmanlı yöneticileriyle bağlantısı olmuştur. Fetihlerin bol olduğu zamana denk gelmiş ve bu fetihlerde görev almıştır. Her iki devletin de aynı dönemde bulunmasından mütevellit, dolayısıyla bilgelerinde her iki devletle ilişkisi olmuştur. O, Orhan Gazi vasıtasıyla tanınmış olup, elde ettiği nüfuz ile halk üzerinde etkili olmuştur. Bir nevi, keşişler gibi, sultanın gaza ve cihad isteklerini halka aşılamaaya çalışmıştır. O gaza ve cihad için devlet bünyesinde meydana gelen savaşlarda yer almış, kahraman bir bilgeyi temsil etmiştir.

¹⁶⁰ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nüma (Neşri Tarihi)*, yay. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, 2.baskı, Ankara: TTK, 1987, s. 169-171

¹⁶¹ Hilmi Ziya Ülken, "Anadolu Tarihinde Dini Ruhîyat Müşahedeleri", İstanbul: Mihrab, sa. 13-14, 1924, s. 446-447; Ahmet Yaşar Ocak, "Geyikli Baba", *DİA*, c. 14, 1996, s. 46

¹⁶² Oruç bin Adil, *Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul: Bilgi Kültür Sanat Yayınları, 2014, s. 18

¹⁶³ Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *VD*, II, 1942, s. 290

1.11. Fahreddin Irakî

XIII. Yüzyılın bilinen edip ve sufilerinden olan Fahreddin Irakî, 609/1213 yılında Hemedan şehrinde doğmuştur. Irakî'nin ailesinin, dönemin asil ve kültürlü bir ailelerinden olduğu söylenmekte olup, bu sayede bir medresede iyi bir eğitim aldığı da kaydedilmektedir. Nitekim başarılı bir âlim olduğu için bir medresede ders vermeye başlamıştır. Onun, bir Kalenderi dervişinin gazel söyleyişinden etkilenmesinden sonra ise sarığı atıp dervişlerin arasına katıldığı söylenmektedir.¹⁶⁴

Fahreddin Irakî, Kalenderi dervişlerinin peşine katılarak Irak-Acem, Hindistan, Multan, Delhi ve daha sonra Sumanat'a geçmiş, fırtına sebebiyle burada kalmıştır. Dervişlerin çoğunun ölmesi sebebiyle, geride kalan bir kalenderi dervişiyile, Multan'a dönerek Bahaeddin Zekeriya ile görüşmüştür. Bahaeddin Zekeriya'nın yanında kalarak ona intisap eden Fahreddin Irakî, daha sonra onun damadı olmuş ve bu evliliğinden Kutbeddin adında bir oğlu dünyaya gelmiştir.¹⁶⁵ Şeyhi ölümü üzerine onun postuna oturan Fahreddin Irakî, halkın hazımsızlığından ve onu istememelerinden dolayı şehirden ayrılıp Uman, ardından da Hicaz'a geçip hac görevlerini yerine getirmiştir. Daha sonra ise Anadolu'ya gelerek Sadreddin Konevî'ye intisap etmiştir.¹⁶⁶

Mahmud Neccar'ın rivayetine göre, Fahreddin Iraki yine bir gün cezbeye gelerek üzerindeki hırkayı alıp koşmaya başlamıştır. O sırada ise, Mevlânâ'ya etrafındakiler Fahreddin'in iyi bir konuma geleceğini söylemiştir. Nitekim öyle de olmuş, Mevlânâ'nın iyiliğinden hoşgörüsünden faydalanmıştır. Bir müddet sonra, Türkiye Selçuklu Veziri Muineddin Pervane, bir tekke yaptırarak başına Fahreddin Irakî'yi getirmiştir.¹⁶⁷ Muineddin Pervane, Fahreddin Irakî'yi elçilik vazifesiyle de görevlendirmiştir. Pervane, Moğollar ile anlaşmazlık yaşayınca, Mısır hükümdarı Baybars'a Fahreddin Iraki ile birlikte mücevher göndererek, oğlunu onun elinden kurtarmak istemiştir. Irakî Mısır'a geldiği vakit, Pervane'nin oğlunu esaretten kurtarmış ve daha sonra bir müddet daha bu topraklarda sultanın yanında kalarak ilişkilerini geliştirmiştir. Nitekim bu iyi ilişki sonucunda, Mısır sultanı da Fahreddin Irakî'nin

¹⁶⁴ Orhan Bilgin, "Fahreddin Irakî", *DİA*, c. 12, 1995, s.84

¹⁶⁵H. Masse, "Iraki", Brill: *EI2*, online, 2012

https://proxy.sakarya.deepknowledge.net/MuseSessionID=0210c52i3/MuseProtocol=https/MuseHost=referenceworks.brillonline.com/MusePath/entries/encyclopaedia-of-islam-2/iraki-SIM_3585?s.num=0&s.rows=100&s.f.s2_parent=s.f.book.encyclopaedia-of-islam-2&s.q=%CA%BFIr%C3%A2%E1%B8%B3C4%AB

¹⁶⁶ Ergin, *Fahreddin*, s.85

¹⁶⁷ Eflaki, *Arifler*, s.382

talebeleri arasına girmiştir. Fahreddin Irakî Mısır'dan Şam'a geçmiş, 685-687/1287-1289 seneleri arasında da vefat etmiştir.¹⁶⁸

Kalenderîlik düşüncesini benimseyen Fahreddin Irakî, Tanrısal güzelliğin, ancak hoş, dikkat çekici oğlanlarda olacağını düşünmektedir. Bu düşünceye ek olarak da, Vahdet-i Vücut anlayışını da benimsemektedir.¹⁶⁹ Irakî'nin bu ilk görüşüyle ilgili rivayet mevcuttur. Rivayete göre, Fahreddin Irakî sokakta hoş yüzlü oğlanları izlemekten büyük bir zevk alırdı. Şikâyet üzerine, şeyhi Şehabeddin Sühreverdi onu uyarmış, bir müddet sonra ise onu kendine çeki düzen vermesi için Bahaeddin Zekeriya'ya göndermiştir.¹⁷⁰ Fahreddin Irakî'ye göre; Aşk, Tanrı'nın ortaya çıkışında etkindir. O aşk'da da güzelliğin önemine dikkat çekmektedir. Aşk'ın gücüne göre de kişinin güzelliğinin daha da artacağı görüşündedir.¹⁷¹

Etkisine gelecek olur isek, Fahreddin Irakî, iyi bir ailenin çocuğu olarak dolayısıyla iyi bir eğitim almıştır. Fakat daha sonra, Kalenderi dervişlerinin vesilesiyle, Kalenderîlik düşüncesini benimsemiştir. Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak onun cezbeci bir bilge olabileceği kanaatindeyiz. Onun kendinden geçip, bağıra bağıra gezerek cezbeye gelmesi, Barak Baba'yı hatırlatmaktadır. Fahreddin Irakî'nin oğlanların güzelliğine önem vermesi düşüncesi Evhadüddin Kirmanî'nin Şahidbazi anlayışını hatırlatmaktadır. Fahreddin Irakî'nin takipçileri arasında daha çok devlet yöneticileri vardır. Muineddin Pervane, Mısır sultanı Baybars bu yöneticiler arasındadır. Fakat halkla arası hiç de iyi değildir. Fahreddin Irakî'nin gittiği her yerde halktan belirli kişilerle arasında defalarca anlaşmazlık çıkmaktadır. Halktaki bu anlaşmazlığının temelinde, Irakî'ye karşı bir kıskançlık, hazımsızlık yahut da onun benimsemiş olduğu şahidbazi görüşünün yatması muhtemeldir. Ama tüm bu olumsuzluklara rağmen, onun yadsınamaz derece de çok etkili bir gücü vardır.

¹⁶⁸ İbrahim Kunt, "Sadruddin-i Konevî'nin üç halifesi: Fahrüddîn-i Irakî, "Mueyyidüddîn-i Cendî ve Saîdüddîn-i Fergânî", Kırşehir: *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy.9, 2013, ss.186-187

¹⁶⁹ Ocak, *Kalenderiler*, s.136

¹⁷⁰ Devletşah, *Tezkire*, s.332

¹⁷¹ Halil Baltacı, "Aşkın Kazandığı Tasavvufi Muhteva: Ahmed Gazzâlî, Baklî ve Irakî çizgisi" İstanbul: *Tasavvuf (İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi)*, sa.34, 2014, s. 41

1.12. İbn Bîbî

İbn Bîbî, İran'ın Rugad kentinde doğmuştur. Annesini adı Bîbî Münecce me bir fakihin kızı, babası Mecdüddin Muhammed Tercümân ise seyyid olduğu bilinmektedir.¹⁷² Harîzmşah Alâeddin Muhammed zamanında, Şemsülhak ve'd-dîn'in katipliğini yapmıştır. O, Celâleddin Harîzmşah yakın olup, Harîzmşahlar'ın bünyesinde uzun yıllar boyunca elçilik görevini sürdürmüştür. Onun ailesi ise, Celâleddin Harîzmşah'ın 628/1231'de Moğollar'a yenilmesi sonucunda ölmesi üzerine, önce Eyyubîler'e el-Melikü'l Eşref'in yanına giderek hizmetine girmiş, daha sonra ise I. Alâeddin Keykubad'a gönderilmiştir. Babası sultanın divan katibliğini yapmış ve onunla birlikte savaşlarda yer almıştır.¹⁷³

Babasının ölümünden sonra divan kâtipliği görevine İbn Bîbî getirildi. Onun bu görevi yaptığı dönem III. Gıyaseddîn Keyhüsrev'in zamanına rast gelmiştir. 695/1296 yılında Mesud b. Kılıçarslan döneminde de yaşamıştır.¹⁷⁴ O, ele aldığı meşhur eserde 587/1192 yılında devletin başına geçen I. Alâeddin Keykubad'tan başlayarak kendi yaşadığı döneme kadar olan olayları yazmıştır.¹⁷⁵ O bu eseri, sarayda hatrı sayılır bir konumda olduğu ve devlete olan sadakatinden dolayı kaleme almıştır. *El Evamirü'l-Alaiyye*'de en son yazdığı olay, II. Gıyaseddin Mesut'un Abaka Han'a gitmesi, han tarafından Malatya, Harput, Sivas şehirlerinin hâkimi yapılması olmuştur. İbn Bîbî bu eseri, 679/1281 yılında tamamlamıştır.¹⁷⁶

Buna ek olarak, halkın yüksek tabakasından kişileri anlatmış, saraydaki kültürel faaliyetler hakkında bilgiler vermiştir. Coğrafyanın sosyal, siyasi, ekonomi ve kültürel durumunu geniş bir çerçevede ele almıştır.¹⁷⁷ Onun, toplumun en düşük seviyesine değil de en yüksek seviyesine hitap ettiği anlaşılmaktadır. Sultanlar, dini alanda halk ve kendisi arasında bilgeleri aracı olarak tayin ettiği gibi, ediplerle de yakın olarak, bir eser yazdırıp kendisi ve faaliyetlerini bu vasıtasıyla iletmeye, toplum ile sosyal alanda bir bağlantı kurmaya çalışmıştır.

¹⁷² İbn Bîbî, *Evamirü'l*, s.439

¹⁷³ Abdülkerim Özaydın "İbn Bîbî", *DİA*, C.19, 1999, s.379

¹⁷⁴ İbn Bîbî, *Evamirü'l*, s. 3

¹⁷⁵ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk: Oğuznâme (Selçuklu Tarihi)*, hz. Abdullah Bakır, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009, s. XXX-XXXI

¹⁷⁶ Herbert W. Duda, "İbn Bîbî'nin Selçuk Tarihi", *Şarkiyat Mecmuası*, sa. 2, 1958, s. 1-5; Adnan Sadık Erzi, "İbn Bîbî", *İA*, c. V, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1979, s. 713

¹⁷⁷ Özaydın, *Bîbî*, s. 381

1.13. Ahmed Eflâkî

Ahmed Eflâkî, edip olmasının dışında astroloji ve astronomiyle uğraşmıştır. Kendi kaleme aldığı eserinde, *Hakî* lakabını da kullanan Eflâkî'nin doğum tarihi ve doğduğu yer ile ilgili de pek bir bilgi olmamasına rağmen, onun Kıpçak ovasından geldiği iddia edilmiştir.¹⁷⁸ Onun Bedreddin-i Tebrizî'nin öğrencisi olduğu bilinmektedir. Kendisi, 690/1291 yılında Konya'ya gelip, Ârif Çelebi'ye bağlanmıştır. Onun künyesindeki Ârif takma adının da buradan geldiği söylenmektedir. Eflakî takma adını ise hocaları Sirâceddin Mesnevîhan, Abdu'l-Mu'min-i Tokatî ve Nizâmeddin-i Erzincanî'den gördüğü astronomi dersinden dolayı almıştır.¹⁷⁹

Eflakî, bir âlim, bir attar olmasının yanı sıra Mevlânâ Celaleddîn Rumî'nin türbesinde Mesnevîhanlık görevini yürütmüştür. Arif Çelebi'nin isteğiyle meşhur kitabı *Menakıb'ul-Arifin*'i kaleme almıştır. O Arif Çelebi ve ailesine saygı ve büyük hürmet göstermiştir. Nitekim, Arif Çelebi ölünceye kadar seyahatlerde ona eşlik etmiştir.¹⁸⁰

O, Arif Çelebi'nin ölümünden sonra Abdî Çelebi, Vacid, Emir Adil Çelebilere bağlanmış, 761/1310 yılında da vefat etmiştir.¹⁸¹ Ahmet Eflâkî daha çok Mevlânâ ve çevresi hakkında yazdığı menkıbeyle ön planda olmuştur. Diğer bilgeler gibi sultanlarla doğrudan bir bağlantısı olmamıştır. Sultanların halkla yakınlık kurmak için bilgilerden faydalandığı gibi, Mevlevî tarikatının halifeleri de Mevlânâ hakkında bilgi vermek ve tarikatın dini öğretilerini, adablarını halka aktarmak için Ahmed Eflâkî'yi aracı kılmıştır.

¹⁷⁸ Feridun Nâfiz Uzluk "XIV. Yüzyıl Mevlevî Şairi Eflâkî Dede'nin 600. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Ahmet Eflâkî Dede", Ankara: *TDAY Bellen*, 1961, 276-278

¹⁷⁹ Eflâkî, *Arifler*, s.7-8; Tahsin Yazıcı, "Ahmed Eflâkî", *DİA*, c. 2, 1989, s. 62

¹⁸⁰ Ayrıntı için bkz. Eflâkî, *Arifler*, s. 280-281

¹⁸¹ Yazıcı, *Eflâkî*, s. 62; Eflâkî, *Arifler*, s. 62

BÖLÜM 2: ENDÜLÜS'TEN GELEN VE ANADOLU

TOPRAKLARINDA YETİŞEN TÜRKİYE SELÇUKLU BİLGELERİ

2.1. Muhyiddin İbnü'l-Arabî

İbnü'l-Arabî, Muvahhit hanedanının dönemi içerisinde Hicri 560/1165 yılında Endülüs'ün Mursiya (Murcia) kentinde dünyaya gelmiştir.¹⁸² Babası, Ali b. Muhammed, Sultanın yakınlarındaki nüfuzlu insanlardan biri olmasının yanı sıra, aynı zamanda filozof İbn Rüşd (Avorroes)'ün¹⁸³ de yakın dostuydu.¹⁸⁴ Babası Ali b. Muhammed'in, kuran, tefsir, fıkıh gibi dini ilimlere vakıf olması, amcası ve dayılarının da önemli sufi çevreden olması ve Beni Tay kabilesine mensup olan Hatim et-Taî'nin de dedesi olması İbn Arabî'nin sufi hayatı üzerinde derin tesirlere sebebiyet vermiştir.¹⁸⁵ Bu kabilenin Arap olmasından mütevellit kendisi ve soyu "Arabî" olarak anılmıştır.¹⁸⁶

Onun görüşlerini destekleyen topluluklar ona "Şeyh-i Ekber" (en büyük Şeyh); görüşlerine karşı olan topluluklar ise "Şeyh-i Ekfer (en kafir şeyh) takma adını vermiştir.¹⁸⁷ Batıda ise Doktor Maksimus olarak anılmış ve ayrıca o manevi açıdan Platon'un oğlu olarak tanınmıştır.¹⁸⁸

İlk eğitimini doğduğu kentte Mursiya'da almış ve sekiz yaşından sonra ise ailesiyle birlikte İşbiliye kentine yerleşmiştir.¹⁸⁹ On beş yaşına geldiğinde ise ünlü bir filozof olan İbn Rüşd ile babasının vasıtasıyla görüşme imkanı bulmuştur. Kaynaklarda İbn Rüşd'ün, belli bir eğitim süzgecinden geçmeden önce, böylesine yoğun bilgi ve birikimini kendi bünyesinde barındıran bir zâtı henüz görmediği için şaşkınlığını gizleyemediğinden ve bundan dolayı İbnü'l Arabî ile bir kere daha görüşmek istediğini belirttiğinden söz edilmektedir.¹⁹⁰

¹⁸² İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar*, terc.: c. 9, Ahmed Davudoğlu, İstanbul : Şamil Yayınevi, 1983, s. 40

¹⁸³ Filozof, sufi ve hekim olup, aynı zamanda Meşşâî okulunun da son simgelerindendir. Bkz. H. Bekir Karlığa, "İbn Rüşd", *DİA*, c. 20, 1999, s. 257

¹⁸⁴ Ali Vasfi Kurt; *Endülüs'te Hadis ve İbn Arabî*, İstanbul: İnsan yayınları, 1998, s. 358

¹⁸⁵ Mahmut Erol Kılıç; "İbnü'l Arabî, Muhyiddin", c. 20, İstanbul: *DİA*, 1999, s. 493

¹⁸⁶ Süleyman Uludağ, *İbn Arabî*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 3

¹⁸⁷ Mustafa Kara; *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2011, s. 225

¹⁸⁸ Henry Corbin, *Alone With Alone (Creative Imagination in the sufism of İbn Arabî)*, Hz.: Harold Bloom, New Jersey: Princeton University Press, 1998, s. 21

¹⁸⁹ Kazım Yıldırım, *Türk İslam Düşüncesinde Muhyiddin İbnü'l Arabî*, İstanbul: H yayınları, 2010, s. 45

¹⁹⁰ İbnü'l-Arabî, *Futuhatu'l Mekkiyye*, I, çev.: Ekrem Demirli, İstanbul: Litera yayıncılık, 2013, s. 446

İlk Kur'an tahsilini Ebû Abdullah el-Hayyat ile gerçekleştirdiği gibi aynı zamanda İbn Hubeş¹⁹¹, İbn Ât¹⁹², İbn Bakî¹⁹³, ve İbn Vâcib gibi zâtlardan da hadis ilmini almıştır.¹⁹⁴ Lahmi'den Kırâat'i Seb'a, aşere ve takrib görmesinin yanı sıra İbn Zerkûn'un da derslerine devam ederek icazetini almıştır.¹⁹⁵ Zahirî eğitim sürecini tamamlayan Arabî, tasavvuf ilmine yönelmiş 579/1184 yılında seyri sülûk'unun başlangıç sürecindeyken belirli bir makama ulaşmıştır. Bilinen ilk hocasının da Ebu'l Abbas el-Uryebî olduğu söylenmektedir.¹⁹⁶

Endülüs'ün belli başlı kentlerinde tanışmış olduğu Ebu Abdullah Muhammed eş-Şerefi, Yusuf b. Halef el-Kumî, Muhammed b. Musa, Sedranî, İbn Yeşkur, Ali es-Selavî, Salih el-Adevî, Ebu Muhammed Abdülaziz Mehdevî, Ebû Ali eş-Şekkâz gibi bilgelere yararlanmış ve manevi aleminde gelişmeler kaydetmiştir.¹⁹⁷ İbnü'l Arabî, Anadolu'ya gelmeden önce doğduğu şehir Mursiye'de kalmıştır. Bu dönemlerde şehrin idaresi Muvahhidler'in elindeydi. O, henüz yirmi altı yaşındayken eğitim amacıyla, Fas ve Tunus'a gitmiş, bir müddet burada konakladıktan sonra Endülüs'ün İşbiliye şehrine geri dönmüştür.¹⁹⁸

Yaşamının ikinci merhalesini, 588/ 596-597/1193- 1200/1201 yılları arasında yapmış olduğu Kuzey Afrika seyahati teşkil etmiştir. Seuta şehri, Tunus ve Fas'ta, bu bölgede gitmiş olduğu yerler arasındadır.¹⁹⁹ Aynı yıl içerisinde, Tunus'tan hac vazifesini yerine getirmek üzere ayrılarak Mekke'ye, iki yıl sonra ise Bağdat'a gitmiştir.²⁰⁰ Burada da bir müddet durduktan sonra Musul'a geçmiş ve burada birkaç âlimle sohbet etme imkânı bulmuştur. Ertesi yıl ise; 598/1202 yılında Konya, Urfa, Diyarbakır, Sivas ve Malatya'ya gelmiştir. Mecdüddîn İshak'ın aracılığıyla dönemin Selçuklu sultanı ile mektupla iletişim kurmuş, daha sonra ise yüz yüze görüşmek için Konya'ya gitmiştir.²⁰¹

¹⁹¹ Kuran, hadis, tarih, din ve edebiyat alanlarında çalışma yapan ilim adamı. Bkz. Sâmî es-Sakkâr, "İbn Hubeş", *DİA*, c. 20, 1999, s. 77

¹⁹² Endülüs kökenli hadis hafızıdır. Bkz. Nuri Topaloğlu, "İbn Ât", *DİA*, c. 19, 1999, s. 35

¹⁹³ Endülüs kökenli edip. Bkz. Ahmet Özel, "İbn Bakî", *DİA*, c. Ek-1, 2016, s. 587

¹⁹⁴ Mahmut Erol Kılıç; "Ekberîyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İstanbul: İsam Yayınları, 2015, s. 339

¹⁹⁵ Kılıç, *Arabî*, s. 494

¹⁹⁶ Kılıç, *Ekberîyye*, s. 339

¹⁹⁷ Uludağ, *İbn Arabî*, s. 20

¹⁹⁸ Kılıç, *Arabî*, s. 493

¹⁹⁹ Yıldırım, *Türk İslam*, s. 46-47

²⁰⁰ Kılıç, *Arabî*, s. 494

²⁰¹ Bkz. Kurt, *Endülüs*, s. 358-359; Kılıç, *Ekberîyye*, s. 341: Musul'a gittiği vakit orada karşılaşılıp sohbet etme imkânı bulunduğu âlimler arasında Ahmed el-Mevsilî el-Mukrî'nin yanı sıra Ebûl-Hasan Ali b. Ebû'l Feth ve Ali b. Abdullah b. Câmî vardır. Ayrıca Bağdat'tan itibaren kendisine yakın dostu Mecdüddîn İshak'da eşlik etmiştir.

Kaynaklarda, İbnü'l-Arabî'nin Sultan Keykavus'a Hıristiyanlarla olan ilişki ile yazdığı bir mektuptan söz edilmektedir. Mektupta “*Hristiyanların kilise ve manastır inşa etmelerine, bunlar harap olmuşsa yenilemelerine ve onarılmalarına, buralarda casusların barınmalarına, şirk gösterisinde bulunmalarına, müslüman olmak isteyen Hıristiyanların islama girmelerini engellemelerine izin verilmez. Müslümanlar gibi giyinmemek, İslam isimlerini almamalı, haçlarını ve diğer kutsal şeylerini teşhir etmemeli, ölülerini müslüman kabristanları civarına gömmemeli, yüksek sesle çan çalmamalıdır. Eğer bu şartlara uymazlarsa müslümanlara karşı duran gayri müslümanlara ne yapıyorsa onlara da o yapılır.*”²⁰² diyerek Hıristiyanların şartlara uymamasından şikayet etmiştir.

Halep ve Sivas seyahatinden sonra Malatya'ya yerleşen İbnü'l-Arabî, yakın dostu Mecdüddîn İshak'ın ölümünden sonra onun vasiyeti üzerine dul eşiyle evlenmiştir.²⁰³ Yaşamı boyunca Anadolu dâhil pek çok yeri gezerek buralarda derin izler bırakan, son durağı Anadolu'da da yakın dostunun oğlu ve aynı zamanda üvey oğlu olan Sadreddin Konavî dahil birçok kişinin hayatlarına dokunan İbnü'l-Arabî, 75 yaşında ölmüş, 637/1240'da Dımaşk'ta Beni Kasiyun Dağın'daki bir kabristana gömülmüştür.²⁰⁴ Harap olmuş mezarı, 1467-1520 yılları arasında Yavuz Sultan Selim tarafından, çok sonra ise II. Abdülhamit tarafından onarılmış ve bakımı yapılmıştır.²⁰⁵

İbnü'l-Arabî'nin yaşamı boyunca birkaç evlilik yaptığı zikredilmektedir. Mutasavvıf, ilim adamı aynı zamanda ünlü bir düşünür olan İbnü'l-Arabî, her zaman diğer filozoflar ile uyum içerisinde bulunmuş ve daima filozofların dinsiz olarak yaftalanmasına karşı çıkmış ve bu görüşün karşısında büyük kararlılıkla durmuştur.²⁰⁶

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye nispet edilen Ekberîyye tarikatı adını Arabî'nin lakabı “Şeyhü'l-Ekber”den almış olduğu öne sürülsede böyle bir tarikatın olup olmadığı

²⁰² Uludağ, *Arabî*, s. 47-48

²⁰³ Kılıç, *İbnü'l Arabî*, s. 494; Haşim Şahin, Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dini zümreler, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı) İstanbul, 2007, s. 49

²⁰⁴ Kazım Yıldırım, “Muhyiddin İbnü'l Arabî ve Sistemi (Gazzalî, Sühreverdî, Mevlânâ ve Konavî ile mukayeseler)” (*yayınlanmamış doktora tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Bilim Dalı, İstanbul, 1989), s. 39

²⁰⁵ Yıldırım, *Arabî*, s. 39; ayrıca bakınız. : Kılıç, *İbnü'l Arabî*, s. 495: Kaynaklarda İbnü'l Arabî'nin türbesinin onarımı ile ilgili bir rivayet zikredilmektedir. Rivayete göre, İbnü'l Arabî kabrinin virane bir şekilde olacağını daha sonra ise kabrinin onarımının Yavuz Sultan Selim tarafından yapılacağını önceden biliyordu. “*Sin Şin'e girince Muhyiddin'in Kabri çıkar*” sözü ile bunun önceden haberini vermiştir.

²⁰⁶ O felsefeyi insanın doğasının bir parçası olarak görmekte ve bunu akıla ve akıl uygunluğuna dayandırmaktadır. Onun hareket noktası, bir çıkış noktası olduğunu belirtmektedir. Fakat o bu akılın tek başına değil de inanış ile yeteli olduğu görüşündedir. bkz. Yıldırım, *Arabî ve Sistemi*, s. 40-41

tartışma konusu olmuştur. Bazı araştırmacılar, bu tarikatın Tarikat-ı Kadirîyye'nin bir şubesi ve ikinci pirinin de İbnü'l-Arabî olduğu görüşündedir.²⁰⁷ Diğer bir görüş ise, Arabî'nin tasavvufi alanda etkilendiği isimlerden biri olan Ebû Medyen Mağribî'nin kurmuş olduğu Medenîyye Tarikatı'na bağlı olduğudur.²⁰⁸ Bir başka görüş ise, bu tarikatın Abdülganî Nablusîye nispeti söz konusu olmakla birlikte, Ekberîyye-i Ganiyye-i Kadirîyye şeklinde geçen bu tarikat silsilesinin zaman geçtikçe sadece Ekberîyye olarak anılageldiği söylenmektedir.²⁰⁹ Ervadî ve Gümüşhanevî'nin Ekberîyye tarikatı hakkında yazdığı eserler, bu tarikat hakkında bilgi almamız açısından ciddi ölçüde önem arz etmektedir. Tarikatı, İbnü'l Arabî'den sonra idame ettiren kişilerden en önemlileri Sadreddin Konavî, Fahreddîn İrâkî, Davud Kayseri gibi zâtlar olmuştur.²¹⁰

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin yazdığı eserler şunlardır:

*“Fütuhât-i mekkiyye fî esraril-malikiyye ve 'l-mülkiyye, Kitabu'l-isra ilâ Makâmi'l-Esra, Fususul-Hikem, Muhâdarat'ül-Ebrâr ve Müsameret'ül-Ahyâr, Kelam'ul-Abadile, Tacür-resail ve Minhacül-Vesail, Mecakiun nücum ve metali ehilletü'l-Esrar vel ulûm, Ruhul kuds fî münasahatin nefis, Kütâbul-esfar, El isfar an netaici'l esfar, Divan, Tercemânü'l-Eşvak, Kitabu Hidâyeti'l-Ebdâl, Kitabü'ş-Şevâhid, Kitabü'l-Bâ”*²¹¹ dır.

Anadolu'ya gelmeden önce ilim faaliyetlerine önem vermiş ve eserlerini meydana getirmeye başlamıştır. 598/1202'da ilk kez Anadolu'ya geçmiş, fakat 600/1204'te Bağdat'a gitmiştir. Onun Bağdat'ta bulunduğu vakit Latinler, Bizans İmparatorluğu'na karşı IV. Haçlı Seferi'ni tertip etmiş ve İstanbul'u ele geçirmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti'nde ise, böyle bir karışıklık henüz meydana gelmemiştir. İşte onun yaşadığı süre zarfında karşılaştığı siyasi manzara bu şekildeydi.

Mutasavvıf, şair, filozof gibi birçok kimliği tek bir bünyede barındıran İbnü'l-Arabî, ilmi kimliğini, tasavvuf kimliğini, inşa etmek bakımından pek çok kişiden etkilenmiş olsa da, kendisinden sonra gelen birçok kişide de derin tesirlere sebebiyet vermiştir. Başta üvey oğlu Sadreddin Konavî olmak üzere, Fahreddîn İrâkî, Davud Kayseri, daha sonraları ise vahdet-i vücûd görüşünden dolayı Mevlânâ Celâleddîn Rûmî gibi

²⁰⁷ Mahmut Erol Kılıç, “Ekberîyye”, c. 10, *DİA*, 1994, s. 544

²⁰⁸ Yetkin İlker Jandar, *İbnül Arabî ve Ekberîlik*, İstanbul: İstanbul Yayınları, 2010, s. 88

²⁰⁹ Kılıç, *Ekberîyye*, 2010, s. 356

²¹⁰ Kılıç, *Ekberîyye*, 1994, s. 545

²¹¹ İbn Abidin, *Muhtar*, s. 41

döneminin ünlü sûfilerini etkilemiştir.²¹² Talebelerini etkilediği gibi, dönemin ünlü filozof ve sufilerini de etkisi altına almıştır. Nitekim, yukarıda bahsettiğimiz İbn Rüşd ile sohbetini buna örnek verebiliriz. Vereceğimiz diğer bir örnek ise; Şeyhi el-Kumî ile arasında geçen münasebettir. Bu münasebet sonucunda Şeyhi el-Kumî'yi güçlü bir şekilde etkilemiştir.²¹³

Devlet yönetimi üzerinde de bir ağırlığı vardır. Burada yine bir hükümdar-şeyh ilişkisi, din-devlet ilişkisini görüyoruz. Dönemin Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus ile ona mektup yazarak tavsiye bulunacak kadar iyi bir ilişkileri olmuştur. İbn Arabî'nin vermiş olduğumuz bu bilgiler ışığında; gerek halktan, gerekse üst tabakadan, kısacası her kesimden takipçisi olduğunu açıkça görmekteyiz. Onu destekleyenler dışında desteklemeyen, görüşlerine katılmayan gürûhlar da mevcuttur. Öyle ki, bu karşıtlık İbnü'l-Arabî'yi kâfir olarak görece kadar ileri bir seviyeye doğru varmıştır.

2.2.Mecdüddin İshak

Anadolu'nun önemli sufilerinden olan Mecdüddin İshak, babası ve kardeşiyle Endülüs'ten Malatya'ya gelmiştir. Babasının adını Muhammed, dedesinin adını ise Yusuf olarak bilmekteyiz. Onun, Malatya'ya geldiği bu dönemde, *reconquista hareketi*²¹⁴ baş göstermiştir. Dolayısıyla, İspanya'da onun gibi birçok sufi de Anadolu'ya göç etmiştir. O Anadolu'ya geldiği zaman II. Kılıç Arslan sultan olmuştur.²¹⁵ Kılıç Arslan'ın oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'in hocası olan İshak, Kılıç Arslan'ın diğer oğlu Kutbeddin Melikşah'ın hâkimiyeti eline alması sebebiyle, onlarla birlikte Konya'dan ayrılmıştır.²¹⁶ Gıyaseddin Keyhüsrev, ikinci kez tahta geçtiği zaman, Anadolu'dan Şam'a giden hocası Mecdüddin'e mektup yazarak geri gelmesini

²¹² Ocak, *İslâm*, s. 206

²¹³ Şeyh el-Kumî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin yaşayanlar ile değil de ölümler ile konuştuğu söylentisini çevreye duyurmuştur. Şeyhini mezara çağırarak, kendisinin ruhlar ile konuştuğuna şahit olmasını istemiştir. El-Kumî, bu şahit olduğu olaylardan dolayı derin tesir altına girmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Endülüs Sufileri*, çev.: Refik Algan, İstanbul: Dharma, 2002, s. 19

²¹⁴ Müslümanların İspanya'yı 711 yılında ele geçirmesinden sonra, Vizigot ordusunun bir bölümü tarafından kaybettikleri toprakları geri almayı amaçlayan hareketin adıdır. Bkz. Lütfi Şeyban, *Reconquista (Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan ilişkileri)*, 2. Baskı, İz Yayıncılık, 2010, s. 78

²¹⁵ Mehmet Ali Hacıgökmen, "Türkiye Selçukluları Şehzade ve Sultanlar Muallimi Mecdüddin İshak", c. LXXVI, sa. 276, Ankara: *TTK Belleten*, 2012, s. 420

²¹⁶ Turan, *Selçuk*, s. 261

istemiştir. O, Mecdüddin İshak'ı kendisi gibi çocuklarına da eğitim versin diye Anadolu'ya tekrar çağırmıştır.²¹⁷

Mecdüddin İshak, Sultan Keyhüsrev'in ölümü üzerine yerine geçen sultan I. İzzettin Keykavus'un hocalığını yapmıştır. Onun, Keykavus dönemindeki en mühim faaliyeti, Fütüvvet teşkilatının Anadolu'ya geçişini sağlamak olmuştur.²¹⁸ Abbasi Halifesi Nasır, Anadolu'da bu teşkilatın yapılanmasını oluşturmak için Şehâbeddin Sühreverdî'yi görevlendirmesi üzerine, Türkiye Selçuklu Sultanı İzzettin Keykavus, kendisini Bağdat'a elçi olarak göndermiştir. O, Bağdat'a gittiği vakit halifeye vermek için hediyeler götürmüş ve Selçuklu sultanının bu teşkilata girişinin haberini müjdelemiştir. Halife ise, Mecdüddin İshak vesilesiyle sultana fütüvvet şalvarını göndermiştir.²¹⁹

Mecdüddin İshak, Alâeddin Keykubad döneminde rahatsızlığı sebebiyle aktif faaliyet içerisinde bulunamamıştır. Halife Nasır tarafından yeni sultana gönderilen fütüvvet libasını ise rahatsızlığından dolayı, Şehâbeddin Sühreverdî tek başına götürmek zorunda kalmıştır. Nitekim Mecdüddin İshak bir müddet sonra 1221 senesinde vefat etmiştir.²²⁰ İbnü'l-Arabî ile iyi bir dostluk kuran İshak, ölmeden önce oğlu Sadreddin Konevî ve eşini de ona emanet etmiştir (bkz. Muhyiddin İbnü'l-Arabî).

Mecdüddin İshak denilince akla ilk gelen şey, fütüvvet teşkilatının onun aracılığıyla Anadolu'ya gelişidir. Gerek devlet yöneticileriyle ilişkisi, gerekse sûfilerle ilişkileri sebebiyle nüfuz kazanmış ve halka bu vesileyle ulaşmıştır. Türkiye Selçuklu sultanlarının hocalığını yapmış olup, bu sayede de devlet içerisinde itibar sahibi olmuştur. Bilhassa, Gıyaseddin Keyhüsrev'in ona karşı tutumu çok önemlidir. Türkiye Selçuklu Sultanı Gıyaseddin tarafından Abbasi halifesine elçi olarak gönderilmiş, bu görevi çok iyi bir şekilde idame ettirip, en alt tabakadan en üst tabakaya kadar toplumu etkisi altına almıştır.

²¹⁷ İbn Bibi, *Evamirül*, s. 54; Salim Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)*, Ankara: TTK, 1997, s.19.

²¹⁸ Şahin, *Osmanlı*, s. 47

²¹⁹ Haşim Şahin, "Şeyh Mecdüddin İshak'ın Selçuklu idaresi ile ilişkileri", *I. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri/The First International Symposium on Sadreddin Qunaw (20-21 Mayıs 2008)*, Konya: Desen Ofset matbaacılık, 2010, s. 206-207

²²⁰ Franz Taeschner, "İslam Ortaçağı'nda Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)", trc. Fikret Işıltan, İstanbul: *İstanbul Üniversitesi İktisat Mecmuası*, c. 15, sayı: 1-4, 1953, s. 13; Mehmet Ali Hacıgökmen, "Mecdüddin İshak", *DİA*, c. ek-2, 2016, s. 210-211

2.3. Sadreddin Konevî

Sadreddin Konevî, Malatya’da 607/1210 senesinde dünyaya gelmiştir. Babası Mecdüddin İshak, Malatya’nın ileri gelenlerinden ve devlet ricaline yakın bir zattı. Babası’nın vefatı hasebiyle henüz iki yaşındayken annesiyle birlikte Konya’ya gelmiştir.²²¹

Kendisi, babasının nüfuzu sayesinde ilmi alanda güzel bir eğitim görmüş ve dönemin güçlü sufileriyle de tanışmıştır. Örneğin, İbnü’l-Arabî, onun babasıyla Mekke’de tanış olmuş, daha sonra ise Anadolu’ya geldiği vakit görüşmüş ve çok iyi bir dostluğun temellerini atmıştır. Babasının ölümü üzerine İbnü’l-Arabî onun annesiyle evlenerek, ona üvey babalık yapmıştır.²²² Demirli, Konevî’nin, İbnü’l-Arabî’nin öğrencisi olduğunu ve bu hoca-talebe ilişkisinin çok sonraları bir dostluğa evirildiğini ve Konevî’nin onun bilgi ve birikiminden faydalandığını dile getirmektedir. Arabî dışında, Evhadüddin Kirmani ve Sa’deddin Hammûye ile dost olmuş, Mısır, Hicaz gibi birçok şehri ziyaret etmiş, buralarda birçok sufi ile tanışma fırsatını elde etmiştir.²²³

Lamii Çelebi, Fahreddin Irakî ve Saîdüddin Fergâni’nin²²⁴, Sadreddin Konevî’nin sohbetlerinde yer aldıklarını ve ayrıca Konevî ile Muhyiddin Cendî’nin²²⁵ ise soru sormak suretiyle hasbihal ettiklerini eserinde yazmıştır.²²⁶ Sadreddin Konevî, kalıcı olarak geldiği Konya’da 672/1237 senesinde ölmüştür.²²⁷

Sadreddin Konevî’nin birçok eserinin bulunmasının yanı sıra, bunlardan bazıları da Türkçe’ye tercüme edilmiştir. Bu eserlerinden en önemlisi *Mitafhû Gaybil*’dir.²²⁸

Sadreddin Konevî’nin kendisine bir kitle yaratmasında babası Mecdüddin İshak ile hocası ve üvey babası olarak bilinen Muhyiddin İbnü’l-Arabî’nin manevi desteğiyle olmuştur. O, bulunduğu ve yetiştiği ortam sebebiyle, hem de dönemin önde gelen sufileriyle hemhal olması sebebiyle, kendine Anadolu’da bir kimlik bulmuştur. Yaşadığı

²²¹ Osman Ergin, “Sadreddin Al Qunawi ve Eserleri”, II, İstanbul: *Şarkiyat Mecmuası*, 1957, s. 63

²²² Lamii, *Nefahat*, s. 632

²²³ Ekrem Demirli, “Sadreddin Konevi”, *DİA*, c. 35, 2008, s. 420

²²⁴ Ekberîyye tarikatına bağlı şeyhlerdendir. Bkz. Mahmud Erol Kılıç, “Saîdüddin Fergâni”, *DİA* c. 12, 1995, s. 378

²²⁵ Fusûssü’l-Hikem’i ilk şerh eden sufi ve ediptir. Bkz. Süleyman Uludağ, “Cendî”, *DİA* c. 7, 1993, s. 361

²²⁶ Lamii, *Nefahat*, s. 632

²²⁷ H. Ritter, “Ayasofya Kütüphanesinde Tefsir İlmine Ait Arapça Yazmalar”, İstanbul: *Türkiyat Mecmuası*, c. 8, 1945, s. 27; Ergin, *Sadreddin*, s. 63

²²⁸ Demirli, *Sadreddin*, s. 424

dönemin Moğol İstilası'na denk gelmesi, halkın güvenlik arayışı içinde bulunmasına sebebiyet vermiştir. İşte, tüm bilgiler gibi Sadreddin Konevî de öğretilerini anlatarak, toplumun aradığı güvenlik ihtiyacını sağlamıştır.

2.4. Yunus Emre

XIII. yüzyılın ünlü bilgelerinden olan Yunus Emre, Sivrihisar'ın Sarıgök köyünde yaşamakta olan başlangıçta çiftçilikle geçimini sağlayan bir zattı. Onun hayatıyla ilgili birçok menkıbe mevcuttur. Hacı Bektâş-ı Velî ile yaptığı görüşmeyi anlatan menkıbe bunlardan en meşhurdur. Rivayete göre, bir gün Hacı Bektâş-ı Velî'ye ailesini doyurmak için buğday istemeye gitmiştir. Hacı Bektâş-ı Velî, Yunus Emre'ye nefes mi, buğday mı istediğini sorunca, o buğdayı alarak dergâhtan ayrılmıştır. Daha sonra hata yaptığını düşünerek geri gelip nasibini istediğinde, Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre'nin nasibinin Tapduk Emre adında bir şeyhde olduğunu, nasibi ondan alması gerektiğini söylemiştir.²²⁹ Bunun üzerine o, Tapduk Emre'nin dergâhına gelerek ona intisap etmiş ve uzun bir müddet boyunca da yanında kalmıştır.

Fakat bazı kaynaklar aslında Tapduk Emre diye bir zatın olmadığını, Tapduk kelimesinin sadece Yunus Emre şiirlerinde geçen herhangi bir isim olduğunu iddia etmiştir.²³⁰ Yunus Emre'nin eserlerinde geçen bu kelimeyle bir insanı değilde Tanrıyı kastettiği tezi öne sürülmüştür.²³¹ Fakat Aşıkpaşazâde, onun Orhan Gazi zamanında yaşayan bir derviş olduğunu yazmıştır.²³²

Kaynaklarda Yunus'un, Tapduk Emre'nin dergâhında iken dergâha odun taşıdığına dair menkıbelere yer verilmiştir. Bu menkıbe, oldukça ünlü bir menkıbe olarak bilinmektedir. Yunus Emre, şeyhinin dergâhına eğri odun yakışmayacağını düşünerek eğri odun götürmemiştir. Bu da Yunus Emre ile şeyhinin arasındaki muhabbetinin ne kadar yakın olduğunun göstergesi olarak kabul edilmiştir.²³³

XIII. yüzyıl Anadolu'sunun önemli bilgelerinden olan Yunus Emre'nin tasavvuf görüşünün ise, temelini sevgi ve hoşgörü kavramları oluşturmuştur. O, yaratılan tüm canlıları eşit seviyede görmüştür. İlahi aşkın önemini vurgularken, maddi manevi her

²²⁹ Hacı Bektaş, *Vilayetnâme*, s. 93-94

²³⁰ Mecdî, *Şekaik*, s. 78

²³¹ Ahmet Kabaklı, *Yunus Emre*, s. 14-16, Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 201

²³² Aşıkpaşazade, *Tarih*, s. 200

²³³ Lamii, *Nefahat*, s. 691; Haşim Şahin, "Yunus Emre'nin Şeyhi Tapduk Emre", *Yunus Emre*, ed. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012, s. 219-220

şeyin de Allah için olması gerektiği düşüncesini savunmuştur.²³⁴ Yunus Emre'nin okuma yazma bilmediğine dair iddialar vardır. Kaynaklar, Sadi Şirazi'den tercüme yapacak kadar Farsça'ya hâkim olduğunu ve medreseden de iyi bir eğitim aldığını yazmıştır.²³⁵

Onun, ölüm tarihi ve nerede gömüldüğü de biraz karışıktır. 729/1329 ya da 734/1334 senelerinden birinde öldüğü söylenmiştir. Fakat bu tarihler kesin olmamakla birlikte, 635-719/1238-1320 seneleri arasında yaşamış olduğu düşünülmüştür.²³⁶

Günümüzde, hemen hemen birçok yerde mezarı, türbesi mevcuttur. Yunus Emre'nin toplam altıyüz beyitten oluşan *Risaletü'n Nushiyye* adında bir eserinin dışında bir de divanı bulunmaktadır. Bunlardan *Risaletü'n Nushiyye* sufi çevrelere öğüt vermek amacıyla yazılmıştır. *Divan*'ın içeriğini ise, yine şiirler oluşturmuştur. Fakat eserin daha sonraki kopyalarında bir karışıklık olduğu öne sürülmüş, şiirlerin bir kısmının Yunus Emre'ye ait olmadığı ihtimali üzerine durulmuştur. *Güldeste* ise, ona atfedilen içeriğinde şiirleri barındıran bir başka eserdir. Bu eserlerin günümüze kadar birçok çevirisi yapılmıştır.²³⁷

O, çoğu bilgiler gibi Orta Asya bölgesinden gelmemiş, bu topraklarda var olmuştur. Tasavvuf hayatına girmeden önce çiftçilik yapan bir köylüydü. Hacı Bektaş-ı Veli'nin yönlendirmesiyle, Tapduk Emre'nin yanına girerek ona intisap etmiş ve zühd eğitimine bu vasıta ile başlamıştır. O, 637-719/1240-1320 yılları arasında yaşadığı rivayet edilmiştir. Eğer bu rivayet doğruysa, doğduğu sene Babailer ayaklanması meydana gelmiştir. 640/1243 yılında ise, Türkiye Selçuklu Devleti, Köseadağ savaşı sonucunda yenilerek Moğollar'ın tahakkümü altına girmiştir. 675/1277 yılında, beylikler aralarında mücadeleye girerek topraklarını genişletmeye çalışmışlardır. 637/1240 yılından 717/1318 yılına kadar Türkiye Selçuklu Devleti'nde taht mücadeleleri baş göstermiş, Moğol hanları istedikleri kişiyi sultan yapmıştır. 718/1318 Yılında da Türkiye Selçuklu

²³⁴ Ayça Adalılar, "Yunus'un Felsefesi", *I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu(20-24 Nisan 1994)*, Ankara: Turizm Geliştirme Vakfı, 1995, s. 13; Abdurrahman Güzel, "Yunus Emre'nin Menkabevi-Tarihi Hayatı, Hoşgörü ve Tasavvufi Düşüncesi", *I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu (20-24 Nisan 1994)*, Ankara: Turizm Geliştirme Vakfı, 1995, s.15; Mustafa Tatçı, "Yunus Emre", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 43, 2013, s. 604

²³⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İnkılap Kitabevi, 3.baskı, İstanbul, 2003, s. 100

²³⁶ M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Büyük Türk Mutasavvıfı Yunus Emre Hakkında Araştırmalar", , c.XXX, sy. 117, Ankara: *TTK Belleten*, 1966, s. 61

²³⁷ Tatçı, *Yunus*, s. 602-603

Devleti yıkılmıştır.²³⁸ İşte onun yaşadığı bu dönem siyasi karmaşanın bol olduğu bir dönem olmuştur.

O, tasavvuf hayatının kültleri olarak kabul edilen Mevlânâ Celâleddîn Rûmî ve Hacı Bektâş-ı Velî gibi, Anadolu topraklarında adından çokça söz ettirmiştir. Fakat onun bilge olmasında etkin olan iki önemli kişi vardır. Bunlardan biri Hacı Bektâş-ı Velî, diğeri ise Tapduk Emre'dir. O, sahip olduğu ünü bu iki zât vasıtasıyla elde etmiştir. Yunus da hocası gibi Kalenderi ve aynı zamanda ise, Melamilik hareketlerinin etkisi altına girmiştir. Barak Baba'ya nisbet edilen Baraklılar ve Tapduk Emre'ye nispet edilen *Tapduklular* zümreleri yine bu yüzyılda zuhur eden iki zümre olmuştur.²³⁹ Bilgeliğinin yanı sıra edipliği ile de ön plana çıkmıştır. Şiirleri, sade anlaşılır bir dile sahip olduğu için halka ulaşmakta sıkıntı çekmemiştir. Onun hayatı genellikle şeyhi gibi menkıbeler yoluyla ön plana çıkmıştır. Topluma kendi öğretilerini anlatmış ve bunu eserleri aracılığıyla daha kolay bir hale getirmiştir.

2.5. Barak Baba

XIII. yüzyılın önde gelen Türk sufilerinden biri olan Barak Baba, Tokat'ta doğmuştur. Bir rivayete göre, Selçuklu sultanı İzzettin Keykavus'un oğlu olan Barak Baba, Sarı Saltuk'un talebesi olmasının yanı sıra Bektaşî, Babai, Mevlevî hareketlerde de ismi geçen bir derviş olarak da kabul edilmiştir. Onun, daha önce bir Yunan patriği tarafından Hıristiyan, daha sonra ise Sarı Saltuk tarafından müslüman yapıldığı ve adının Barak konulduğu kaynaklarda geçmiştir.²⁴⁰ Bu zat ve müritleri, Sarı Saltuk'a intisap etmiştir. Sarı Saltuk'un Barak Baba'yı *Barağım* diyerek sevdiği ve onu Sultanîye'ye gönderdiği de kaynaklarda yer almıştır.²⁴¹ Bu bilgi bu iki zat arasında bir bağlantı bulunduğunu açıkça göstermiştir.

Şîî mezhebine mensup olan ve aynı zamanda bu mezhebin yayılmasında görev alan Barak Baba, Anadolu'nun dışında İran'da da hatırı sayılır bir kitleye ulaşmıştır. Ona bağlı bulunan topluluk, *Baraklılar* olarak anılagelmiştir. Şîî mezhebine mensup

²³⁸ Faruk Sümer, "Anadolu Selçukluları", *DİA*, c. 36, 2009, s. 382-383

²³⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Kalenderiler*, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul: 2016, s. 124

²⁴⁰ Bernard Lewis, "Barak Baba", Brill: *EI2*, online 2012

[https://proxy.sakarya.deep-](https://proxy.sakarya.deep-knowledge.net/MuseSessionID=0210c57yy/MuseProtocol=https/MuseHost=referenceworks.brillonline.com/MusePath/entries/encyclopaedia-of-islam-2/barak-baba-SIM_1215?s.num=0&s.f.s2_parent=s.f.book.encyclopaedia-of-islam-2&s.q=barak+baba;)

[knowledge.net/MuseSessionID=0210c57yy/MuseProtocol=https/MuseHost=referenceworks.brillonline.com/MusePath/entries/encyclopaedia-of-islam-2/barak-baba-](https://proxy.sakarya.deep-knowledge.net/MuseSessionID=0210c57yy/MuseProtocol=https/MuseHost=referenceworks.brillonline.com/MusePath/entries/encyclopaedia-of-islam-2/barak-baba-SIM_1215?s.num=0&s.f.s2_parent=s.f.book.encyclopaedia-of-islam-2&s.q=barak+baba;)

[SIM_1215?s.num=0&s.f.s2_parent=s.f.book.encyclopaedia-of-islam-2&s.q=barak+baba;](https://proxy.sakarya.deep-knowledge.net/MuseSessionID=0210c57yy/MuseProtocol=https/MuseHost=referenceworks.brillonline.com/MusePath/entries/encyclopaedia-of-islam-2/barak-baba-SIM_1215?s.num=0&s.f.s2_parent=s.f.book.encyclopaedia-of-islam-2&s.q=barak+baba;)

Gölpınarlı, *Yunus Emre*, s. 17-18

²⁴¹ Yazıcızade Ali, *Selçuknâme*, Hz. Abdullah Bakır, Ankara: TTK, 2014, s. 855

olmasının yanı sıra İran'da Şiiliğin yayılmasında katkı sağlamıştır.²⁴² Mevlânâ'nın torunu olan Arif Çelebi, Barak Baba'nın talebelerinden Hayran Emirci ile Sultaniye'de görüşmüş birlikte semâ ayinine katılmışlardır.²⁴³

Barak Baba'nın görünüşüne gelecek olur isek, eskimiş, parçalanmış elbiseler giyen, boynuz takan, virane bir hal sergileyen bir dervıştır. İlhanlılar ile siyasi münasebetler içerisinde bulunmuştur. Bir rivayete göre; o ve beraberindeki meczup dervişler, İlhanlı hükümdarı Olcaytu'nun karşısına bu eskimiş elbiseler, boynuzlar, davullar yahut da def ile girmişlerdir. Daha sonra Olcaytu Han, Barak Baba'yı elçilik ile görevlendirmiştir. Onun, iri gözlü, kumral saçlı, bıyığı uzun ve kaşlarının kalın ve belden yukarısının da açık olduğu ve başında da kırmızı renkli bir sarık, elinde de bir keşkül bulunduğu söylenmektedir. Kaynaklarda, onun bazı davranışları hayvanlara benzetilmiştir. Örneğin, Barak Baba'nın ayı gibi oynadığı ve maymun gibi konuşup, bağırdığı söylenmektedir. Çocuklara da yolda yürürken bağırp, bundan büyük zevk aldığı rivayet edilir. O, 706/1307 senesinde Gilan şehrine elçi olarak geldiği vakit, halk tarafından öldürülmüştür.²⁴⁴ Onun bu tür davranışları halkı rahatsız etmiş ve bundan dolayı öldürülmüş olması muhtemeldir.

Bazı kaynaklarda Barak Baba'nın saç sakalı kaşı, bıyığı olduğunu söylerken bazıları ise, onun saç sakalı olmayan bir Haydarî dervişi olduğunu yazmaktadırlar. Ayrıca, onun kendinden geçip vecde girebilmesi için esrar gibi uyuşturucu etkileri olan bitkiler tükettiğinden dolayı da Haydarî ve Kalenderi dervişi olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Onun ve bağlılarının beş vakit namaz kıldığına dair görüşler varken, yukarıda bahsettiğimiz gibi ölümüne sebebiyet verecek kadar olumsuz davranışlar gösterdiği görüşleri de mevcuttur. Bugün, Anadolu'da birçok köyde adı geçmesi onun etkisi ve nüfuzunu açık bir şekilde göstermektedir²⁴⁵

Dikkat çekici bir yaşama sahip olan Barak Baba'nın kimliği biraz karışıktır. Onun hayatı ile ilgili hem Selçuklu sultanın oğlu olduğu, daha sonra ise bir patrik tarafından evlat edildiği rivayeti yaygındır. Yani onun hayatında Hıristiyan-Müslüman olgusu

²⁴² Ahmet Yaşar Ocak, "Barak Baba", *DİA*, c. 5, 1992, s. 62

²⁴³ Ahmet Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, II, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973, s. 251

²⁴⁴ Amasyalı Abdizade Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, II, İstanbul: Necmi-i İstikbal Matbaası, 1327, s. 461-463

s. 461-462; Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine giriş*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 3. baskı 1981, s. 271

²⁴⁵ Ocak, *Barak*, s. 62

dikkat çekmektedir. Onu diğer bilgelere ayıran tek şey bu kimliğidir. Dolayısıyla toplum içinde kabul görmeye pek zorlanmamıştır. Toplum tarafından tanınmasında Sarı Saltuk'un da payı olmuştur.

Fakat o, sergilediği meczup hal ve hareketlerden dolayı, bazı çevreler tarafından kabul görmemiştir. Nitekim bu tavrından dolayı, halktan bir grup tarafından öldürülmüştür. Onun yaşamı, Türkiye Selçuklu Devleti'nin gerileme ve yıkılışına yakın bir döneme denk gelmiştir. İşte o böyle bir dönemde yaşamış, fakat onun devlet yönetimiyle sorunları olmamıştır. O, yalnızca halk nezdinde kabul görmeyen bir bilge olmuştur.

2.6. Sarı Saltuk

663/1265 senesinde Berke Han'ın, İzzettin Keykavus'un imdadına yetişip, onu Enez'deki esaretinden kurtarıp Kefe'ye yerleştirmesi üzerine, İzzettin Keykavus ile birlikte bu coğrafyaya gelmiştir. İzzettin Keykavus ve Berke Han'ın ölümünden bir müddet sonra Dobruca dolaylarına yerleşmiştir.²⁴⁶ Sarı Saltuk, asıl adı ile Şerif, Müslümanlığı daha geniş coğrafyalara yaymakla görevli bir bilge olup, bu görevini düzgün bir şekilde idame ettirmiştir. Saraylardan, kiliselere kadar kılıktan kılığa girerek, her yere büyük bir titizlikle sızıp ve bir şekilde Hristiyanları, Müslüman yapmış yahut da ortadan kaldırmıştır.²⁴⁷

Tarihçiler, kimi zaman onu Hristiyanlığın kutsal azizleri; Georges, Elie, Naum, Nicholas ile karıştırmışlardır. Sarı Saltuk'un türbeden gece çıkıp şehir içerisinde gezdiğine inanan insanlar, onun ebedi istirahatgâhını ziyaret etmekle bir o kadar ilgilenmiştir. Nitekim bu rivayete inandıkları için ellerindeki bir takım eşyaları Sarı Saltuk'un türbesine adanmışlardır.²⁴⁸

Sarı Saltuk hakkında pek çok metafor işlenmiştir. Bunlardan biri de ejderhayla mücadelesiydi. Rivayete göre, Dobruca beyi Milas, şehirde peyda olan bir ejderhanın öldürülmesini Sarı Saltuk'tan rica etmiş ve eğer öldürürse de müslüman olacağını söylemiştir. Sarı Saltuk bunu kabul ederek ejderhayı gördüğü yerde okla vurmuş, ardından da kılıçla ortadan ikiye parçalamıştır. Ejderhanın öldürülmesi sonucunda

²⁴⁶ Ahmet Yaşar Ocak, "Sarı Saltuk ve Saltuknâme", sa. 197, *Türk Kültürü*, 1979, s.267

²⁴⁷ M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", Ankara: *TTK Belleten*, 1943, s.434

²⁴⁸ Maria Batca, "Romanya-Dobroudja Türk Topluluğunun Toplumsal hafızasında Sarı Saltık Baba Babadağ Şehrinin Kuruluş Efsanesi", *I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları kongresi Bildirileri*, Ankara, 1998, s.78

Dobruca beyi müslüman olup, İshak adını almıştır.²⁴⁹ Hacı Bektaş Veli ile Sarı Saltuk arasında geçtiği rivayet edilen bir menkıbe de mevcuttur. Bu menkıbede Sarı Saltuk koyunları otlatan bir çoban olarak tasvir edilmiştir. Rivayete göre, erenlik makamına yükselen Sarı Saltuk'a, Hacı Bektâş Anadolu'ya gitmesi için icazet vermiş ve yanınada Keçi Abdal ve Ulu Abdal adında iki derviş vermiştir. Saltuk, Sinop'tan Harmankaya'ya gitmiş, bir rivayete göre de seccade ile deniz üzerinden Gürcistan'a geçmiştir. Gürcü beyi dahil çevresindeki insanları kerametiyle etkisi altına alarak, onların müslüman olmalarını sağlamıştır.²⁵⁰

İbn Battûta, Baba Saltuk köyüne geldiği vakit, Sarı Saltuk hakkında söylenen olağanüstü güçlere sahip zat olduğuna dair rivayetlerin dinin temel ilkeleri ile uyuşmadığını söylemiştir.²⁵¹ O, bir rivayete göre 696-697/1297-1298 ve 714/1315 senesinde, diğer bir rivayete göre ise 699/1300 senesinde vefat etmiştir.²⁵²

Kaynaklarda, onun talebelerine ölmeden önce on iki tane tabut hazırlamalarını, öldükten sonra bunları farklı mekânlara göndermelerini vasiyet ettiğine dair bilgilere yer verilmiştir. Fakat bu tabutun on iki tane değil de, yedi tane olduğu söylenmiştir. Bugün, onun Ohrid, Babadağ, Blagay, İznik, Babaeski, Korfu, Dobruca, Altınevi, Bor, Kalliakra, Tunceli ve Diyarbakır'da türbeleri ve sandukaları vardır.²⁵³

XIII. yüzyılın bilgelerinden Sarı Saltuk, siyasi bunalımın zuhur ettiği bir dönemin insanıydı. Onun, ortaya çıkmasındaki toplumsal şartlardan biri bu bunalım dönemi idi. İzzettin Keykavus'un yenilgiye uğratılıp Enez'e hapsedilmesi üzerine Sarı Saltuk gibi birçok Türkmen de onunla birlikte gitmiştir. Berke Han'ın sultanı kurtarması üzerine Kırım'a yerleşmiştir. Buradan 676-677/1278-1279 yılları arasında Dobruca'ya geçmiş, bir müddet sonra ise Balkanlara giderek İslamı geniş bir coğrafyaya kadar yaymak istemiştir. Bir diğer rivayet ise İzzettin Keykavus kardeşi Rükneddin Kılıçarslan'a karşı verdiği mücadeleyi kaybederek dönemin Bizans imparatoru VIII. Mikhail Palaiologos'a sığınmış, daha sonra Rumeli'ye geçmiştir. Onunla birlikte Sarı Saltuk ve birçok

²⁴⁹ Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saktuknâme*, çev.: Şükrü Haluk Akalın, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, ss.102-103; Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltuk Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü (XIII. Yüzyıl)*, Ankara: TTK, 2011, s.43

²⁵⁰ Hacı Bektaş Veli, *Vilayetnâme*, ss.89-90

²⁵¹ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 498

²⁵² İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s.510; Machiel Kiel, "Sarı Saltuk", *DİA*, c. 36, 2009, s.148

²⁵³M. Tayyib Okiç, "Sarı Saltuk'a ait bir Fetva", *AÜİFD*, I, 1952, s. 52-53; Ocak, Sarı Saltuk, s. 52-53; Şükrü Haluk Akalın, "Balkanlarda İslam'ın ve Türklüğün Yayılmasında Bir Öncü: Sarı Saltuk", *Balkanlarda İslam Miadı Dolmayan Umut (Islam in the Balkans Unexpired Hope)*, ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı, c. 2, Ankara: TİKA, 2016, s. 65-66

Türkmen de Rumeli'ye geçiş yapmıştır. 703/1304 yılında Bulgar beylerinin nüfuzlanması üzerine Karesi'ye gelmişlerdir.²⁵⁴

İşte onun yaşadığı dönemdeki siyasi durum çok karmaşıktır. O, böylesine karışık bir ortamda vazifelerini yerine getirmeye çalışmıştır. Halk üzerinde çok büyük etkilere sahip olmuştur. Nitekim ölümünden sonra bile belirli metaforlar türetilmiş, halkın ona ilgisi hiç azalmamıştır. Onun yaşamında en çarpıcı olan şey, gayrimüslimlerle kurduğu münasebetler olmuştur. Saraydan kiliselere kadar birçok yere kılık değiştirerek girip İslamı yaymaya çalışmıştır. Onun bu dönemdeki başlıca vazifesi bu olmuştur. Sarı Saltuk, gittiği her yerdeki gayrimüslimleri müslüman yaparak, Müslümanlığı geniş bir coğrafyada yaymaya çalışmıştır.

2.7. Nasreddin Hoca

Nasreddin hoca, 605/1208 senesinde Sivrihisar'da doğmuştur. Babası Abdullah'tan sonra köyde imamlık yapmış, bir müddet sonra Akşehir vilayetine gitmiş ve 682/1284 yılında ölümüne kadar burada kadılık yapmıştır. Onun I. Murad, Yıldırım Bayezid ve Timur dönemlerinde yaşadığı söylenmiş, fakat daha sonra o kişinin Nasreddin Hoca değil de Ahmedî olduğu tespit edilmiştir.²⁵⁵

Konya'da eğitim almaya başlamış, Akşehir'de Seyyid Mahmud yanında tamamlamıştır. Kendisi, kadılık ve imamlık görevlerinin yanı sıra vaizlikte yapmış, kürsülerde topluma vaaz vermiş, zaman zaman onların bilgilerini de kontrol etmiştir.²⁵⁶ Ona istinad edilen fıkralarda, sohbet esnasında bazen zor durumlarda kaldığı söylenmektedir. “*Kürsüden inmek de mi?*” fıkrası buna örnek teşkil etmektedir.²⁵⁷

O, fıkralarıyla sadece gülümsetmekle kalmayıp, aynı zamanda düşündürmüştür. Hicivleriyle insanları iğnelemekten daha ziyade, onların gerçeğe doğruyu ayırt etmelerini sağlamıştır.²⁵⁸ Nasreddin Hoca ile komşusu arasında geçen kazan meselesi, çocuklarla arasında yaşanan düdük meselesi,²⁵⁹ göle yoğurt mayalama meselesi²⁶⁰ gibi

²⁵⁴ Kıl, *Sarı*, s. 148

²⁵⁵ Nurettin Albayrak, “Nasreddin Hoca”, *DİA*, c. 32, 2006, s. 418

²⁵⁶ Saim Sakaoğlu- Ali Berat Alptekin, *Nasreddin Hoca*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2009, s. 39

²⁵⁷ Eflâton Cem Güney, *Nasrettin Hoca Fıkraları*, İstanbul: Milliyet, 1995, s. 72

²⁵⁸ Zekerya Batur-Ayşenur Sır-Hafız Bek, “Nasreddin Hoca Fıkralarında Değer Yargıları ve Eğitim”, Ankara: *Turkish Studies*, c. 7, 2012, s. 585

²⁵⁹ Erçağın Akbal, *Nasrettin Hoca (fıkralar)*, İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 1992, s. 109-152

²⁶⁰ Güney, *Fıkra*, s. 40

daha birçok fıkra ders niteliğinde, öğretici olmuştur. Müslüman toplum dışında gayrimüslim toplumla irtibat kurduğuna dair fıkralar da mevcuttur. Örnek olarak, Roma'dan gelen rahiplerle ilgili fıkrasını verebiliriz.²⁶¹

Onun yaşadığı Akşehir vilayeti, siyasi ve kültürel açıdan bir hayli hareketli yerd. Şehrin ekonomisinin temelini ticaret, tarım ve hayvancılık oluşturmaktaydı. Bu yerleşke, Moğollar'ın güdümüne girmeden önce güçlü bir ekonomiye sahip bir yer olma özelliğini taşımaktaydı. Ancak, Moğollar'ın bölgeye gelmesiyle, toplum ağır vergiler ödemeye mahkûm edilmiş, ticaret ve tarım hayatı sekteye uğramıştır. Bu ekonomik sıkıntıdan mütevellit, halk yoksullaşmıştır. Nitekim bu yoksulluk durumu, Moğollar, Nasreddin Hoca'nın fıkralarında işlenmiştir.²⁶²

Onun yaşadığı dönemde siyasi duruma bakacak olursak, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, 603-605/1207-1209 yılında Bizans'ı ve Ermenileri yenilgiye uğratarak topraklarını genişletme yoluna gitmiştir. I. İzzettin Keykavus ise 614/1218 yılında Ermenileri vergiye bağlamış, Eyyubîlere karşı savaş açmıştı. Alâeddin Keykubad dönemine geldiğinde ise 619/1223 senesinde Alanya fethedilmiş ve Moğol tehlikesinden mütevellit, 634/1237 senesinde Eyyûbiler ile anlaşma yoluna gidilmiştir. 635/1238 senesinde ise, II. Gıyaseddin Keyhüsrev ise Sadettin Köpek tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. 637/1240 senesinde Babailer İsyanı ve akabinde Moğol zulmü baş göstermiştir. Selçuklu ordusu 640/1243 senesinde Köseadağ savaşında Moğollar tarafından hezimete uğratılmıştır. 641-645/1244-1248 senesinde de İzzettin Keykavus hükümdarlık yapmıştır.²⁶³ Topluma bilge ve edip kişiliğiyle yön vermiş bir mizah unsuru olan Hoca Nasreddin, zaman zaman güldürüp, zaman zaman düşündürse de tüm kitleleri peşinden sürüklemiştir.

2.8. Sultan Veled

Sultan Veled, tam adıyla Sultan Bahaeddin Veled, 622/1226 senesinde Larende'de doğmuştur. Annesi Gevher Hatun, babası ise Mevlana Celaleddin Rumî'dir. Babası Mevlana Celaleddin Rumî, oğlu Sultan Veled'i din alanında iyi eğitim alabilmesi için Şam'a yollamıştır.²⁶⁴ İlk olarak, Seyyid Burhaneddin Tirmizî'ye intisap etmiş daha

²⁶¹ Mehmed Fuad Köprülü, *Nasreddin Hoca*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004, s. 35

²⁶² Ocak, *İslâm*, s. 233-234

²⁶³ Nüzhet Erman, *İpe Un Seren Adam (Nasreddin Hoca)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s. 13-14

²⁶⁴ Tahsin Yazıcı, "Sultan Veled", *İA*, c. XI, İstanbul: Milli Eğitim basımevi, 1979, s.28-29

sonra ise Şems Tebrizî ve Selahaddin Zerkûb'un bağlıları arasına girmiştir. Sultan Veled, Selehaddin Zerkub'un kızıyla evlenerek onun damadı olmuştur.²⁶⁵ Mevlânâ'nın ölümü üzerine Sultan Veled, toplumun da isteği üzerine şeyhlik postuna oturmuştur. Mevlânâ'ya nispet edilen tarikat ise, oğlu Sultan Veled'in döneminde asıl gelişmesini göstermiştir. Bu sayede, Konya başta olmak üzere birçok şehirde faaliyet göstermişlerdir.²⁶⁶

Tarikatın kuralları yine Sultan Veled döneminde düzenlenmiştir. Başlıca esas ise, sema ve zikir toplantısı yapmaktır. Bu faaliyetlerini daha çok medresede gerçekleştirmiştir. O tarikatın daha da genişlemesi için çok çaba sarfetmiş, bu yüzden devlet yöneticilerine yakın durmaya çalışmıştır. Bu dönemde Anadolu'yu nüfuzu altına alan Moğollar ve Türkiye Selçuklu yöneticileriyle iyi ilişkiler kurmuştur.²⁶⁷ Anadolu'nun hemen hemen birçok yerinde talebesi olan Sultan Veled, 711/1312 yılında ölmüştür.²⁶⁸

Sultan Veled'in eserleri ve edebi kişiliğinde, rol model olarak gördüğü babası Mevlânâ Celaleddin Rumî'nin izleri görülmektedir. Onun zaman zaman beyitlerinde babasının izleri, hali ve tavırları açıkça görülse de Mesnevi konusunda babasından ayrı bir yön izlemektedir. Eserlerini Farsça ve Türkçe yazmıştır. Sultan Veled'in Maarif, Divan, İbtidanâme, Velednâme, Rebabnâme, adıyla birçok eseri vardır. Bunlardan İbtidanâme'de beyitlerde babası Mevlânâ Celaleddin Rumî ve etrafındaki şahıslarla ilgili bilgiler vermektedir.²⁶⁹

Sultan Veled, babası Mevlânâ Celaleddin Rumî sayesinde Anadolu topraklarında tanınmıştır. Onun hayatında daha çok Mevleviyye tarikatı ön planda olmuştur. Tarikatın dönemin sultanları ve beyleri vasıtasıyla yayılması bize, Sultanlar ve beylerin halka daha yakın olabilmek, devlet değerlerini ve ahlaki kurallarını yansıtabilmek için, bilgeleri, tarikatları aracı kıldığını açıkça gözler önüne sermektedir. Onun yaşadığı dönem, devletin yükseliş dönemi, çöküş dönemi ve yıkılış dönemine rast gelmiştir.

²⁶⁵ Veyis Değirmençay, "Sultan Veled", *DİA*, c. 37, 2009, s521

²⁶⁶ Helmuth Ritter, "Mevlana Celaleddin Rumî ve Etrafindakiler", İstanbul: *Türkiyat Mecmuası*, c. 7, 1942, s. 276-277

²⁶⁷ Tanrıkorur, *Mevleviyye*, s. 468

²⁶⁸ Değirmençay, *Sultan*, s. 521-522

²⁶⁹ Değirmençay, *Sultan*, s. 521

2.9. Şeyyad Hamza

Şeyyad Hamza, Kalenderiler gibi serseri olarak anılan ve Batniliğe meyleden bir bilge olarak kabul görmüştür. Şeyyad lakabını, kentlerde kasabalarda gezen, serseri tipli kişilerin kullandığı söylenmiştir.²⁷⁰ Fakat bu takma adın gerçek manasının bu olmadığı öne sürülmüştür. Onun takma adının manasının “yalancı” olduğu söylene de, bazı kaynaklara göre de Mevlevilerde güçlü bir sesle makamlı okunan bir şiiri okuyan okuyucu anlamına gelmiştir.²⁷¹

Edip bir kimlik içerisinde barınan Şeyyad Hamza'nın kızı Aslı Hatun'un kabrine bakıldığında onun Akşehir civarlarında yaşadığı muhtemel olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, Nasreddin Hoca ile bağlantısı olduğu düşünüldüğü için bu ihtimalin daha da kuvvetlenmesi kaçınılmazdır.²⁷²

Şeyyad Hamza, geleneksel halk şiiri ve divan şiiriyle ilgilenmiştir. Onun bazı halk şiirleri karmaşık ve doğaüstü konularla süslüdür. O, divanında Hz. Muhammed'e karşı methiyeler dizmiştir.²⁷³ Köprülü, Şeyyad Hamza'nın hece vezniyle oluşturduğu şiirlerinin daha iyi ve hoş olduğunu, aruz vezni ile yazılan şiirleri ise diğerine göre daha kötü olduğunu yazmıştır.²⁷⁴ Buluç ise, Hamza'nın Arapça ve Farsça dillerine vakıf olduğunu ve gazellerinde, şiirlerindeki temada ise ölüm ve genel olarak dini motifleri işlediğini söylemektedir.²⁷⁵ Şeyyad Hamza'nın ölümü ile ilgili kesin bir bilgi olmasa da, Buluç; Şeyyad Hamza'nın 748-749/1348-1349 yıllarından sonra öldüğünü yazmaktadır.²⁷⁶

Şeyyad Hamza'nın diğer edipler gibi pek bir etkisi yoktur. Fakat şu hususa dikkat çekmek gerekir. Genel olarak çerçeveye baktığımızda sultanlar, halk üzerine doğrudan bir bağlantı kurmaktan ziyade dolaylı olarak bağlantı kurmuştur. Halka daha yakın olabilmek için, dinle bir bütün oluşturabilmek için bilge ve edipleri aracı kılmışlardır. Askeri, siyasi alanda bir istikrar yakalamalarına karşın, ahlaki değerleri, toplumsal ve devletin dini kaidelerini de topluma empoze etmeleri gerekiyordu. Bunun yolu ise

²⁷⁰ Köprülü, *Edebiyat*, s. 262

²⁷¹ F. Nafiz Uzluk, “Şeyyad Sözü Hakkında Araştırma”, Ankara: *DTCFD*, c. 7, sa. 4, 1949, s. 591; Ömer Faruk Akün, “Şeyyad”, *İA*, c. XI, İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi, 1979, s. 493

²⁷² Sadeddin Buluç, “Şeyyad Hamza”, *İA*, c. XI, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979, s. 497; Orhan Kemal Tavukçu, “Şeyyad Hamza”, *DİA*, c. 39, 2010, s. 105

²⁷³ Kathleen Burrill, “Sheyyad Hamza”, Brill, Leiden: *EI2*, IX, 1997, s. 419

²⁷⁴ Köprülü, *Edebiyat*, s. 262-263

²⁷⁵ Buluç, *Şeyyad*, s. 105

²⁷⁶ Buluç, *Şeyyad*, s. 104

tasavvuftan, edebiyattan geçmektedir. O yüzden, bilgiler devletin ahlaki kaidelerini kendi öğretileriyle birleştirerek halka bunu yansıtma yoluna gitmiştir. Ediplere ise eserler yazdırarak kendi sistemlerini ve icraatlarını bu vasıtayla iletmışlerdir. Şeyyad Hamza da şiirleri ile bunlardan biri olmuştur. O, XIII. yüzyıldan XIV. yüzyılın başlarına kadar yaşamıştır.

2.10. Aşık Paşa

Aşık Paşa, Baba İlyas'ın haleflerinden ve oğlu olarak bilinen Muhlis Baba'nın oğluydu. Kırşehir vilayetinde 670/1272 yılında doğmuştur. Süleyman-ı Kırşehrî ve Şeyh Osman'dan dersler almış, daha sonra ise Anadolu topraklarına vali olarak gönderilen Moğol kumandanı Timurtaş'ın veziri olmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti'ne karşı bir takım siyasi karıştıklarda bulunmuş, bu sebeple Mısır'a kaçmıştır. Fakat bir müddet sonra Amasya'ya oradan da Kırşehir'e gitmiş ve burada 733/1332 yılında vefat etmiştir.²⁷⁷

Babaîler İsyanı sonrası Anadolu topraklarında siyasi kargaşa daha da artarak devam etmiştir. Timurtaş'ın isyanının başarısız olması üzerine Mısır'a kaçması onu Moğollarla işbirliği yaptığı açıkça gözler önüne sermiştir. Onun doğduğu yer olan Kırşehir bölgesinde ekonomik alanda canlılık söz konusu olmuştur. XIII. yüzyılda Aşık Paşa gibi, Ahi Evran gibi bilgiler ve ediplerin kurmuş olduğu zaviyeler bölgenin sosyal yapısında da önemli rol oynamıştır. Aşık Paşa zaviyeside, bu sayede zengin vakıflara sahip olmuştur. O, Fütüvvet kurallarının ve sufilik akımının çok hareketli olduğu bölgede faaliyet göstermiş ve bu sayede etrafında birçok talebe toplamıştır. Bilhassa onun başarılı bir şekilde faaliyet göstermesinde dönemin önemli bilgilerinin olması etkili olmuştur.²⁷⁸

Vefailik tarikatına intisap ettiği bilinmekle beraber, Türk-İslam anlayışının yavaş yavaş Sünni bir hal aldığı zaman diliminde, yani XIII. yüzyıldaki en önemli kilit sembollerinden olmuştur. Nitekim bu coğrafyada zuhur eden sünnî ve gayri sünnî

²⁷⁷ Mecdî, *Şekaik*, s. 22; Günay Kut, "Aşık Paşa", *DİA*, c. 4, 1991, s. 1-2; Fahir İz, "Ashik Pasha", *Eİ2*, online, 2012

<https://proxy.sakarya.deep>

knowledge.net/MuseSessionID=0210c5c02/MuseProtocol=https/MuseHost=referenceworks.brillonline.com/MusePath/entries/encyclopaedia-of-islam-2/ashik-pasha-SIM_0787?s.num=5&s.f.s2_parent=s.f.book.encyclopaedia-of-islam-2&s.q=ashik

²⁷⁸ Mehmet Fuad Köprülü, "Aşık Paşa", *İA*, c. I, Milli Eğitim Basım Evi, 1979, s. 701-703

mücadelede ön planda olmuş ve eseri *Garibnâme*'yi de bu sebeple yazmıştır.²⁷⁹ Vefatından bir müddet sonra toplum tarafından veli olarak kabul edilmiş ve hakkında bir çok metafor üretilmiştir. Rivayete göre, Aşık Paşa geceleri mezarından çıkarak halkın imdadına koşmuş, savaş çıktığında ise savaşlara katılmıştır. Onun, ölümünden sonra halk türbesine, hastalıklardan şifa bulmak için gitmiştir.²⁸⁰

Aşık Paşa'nın yaşadığı dönemin siyasi durumuna gelecek olursak, onun doğduğu yıl, Türkiye Selçuklu Devleti'nin yavaş yavaş çöküşe doğru gittiği yıldır. 670/1272 yılı III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in dönemine rastlamıştır. Onun döneminde Anadolu coğrafyası Moğol boyunduruğu altındaydı. 675/1277 yılında taht mücadeleleri baş göstermiştir. 680/1282 yılında, II. Mesud tahta hak iddia ederek Keyhüsrev'i öldürmüş, 697/1298 yılında II. Mesud sultan olmuş fakat çok fazla tutunamamıştır. 717/1318 yılında ise Türkiye Selçuklu Devleti tarih sahnesinden çekilmiştir.²⁸¹ İşte, Aşık Paşa böyle karışık bir ortamda faaliyet göstermeye çalışmış, toplumdaki gayri-sünni ayrışmayı ortadan kaldırmak için mücadele vermişti. Dönemin siyasi kanadının çöküşe uğraması sebebiyle toplumda meydana gelen mezhep çatışmalarının önlenmeye çalışmasında büyük rol oynamıştır.

²⁷⁹ Ahmet Yaşar Ocak, "Aşık Paşa'nın Tasavvuf Şahsiyeti", c. 4, *DİA*, 1991, s. 3

²⁸⁰ Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsîyye Fi Menâsibi'l-Ünsîyye*, haz. İsmail Erünsal-Ahmet Yaşar Ocak, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984, s. LXX/132

²⁸¹ Yücel, *Türkiye*, s. 122-127

BÖLÜM 3: ANADOLU'DA YAŞAYAN BİZANS BİLGELERİ

Haçlılar, daha önce yaptıkları seferlerinin başarısız olmasında Bizanslılar'ın payı olduğunu düşünmüş ve bundan dolayı İstanbul'u ele geçirmeye karar vermişlerdi. Fakat tek etken bu olmamıştır. Onlar, Suriye bölgesinden daha çok Ege topraklarında egemenlik kurmanın daha faydalı olabileceğini düşünmüşlerdir. Bu yüzden, 1204 yılında Latinler, IV. Haçlı seferiyle İstanbul'u işgal etmiş, dolayısıyla Bizans İmparatorluğu başkentini İznik'e taşımıştır. Ayrıca, bu yenilgiyle Türkiye Selçuklu Devleti, Anadolu topraklarında daha rahat hareket etmiş, Akdeniz ve Karadeniz bölgesinin liman kentlerini ele geçirerek ticaret alanında önemli atılımlar yapmıştır.²⁸²

3.1. Latin İşgali Sonrası İznik'te Patrikler

Latin işgalinden dolayı, patrikhane görevlileri İznik'e sürgün edilmiştir. İznik'in ilk patriği, 1208-1213 yılları arasında IV. Michael Autorianos olmuştur. İstanbul'un düşüşü sonrasında, merkez buraya taşınınca, I. Theodore Laskaris tarafından patrik olarak atanmıştır. Laskaris, yılında kendisini imparator olarak ilan etmesine rağmen, patrik Michael 1208'de taç giydirip, onu imparatorluk tahtına oturtmuştur. Ayrıca Michael, Bizans kuralları ve Ortodoks akidelerine aykırı düşerek, imparator ve askerlerinin günahlarını bağışlayacağını bildirmiştir.²⁸³

Autorianos'un, 1214 yılında ölmesi üzerine, yerine II. Theodore Eirenicus geçmiştir. O, Bizans imparatoru III. Alexius Angelos zamanında üst düzey bir görevliyken, İstanbul'un Latinler tarafından ele geçirilmesi sonrasında Anadolu'ya gelip, başını kazıtarak keşiş olmuştur. 1214 yılında, patrik parlamentosu tarafından seçilerek patrik yapılmıştır. Onunla ilgili en dikkat çekici olay, İstanbul Latin patriğinin papalık üzerindeki meşruiyetini tartışmasıdır. Ayrıca, Laskaris ile din adamları arasındaki anlaşmazlığı da çözmüştür. Fakat görev süresi fazla sürmemiş, nitekim 1216 yılının Ocak ayında ölmüştür.²⁸⁴

²⁸² Cüneyt Kanat-Devrim Burçak, *Sorularla Haçlı Seferleri*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2013, s. 152-157

²⁸³ Guyton E. Montgomery, *An Examination of Religious History: 26 th Annual Lectureship 33-1500 AD*, Florida: North West Florida School of Biblical Studies, 2018, s. 189

²⁸⁴ Clieve Foss, *Nicaea A Byzantine Capital and Its Praises*, Brookline Massachusetts: Hellenic College Pres, 1996, s. 62-33; Montgomery, *Examination*, s. 189

1216 yılına gelindiğinde ise, yeni patrik II. Maksimus olmuştur. Fakat, patrikliği uzun sürmemiştir. Onun bilinen tek icraatı, kadınların yaşam alanlarına yatırım, yani ödeme yapmasıdır. Yaptığı bu icraatlarda saygınlığını artırmıştır.²⁸⁵

Epiros meclisi, Theodoros Laskaris idaresindeki kiliseye ait artan boşluğu, kendi atamalarıyla doldurmuştur. İznik devleti, piskoposlar tarafından yapılan atamayı protesto etmeye başlasada, 1208 yılında İznik patriklerini Epirus piskoposları belirlemiştir. Devlet, Epiros Kilisesinin işlerine karışmasını kabul etmemiş, fakat daha sonra Epiros piskoposluğunun atamaya uygun gördüğü kişileri atamaya başlamıştır. I. Manuel Sarantenos bunlardan biridir. O, İznik patriği olarak Epirus'a karşı yargılama yetkisini kullanmayı kabul ettiği gibi, onlara karşı piskopos atamalarında da ısrar etmiştir. Epiros'taki piskoposların herhangi biriyle anlaşmaya istekli olmasına rağmen, onlar tarafından yapılacak yanlış hareketlere de karşı duracağını söylemiştir. Ölümünden sonra yerine geçen II. Germanos onun politikalarını sürdürmüştür.²⁸⁶

1222 yılından, 1240 yılına kadar İstanbul patrikliği yapmış, daha sonra ise İznik İmparatoru III. İoannes tarafından İznik patriğine getirilmiştir. Papa, Latinlerin baskınından bir müddet sonra din adamlarının Epirus piskoposluğuna bağlılık yemini etmelerini istemiş, fakat az bir kısmı buna yanaşmıştır.²⁸⁷

O, Bogomiller'e²⁸⁸ karşı bir mektup yazarak onları eleştirmiştir. Mektubun, tüm festivallerde ve her pazar gününde bütün kiliselerde okutulmasını emretmiştir. İznik patriği olmasına rağmen, kendisini Latinlerin işgali altında bulunan İstanbul'da Ortodoks patriği olarak görmüştür. Fakat onun yaşadığı zaman diliminde, o bölgede Ortodoks patrikliği mevcut değildi.²⁸⁹

Bogomiller'e mensup olan kişileri, İsa ve onun öğretilerine düşman olarak görmüştür. Onları sapkınlıkla suçlamış, onların bu kimliklerini toplum içinde gizlediğini ve bir

²⁸⁵ George Akropolites, *The History*, translated: Ruth Macrides, Oxford: Oxford University Press, s. 161

²⁸⁶ John V. A. Fine- John Van Antwerp Fine, *The Late Medieval Balkans: A critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, USA: University of Michigan Press, 1994, s. 115-116

²⁸⁷ Janet Hamilton-Bernard Hamilton-Yuri Stoyanov, *Bizans Döneminde (650-1405) Hristiyan Düalist Heretikler*, çev. Leyla Kuzucular, Ankara: Yurt Kitap Yayınları, s. 431

²⁸⁸ Ortaçağ'da heretik bir hal izleyen Hıristiyan tarikatının adıdır. Bkz. Halim Işık, "Hıristiyan Düalist-Gnostik Bir Tarikat Olarak Bogomilizm ve Avrupa Heretik Topluluklarına Etkileri", Edirne: *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi/Journal of Balkan Research Institute*, c. 6, sa. 1, 2017, s. 109

²⁸⁹ J. M. Hussey, *The Orthodox Church in The Byzantine Empire*, New York: Oxford University Press, 2010, s. 163

Ortodoks gibi davrandıklarını iddia etmiştir. Ayrıca onları ikona düşmanı olarak addetmiştir.²⁹⁰

1240 yılına gelindiğinde ise, Germanus'tan sonra patriklik görevine Methodios getirilmiştir. O, üç ay gibi kısa bir zaman diliminde bu görevde yer almıştır.²⁹¹ Ondan sonra patriklik görevine II. Manuel getirilmiştir. O, Papa'nın Ortodoks ve Katolik kiliselerini birleştirme projesine destek çıkmıştır.²⁹² Buna ek olarak, Eudokia ve Robert'in evliliğini yasal bulmadığı için evlenmelerine karşı çıkmıştı. Bu sebepten dolayı imparatorla ters düşmüş ve mücadele etmeye çalışmıştır. Nitekim bunda da başarılı olmuş ki, Robert ve Eudokia'nın evliliğine engel olmuştur.²⁹³

Arsenius Autoreianus, patriklik görevine getirilmeden evvel, George Gennadus olan adını değiştirmiş ve İznik'te bir manastıra kapanarak orada baş keşiş olmuştur. III. İoannes Vatatzes tarafından Papa IV. Innocent'e elçi olarak gönderildikten bir müddet sonra, dönüşte Bitanya'da Apollonias gölünde bir manastırda münzevi bir yaşam sürdürmüştür.²⁹⁴

1255 yılında imparator Laskaris tarafından patrik olarak atanmış, fakat dört yıl sonra imparatorun ölümü üzerine oğlu İoannes'in koruyucusu olmuştur. O, bu görevi İoannes'in vasisi Georgios Mouzalon'un, İmparator VIII. Michael Palaiologus tarafından öldürülmesiyle Paskhasius Manastırı'na gitmiştir.²⁹⁵

O uzaklaşınca, 1259 yılında bu göreve gönüllü olarak, II. Nikephorus gelmiş, fakat 1261'de ölmüştür.²⁹⁶ Aynı yıl, İstanbul tekrar alınmış, Ayasofya'da İmparator Mihael için ikinci tac töreni düzenlenmiş ve bu görev Arsenius tarafından gerçekleştirilmiştir.²⁹⁷

O, İmparator tarafından İoannes'in gözlerine mil çekilmesi üzerine, onun tahtan feragat etmesini istemiş, fakat imparator bunu reddetmiştir. Buna ek olarak da, patriği

²⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hamilton, *Heretikler*, s. 432-440

²⁹¹ Foss, *Nicaea*, s. 98

²⁹² Michael Angold, *Church and Society in Byzantium under the Comneni (1081-1261)*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 526

²⁹³ Akropolites, *History*, s. 157

²⁹⁴ Mark J. McNeal, "Arsenius Autorianos", Vol. 1, *The Catholic Encyclopedia*, New York: Robert Appleton Company, 1913, s. 754

²⁹⁵ "Arsenius Autorianos", Vol. 2 *Encyclopedia Britannica*, New York: Encyclopedia Britannica Inc. , 1911, s. 654

²⁹⁶ Montgomery, *Examination*, s. 189

²⁹⁷ John Julius Norwich, *Bizans (Gerileme ve Çöküş Dönemi-M.S 1082-1453)*, III, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2013, s. 194

görevinden almıştır. Çok geçmeden 1264 yılında Procennesus adasında bulunan St. Nicholas kilisesinde ölmüştür.²⁹⁸

Onun yerine bir müddet sonra, 1265'te III. Germanos getirilmiş, fakat imparatorun günahlarını affetmeyince görevden alınmıştır.²⁹⁹ Ayrıca, patrikhane tarafından yetersiz bulunmuştur. Onun yapmış olduğu tek icraat, sanat okulları açarak, bunu maddi bir yatırıma dönüştürmektir. Görevden alınmasının akabinde yerine I. İoseph Galesiotes getirilmiştir. Bu göreve getirilmeden önce, 1222-1254 yılları arasında, otuz yıl süresince, Anagnostes'lik³⁰⁰ görevini icra etmiştir. O, aynı zamanda evli bir kişi olup, eşi ölünce görevini bırakıp bir manastıra girmiştir. 1266 Yılında patrik olarak göreve başlamış, en önemli icraatı ise, Arsenius tarafından aforoz edilen Michael'i bağışlamak olmuştur.³⁰¹

Fakat Michael'in Katolik kilisesiyle Ortodoks kilisesinin birleşmesini içeren tasarısını reddetmiştir. Bir müddet sonra, Papa tarafından oluşturulan şartları onaylamak durumunda kalmıştır. O, kuruluda oluşturup, Roma'ya tasarı hakkında bir temas kurmaya gitmiştir.³⁰² Lyon Konsili ile Ortodoks kilisesi Papa'nın gücünü kabul edeceğini belirtmiş, fakat anlaşmaya karşı çıkanlardan dolayı bu birleşme gerçekleşmemiştir (1274).³⁰³

O, kiliselerin birleşmesi fikrine sıcak bakmadığı için 1275 yılında görevinden ayrılmış, onun ayrılmasıyla yerine İoannes Bekkos geçmiştir. O da kiliselerin birleştirilmesi hususuna sıcak bakmamıştır. İmparatorun ölümü üzerine yerine geçen oğlu Andronikos, babasının politikasıyla kilisenin politikasını ayırmış ve akabinde de 1283 yılında patrik İoannes'i görevden almıştır. Kısa bir süre sonrada ölmüş, aynı yıl göreve hasta olmasına rağmen ikinci kez patrik İoseph getirilmiştir. Fakat o da, çok uzun sürmeden görevden alınmıştır.³⁰⁴

²⁹⁸ McNeal, *Arsenius*, s. 754

²⁹⁹ Nicol, *Son yüzyıl*, s. 48

³⁰⁰ Okuyucu ve ilk görevi okumak olan rahip anlamına gelmektedir. Bkz. Paul Magdalino "Anagnostes", Vol. III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork-Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 84

³⁰¹ Alice Mary Talbot, "Joseph I", Vol. III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 1073

³⁰² Montgomery, *Examination*, s. 189-190

³⁰³ Kürşat Demirci, *Bir Hıristiyan Mezhebi olarak Ortodoksluğun Teolojisi*, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2005, s. 23

³⁰⁴ J. Gordon Melton, *Faiths Across Time (5000 Years of Religious History)*, Vol. 1, Santa Barbara-California: ABC-CLIO, 2014, s. 860; A, Montgomery, *Examination*, s. 190

Yaşamı boyunca sakin, doğal biri olmakla beraber, insanları küçük görmemiş, insanlarla görüşmekten, konuşmaktan çok hoşlanmışır.³⁰⁵ 1283 yılında ölmesi üzerine patriklik mevkisine İosephistler ve Arseniusçular talip olmuşur. Fakat imparator, aday olarak Kıbrıslı Gregorios'u seçmiştir. İosephistler, Arseniusçular gibi kabul etmiş, fakat İmparator tarafından sonradan gelen grup kabul edilmiştir.³⁰⁶

1283 yılında patriklik görevine atanan Kıbrıslı Gregorios, 1241 yılında Kıbrıs'ta doğmuştur. Kıbrıs, İznik ve İstanbul'da öğretmen olarak görev yaparken, saray din adamlarının arasına katılmış ve bir süre sonra patrikliğe kadar yükselmiştir. İmparatorun idaresindeyken kilise müzakere konsilini desteklemiş, fakat Roma'nın boyun eğmeyen inatçı tutumundan dolayı hayal kırıklığına uğramıştır.³⁰⁷

Bizans'taki maddi olanakların azalmasına ve istikrarsızlık olmasına rağmen, XIII. yüzyılda Bizans Rönesansı meydana gelmiştir. O, imparatorluk mahkemesindeki birçok din adamının da yaptığı gibi, bu düşüncenin öncüleri arasında yer almıştır.³⁰⁸

1289 yılında, İstanbul patrikliğine I. Athanasius getirilmiştir. O, 1235 yılında Edirne'de doğmuş, 1315 yılında ise İstanbul'da ölmüştür. Patrik olmadan evvel, Athos³⁰⁹ Auksentios³¹⁰, Latros³¹¹, Galesios³¹² ve Ganos³¹³ dağlarında bulunan manastırlarda

³⁰⁵ Alexander Kazhdan-Giles Constable, *People and Power in Byzantium (An Introduction to Modern Byzantine Studies)*, Washington: Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies Trustees for Harvard University, 1996, s. 27

³⁰⁶ Andrew J. Sopko, *Gregory of Cyprus A study of Church and Culture in Late Thirteenth Century Byzantium*, London: (published Doctoral Thesis, University of London Kings Colloge), 1979, s. 32

³⁰⁷ Aristeides Papadakis, "Gregory II of Cyprus", Vol. III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 876

³⁰⁸ Aristeides Papadakis, "Gregory II of Cyprus un Unpublished Report to the Synod", 16, *GRBS*, 1975, s. 227-228

³⁰⁹ Ortodoks Manastırının önemli merkezlerinden olup, kutsal bir bölge olarak kabul edilmektedir. Bkz. Antony Cuther, "Athos, Mount", Vol. III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 224-227

³¹⁰ İstanbul yakınlarında, günümüzde Kayış dağ olarak bilinen bir dağdır. Keşişler, Patrikler tarafından kutsal bir yer olarak kabul edilmektedir. Bkz. Alice Mary Talbot, "Auexentios, Mount", Vol. III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 236-237

³¹¹ Önemli manastır merkezlerindedir. Günümüzde Beşparmak Dağı olarak bilinmektedir. Bkz. Alice Mary Talbot-Annabel Jane Wharton, "Latros", Vol. III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 1188-1189

³¹² Efes'in kuzeyinde bulunan bir manastır merkezi olarak kabul edilmektedir. Günümüzde Alamandağ olarak bilinmektedir. Bkz. Alice Mary Talbot, "Galesios, Mount", Vol. III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 817

³¹³ Kutsal olarak kabul edilen bir dağdır. Günümüzde, Marmara Denizi'nin batısında Gaziköy mevkinde bulunmaktadır. Bkz. Alice Mary Talbot, "Ganos, Mount", Vol. III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 822

yaşamını sürdürmüştür. İmparator II. Andronikos, İstanbul'da Xerolophos Manastırı'nı inşa ettikten sonra, onu patrik olarak seçmiştir.³¹⁴

Yeni patrik olarak atanan I. Athanasius'un, her iki döneminde de İstanbul kilisesi Lyon birliğinin, Arsenizmin etkisiyle ve Türklere karşı önemli dini illerin kaybedilmesiyle, hem ahlaki alanda, hem de disiplin alanında zayıflık nedeniyle, parçalanmış bir durumdaydı. Ayrıca, buna ek olarak da, Latinlerin dini propagandası ve Latin Hıristiyanları tarafından bağlı olduğu Ortodoksluk mezhebinin dönüştürülmesi ihtimaliyle karşı karşıya kalmıştır.³¹⁵

O da, öncülleri gibi Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birleşme projesini kabul etmemiştir. Onun yaptığı dini reformlara İstanbul'daki din adamlarının tepkisini çekmiş, ilk patriklik görevinden bu nedenle istifa ettirilmiştir. 1303 yılında talep üzerine tekrar Patriklik görevine getirilmiş, fakat sendika taraftarları tarafından istifaya zorlanmıştır.³¹⁶

Sonuç olarak; Bizans bilgilerinin bir kısmı, Türkiye Selçuklu bilgelerine göre daha sert bir tavır sergilemişlerdir. Bizans'ta din ve devlet bir bütün olarak kabul edilebilir. Çünkü imparator tahta çıkarken patrik tarafından tac giyiyordu. Onlar, olumlu icraatlarının dışında olumsuz icraatlar da sergilemişlerdi. Fakat onlara, XIII. Yüzyılda belirli ayrıcalıklar tanınmış ki, bir imparatoru aforoz edecek gücü kendilerinde bulabilmişlerdi. Yeri geldiğinde, geleneksel kuralları çiğnemişlerdir. Bu tutum, ellerindeki nüfuzun ne kadar kuvvetli olduğunu göstermekteydi. Ayrıca, sapkın olarak kabul edilen, belirli tarikatlara karşı sert bir tavır almışlar, zaman zamanda kendi içlerinde mücadele vermişlerdi. Öyle ki, XIII. yüzyılda Patrik İoseph taraftarları İosephistler ve Arsenius taraftarları Arsenioşçular arasında yoğun mücadeleler ortaya çıkmıştır. XIII. Yüzyıldaki patriklerin çoğu, Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birleştirilmesine karşı çıkmıştır. Nitekim bu tutum, onların bir ortak payda da bulduklarını göstermiştir.

3.2.Sardisli Andronikos

Arsenius akımına mensup bir piskopostu. Patrik İoseph'in göreve geri davet edilmesine sıcak bakmayan Arsenioşçuların, İmparator Mikhael'in baskısına uğraması sebebiyle,

³¹⁴ Alice Mary Talbot, "Athanasius I", Vol. I-II-III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 218

³¹⁵ John L. Boojamra, "Athanasios of Constantinople: A Study of Byzantine Reactions to Latin Religious Infiltration", Vol. 48, *Church History*, London: Cambridge University Press, 1979, s. 27-28

³¹⁶ Montgomery, *Examination*, s. 189

onlara destek çıkmıştır. Aynı zamanda, Sardis Piskoposu olup, imparator tarafından günah çıkarmakla görevli rahip olarak atanmıştır. Onun vesilesiyle, Arseniosçulara bir kilise verilmiş ve serbestçe ayin yapmalarına müsaade edilmiştir. Patrik olmak istemiş, fakat kendisini imparatora komplo kurmakla itham etmişlerdir. Bir süre sonra ise rütbesi keşişliğe düşürülmüş ve diğer piskoposlar tarafından hakarete uğramıştır.³¹⁷ Sardis, III. John döneminde, Arsenius ile birlikte papa IV. Innocent'e elçi olarak gönderilmiştir.³¹⁸ Genel olarak değerlendirecek olursak, XIII. yüzyıl piskoposlarından Andronikos, önemli faaliyetlerde bulunmasına rağmen etkinlikleri ve etkinlik alanları bunlarla sınırlı kalmıştır. Bir süre sonra, itibarı ve etkinliği giderek azalmıştır.

3.3. İoannes Apokaukos

1155 yılında doğmuş, Epiros Kontluğunda önde gelen bir din adamı olarak görev almış ve 1230 yılında Arta'da ölmüştür. Naupaktos başpiskoposu olan amcası Konstantinos Manasses'in yardımcı piskoposluğunu yapmıştır. İstanbul patrikhanesinin patriği, II. Nikates'nin idaresinde noter olarak yer almıştır. İznik ve Epiros Kilisesi'nin desteğiyle, 1196'dan 1232'ye kadar Naupaktos başpiskoposu olarak görev yapmıştır.³¹⁹

1210 yılında, Mikhael Angelus'un Arnavutluk ve Teselya kıyılarını ele geçirmesi üzerine, şehirde piskoposluk mevki kalmıştır. Bu boşluğu kapatmak amacıyla, İoannes Apokaukos önderliğinde bir meclis oluşturulmuştur. Naupaktos'da piskopos olarak görev aldığı sırada kilisenin gelir durumu düşüktü. Bu yüzden kiliseyi yenilemek ve düzenlemek için icraatlarına başlamıştır. İznik'teki patriğe karşı Theodoros Angelos'a destek çıkmıştır. 1224 yılında, Selanik'in ele geçirilmesiyle bu desteğe daha fazla ihtiyaç duyulmuştur. İstanbul'daki yer alan ideal düzenin sahibi olarak görmüştür. Gençliğinin geçtiği bir şehir olan İstanbul'un, Latinler tarafından ele geçirilmesi üzerine şehire olan bağlılığı daha da artmıştır. Ayrıca, manastırlarda da yeni bir düzen getirmek istemiştir. Nitekim Arta'daki Blakhernai Manastırını rahibe manastırına çevirmek istemiştir.³²⁰

³¹⁷ Bkz. Nicol, *Bizans*, s. 103-104

³¹⁸ Macrides, *George*, s. 373-374

³¹⁹ Ruth J. Macrides, "John Apokaukos", Vol. I-II-III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 135

³²⁰ Michael Angold, *Church and Society in Byzantium under the Comneni (1081-1261)*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 213-230

Bu dönüşüm, Theodore Komnenos'un eşinin emriyle 1225-1230 yılları arasında gerçekleşmiştir. Manastır topluluğundaki meydana gelen değişimin sebebi şehirde bulunan mültecilerden oluşan rahibe topluluğuna kalacak yer sunmaktır.³²¹

Değerlendirecek olursak, Apokaukos, başarılı bir bilgeydi. Fakat o, sadece bilge olarak bilinmemektedir. O, ayrıca devlet bünyesinde, ekonomi ve imar alanlarında çalışmalar yürütmüştür. İznik'te görev yapan diğer patrikler gibi sert bir tavır içerisinde bulunmamıştır.

3.4. George Bardanes

XII. yüzyılın ortalarında Atina'da doğan Bardanes, büyükşehir ve kiliseden sorumlu bir görevliydi. O, İoannes Apokaukos, Demetrios Khomanetos ile birlikte İstanbul'un işgalinden sonra Epirus Kontluğunun İznik'teki patriğinden ayrı olarak merkez figürü ve temsilci olmuştur. Kariyerine Atina'da başlamış, 1205 yılından sonra sekreterlik hizmeti vermiştir.³²²

Apokaukos, ondan yasak durumları kapsayan bir davayla karşı karşıya kaldığında yardım istemiştir. 1231 ve 1235 yıllarında İtalya'ya gidip, orada diplomatik görüşmeler gerçekleştirmiştir. O, Korfu'ya ziyarete gittiğinde Epirus hükümdarı Michael tehdit edilmekteydi. Fakat ada, despot Manuel Angelos'un idaresindeydi.³²³ 1214 yılında ise, Mikhael Khoniates'i temsilen Albano'nun kardinali Pelagius ile görüşmüş, daha sonra ise Grevena'nın piskoposluğunu yapmıştır. O, İznik patriğine danışılmadan 1219 yılında Theodoros Komnenos tarafından Kerkira piskoposluğuna atanmıştır.³²⁴

Genel olarak değerlendirecek olursak, Bardanes yaşamı boyunca hem dini alanda, hem de siyasi alanda etkin bir yol izlemiştir. Buna ek olarak, onu Türkiye Selçuklu bilgeleri ile karşılaştırırsak, bir farklılıkla karşılaşmamız çok normaldir. Türkiye Selçuklu bilgeleri toplumla daha yakınken, Bardanes onlardan farklı olarak, yönetici sınıfıyla daha yakın olmuştur.

³²¹ Leonela Fundic, "Art and Political Ideology in The State of Epiros During The Reign of Theodore Doukas", 23, *Byzantina Συμμεικτα*, 2013, 221-222

³²² Ruth J. Macrides, "Bardanes, George", Vol. III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 254

³²³ Angold, *Church*, s. 238

³²⁴ Macrides, *Bardanes*, s. 254

3.5. Nicephoros Chrysoberges

1142 ya da 1160 yıllarından birinde doğduğu iddia edilen Nicephoros 1213 yılında ölmüştür. Kendisi hatipliğin yanı sıra öğretmenlik de yapmıştır. 1190 yılında ise baş hatip olarak atanmış, Alexios III, Alexios IV, patrik John gibi isimlerle görüşmeler gerçekleştirmiştir. 1204 yılında ise amcası gibi Sardis piskoposluğu yapmıştır. Politik ve edebi düşünceleri geleneksel bir hal izlemiştir.³²⁵ Onun hakkında fazla bilgi bulunmamakla beraber, bulunduğu yüzyıl içerisinde aktif bir rol üstlenmemiştir. Hayatının son safhalarında siyasi durum ise karışık bir hal izlemiştir. Daha öncede bahsettiğimiz gibi 1204 yılında Latinler tarafından bir Haçlı Seferi düzenlenmiş, bunun sonucunda ise İstanbul zapt edilmiştir. Bu tarihten itibaren, Bizans imparatorluğu çöküş dönemine girmiştir.

3.6. Philadelpia'lı Theoleptos

1250 Yılında İznik'te doğmuş ve yine burada 1322 yılında ölmüştür. Theoleptos, 1275 yılında eşini bırakarak keşiş olmuştur. Diğer bilgilerde olduğu gibi o da kutsal olarak kabul edilen Athos Dağı'nda münzevi ve dini bir yaşam sürdürmüştür. Gregory Palamas tarafından Hesikhasm akımının önde gelen ismi olarak kabul edilen Theoleptos, Lyon Konsiline karşı olduğu için İmparator VIII. Mikhael tarafından, İstanbul'da hapsedilmiştir.³²⁶

1297 yılında ise, II. Andronikos'nin, Memluk hükümdarını dost olarak görüp görmediğine dair patrik XII. İoannes önderliğinde Konstantinopolis'te bir kurul oluşturulmuştur. Kurulda bu konuda anlaşmazlık çıksa da Theoleptos bu fikri kurula kabul ettirmiştir. O da, öncülleri gibi kiliselerin birleşmesi fikrine onay vermemiştir. Nitekim bu düşünceyi, destekleyen kim varsa onunla uzlaşmamıştır. Philadelpia'da görev aldığı süre zarfında, kentin savunulması için halk ve orduyu sözleriyle olumlu yönde etkilemiştir. Ayrıca, Arsenius karşıtlığı sebebiyle, patrikle 1319 yılına kadar sorun yaşamıştır. O, halk üzerinde önemli bir nüfuz elde etmek için dualar etmiş ve

³²⁵ Alexander Khazdan, "Nicephoros Chrysoberges", Vol. III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 451

³²⁶ Alice Mary Talbot, "Theoleptos", Vol. I-II-III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 2056

sohbetler düzenleyerek vaaz vermiştir. Bu vaazın içeriğini halkın tövbe edip günahlarından arınması ve şehir yöneticilerinin arasındaki çatışmalar oluşturmaktadır.³²⁷

Genel bir değerlendirmeye tabi tutarsak, İmparatorla zaman zaman zıt düşmesine karşın, diğer bilgilerle ortak düşüncede buluşmuştur. Daha da açacak olursak, Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birlik ve beraberliğini diğer bilgiler gibi o da istememiştir. Onu diğer bilgilerden ayıran bir husus vardır. O, Türkiye Selçuklu bilgeleri gibi, halkı etki ve nüfuz altına almak için hitabetini kullanmış ve düşünceleriyle halkı etkileyerek, şehrin savunmasında manevi koruyucu olarak katkı sağlamıştır.

3.7.Georgios Akropolites ve Konstantinos Akropolites

XIII. yüzyıl Bizans toplumunun önemli ailelerinden olan Akropoliteslerin soyadları, büyük ihtimalle İstanbul'daki Akropolis'e dayanmaktadır. Ailesinin şehrin yerlilerinden olduğu bilinmektedir.³²⁸ Nitekim kaynaklarda, onun ailesinin X. Yüzyılın ortalarından itibaren, devletin iktisadi işleriyle ilgilendiği yazılmıştır. Dolayısıyla, hem şehrin yerli halkından olmaları, hem de devletin ileri gelen görevlilerinden olmaları, bu ailenin soyadını akropolden alması ihtimalini güçlendirmiştir.³²⁹

Georgios Akropolites, 1217 yılında İstanbul'da doğmuş olup, İznik Devleti'nin bünyesinde tarihçi olarak görev yapmaktadır. Latinlerin istilasının rastladığı zaman diliminde, babasına devletin iktisadi işleriyle ilgilenmesi için görev sunmuştur. Ailesinin desteğiyle İznik'e gelmiş ve burada kendisine mühim vazifeler verilmiştir. Bu şehirde, Theodoros Heksapterygos'un yanında çalışmalara başlamış, bir müddet sonra ise Nikephoros Blemmides ile devam etmiştir.³³⁰

1204 yılında meydana gelen istila sebebiyle Bizans İmparatorluğu başkenti İznik'e taşınmıştır. Bu şehirde edebi faaliyetlere önem verilmiştir. Georgios Akropolites bir dönem, Bizans devleti bünyesinde diplomat olarak vazifelenirilmiştir.³³¹ Bu vazifenin

³²⁷ Selim Kaya, "Piskopos Theoleptos'un Philadelphia'da (Alaşehir) Dini Hayat ve Yönetim Üzerindeki Etkileri", *Geçmişten Günümüze Manisa (Şehzade II. Mehmed ve Manisa Tarihi- Kültürü-Ekonomisi)*, I, Ed. Muzaffer Tepekaya,-Zafer Atar, Manisa: Manisa Celalbayar Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 53-64

³²⁸ Alexander Kazhdan, "Akropolites", Vol. III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 48

³²⁹ Keçiş, *Trabzon*, s. XVII

³³⁰ Ruth Macrides, "Akropolites George", Vol. III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 49; Murat Keçiş, "Georgios Akropolites ve Tarih Adlı Eseri", c. XXVIII, sa. 45, Ankara: Tarih Araştırmaları Dergisi, 2009, s. 193

³³¹ Nigel G. Wilson, *An Anthology of Byzantine Prose*, Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1971, s. 121

dışında baş haznedarlık ve sekreterlikte yapmıştır. İstanbul'un tekrar Bizans'ın eline geçmesi üzerine, bir sistem oluşturarak felsefe, geometri ve retorik alanında çeşitli bilgilere yer vermiş ve bir eğitmeni olarak talebede yetiştirmiştir.³³² Hatta bu yetiştirdiği talebeler arasında daha önce patrik olarak görev almış kişilerde vardır. Onun kaleme aldığı bir tarih kitabı mevcuttur. Bu eseri dönemin tarihiyle ilintili bilgileri ayrıntılı bir şekilde incelemektedir.³³³

O, ayrıca imparator tarafından elçilikle vazifelendirilmiştir. Yine İmparator tarafından yargıdan sorumlu komutan olarak görevlendirildi. Nitekim, vekayinâmesinde, bu malumatlara açık bir şekilde yer verilmiştir. İmparator tarafından verilen buyruk üzerine, Bizans topraklarına gelen elçileri o uğurlamıştır. Bu görevi yerine getirdikten sonra, Sırbistan, Kastoria, Rodop, Arnavutluk, Draç, Derbe ve son olarak ise Selanik'e gitmiştir. Epiros devleti hükümdarı Mikhael, Pirlepe'nin kendine teslim edilmesini istemiş, istemekle kalmayıp saldırmış ve onu da tutsak etmiştir. Bu tutsaklık ise, M.S. 1257-1259 yılları arasında gerçekleşmiştir.³³⁴ O, bu olaydan tam 22 yıl sonra İstanbul'da 1282 yılında ölmüştür.

Konstantine Akropolites ise, Georgios Akropolites'in oğlu olup, on üçüncü yüzyıl ortalarında doğmuş 1324 yılından öncede İstanbul'da vefat etmiştir. O, bilgelerin biyografini kaleme alan bir yazar olmasının yanı sıra, babası gibi devlet bünyesinde de görev almıştır. O, kendi dönemindeki bilgeleri değil, erken dönem bilgeleri hakkında yazılar yazmıştır. Ayrıca, Roma İmparatorluğu'nun kuruluşundan 1261'e kadar geçen süreci kaleme almıştır.³³⁵

Babasının aksine, İmparator VIII. Michael'in eğitimine saygı duymuş, fakat Roma kilisesiyle birlik olma projesine de karşı çıkmıştır. II. Andronikos tarafından Bakanlık ve sekreterlik gibi üst düzey görevlilere verilen Logothete unvanını Konstantinos'a

³³² Macrides, Akropolites, s. 49

³³³ Steven Runciman, *The Last Byzantine Renaissance*, Cambridge: Cambridge University Press, 1970, s. 58

³³⁴ Akropolites, *Vekayinâme*, s. 134-145

³³⁵ Alice Mary Talbot, "Akropolites, Constantine", Vol. III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 49

vermiştir.³³⁶ Mektuplarının çoğu yayınlanmamış, buna ek olarak Nikephoros Khumnos ve Kıbrıslı Gregorios ile yazışmaları da mevcuttur.³³⁷

Sonuç olarak; Akropolites ailesi, devlet yanlısı bir politika izlemiş, sadece bununla kalmayıp devlet bünyesinde çeşitli vazifelerde de yer almıştır. Türkiye Selçuklu Devleti'yle bu açıdan bir benzerlik söz konusu olabilir. Çünkü devletin çevresindeki ediplerde, Bizans edipleri gibi elçilik gibi resmi görevlerde kendilerine yer bulmuştur. Dönemin imparatorları, faaliyetlerin kalıcı olmasını sağlamak adına ediplere gerekli imkân sağlamıştır. Ayrıca, kendi faaliyetlerini hem topluma hem de gelecek kuşaklara duyurmak adına ediplere bir kitap veya şiir kaleme aldırırmaktaydı. Akropolites ailesi de bu ediplerden sayılabilir.

3.8.Georgios Pakhimeres

Pakhimeres 1242 yılında, yani XIII. yüzyılın ortalarında İznik'te doğmuş ve 1310 yılında İstanbul'da ölmüştür. Patrikliğe bağlı memur ve aynı zamanda bir tarihçidir. İlk öğrenimini İznik'te başlamış, daha sonra 1261 yılında ise İstanbul'da George Akropolites ile birlikte çalışmıştır. Ayrıca Diyakoz olarak, yani yardımcı patriklik yapmış ve patriklik sınıfında yer almıştır.³³⁸

1261 yılında, İstanbul'un Bizans tarafından tekrar ele geçirilmesi üzerine hakimiyet yenilenmiştir. Pakhimeres, burada Georgios Akropolites'in idaresinde, matematik, felsefe ve mantık derslerini görmüştür. Ayrıca o, 1260'lı yıllarda ruhbanlık sınıfında girmiş ve patrik Arsenios zamanında noter olarak görev almıştır. 1277 yılında ise havarilerin hocalığını yapmıştır.³³⁹

O, kilise görevlileri ve İstanbul'da patriklik görevini yürüten Jean Bekkos ile yakınlık kurmuştur. Ayrıca, kaleme aldığı tarih kitabında XIII. yüzyılın sonlarını kaleme almıştır. Eserini objektif bakış açısıyla ele almıştır. En önemli eseri olan *Relations Historiques*; Bizans, Osmanlı ve Moğollar hakkında bilgi vermektedir. Buna ek olarak

³³⁶ Donald Nicol, "Constantine Akropolites A Prosopographical Note", Vol. 19, USA: *Dombarton Oaks*, 1965, s. 249

³³⁷ Talbot, *Akropolites*, s. 49

³³⁸ Alice Mary Talbot, "Pachymeres, George", Vol. III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 1550

³³⁹ Nathan John Cassidy, "A Translation and Historical Commentary of Book One and Book Two of the Historia of Georgios Pachymeres" (Phd thesis: University of Western Australia, School of Humanities Classics and Ancient History), 2004, s. xiii

Aristoteles'in bilgilerini topladığı eseri, müzik, geometri ve astronomi alanlarıyla ilgili bir eseri ve birkaç mektubu ve şiirleri de vardır.³⁴⁰

Pakhimeres de, Akropolitesler gibi devlet yanlısı bir politika izlemiş, bunun bir sonucu olarak da resmi kurumlarda kendisine yer verilmiştir. Fakat onu, Akropolitesler'den ayıran farklı bir unsur vardır. O, ilim faaliyetlerinin, resmi görevlerinin, eğitim alanının yanı sıra dini alanda da pek çok faaliyet göstermiştir. Yazdığı kronik, XIII. yüzyıl döneminin siyasi ve sosyal durumuna ışık tutmak açısından büyük önem taşır.

3.9.Nikephoros Blemmides

Yazar ve öğretmen olan Blemmides, İznik'te 1197 yılında doğmuş, 1269 yılında ise İzmir'de ölmüştür. O, doktor bir ailenin oğlu olup, ailesiyle birlikte M.S. 1204 yılında Bitinya'ya gitmiş ve çalışmalarına burada devam etmiştir. Ayrıca kiliseye de girerek orada çalışmaya başlamış, bu da patrik Germanos'un aracılığıyla gerçekleşmiştir. 1224-1225 yılları arasında okuyucu, yardımcı papaz ve defterdar olarak görev almıştır. 1237 yılında manastır yemini ederek, İzmir'de Gregorios Thaumaturgos manastırında baş keşiş olarak yer almıştır. Fakat 1241 yılında, bağımsız olarak kendi manastırını kursa da bağımsızlık kazanamayarak başarısız olmuştur.³⁴¹

Kendisine 1255 yılında, imparator Theodoros Laskaris tarafından İstanbul patrikliği görevi teklif edilmiş, fakat inziva hayatı yaşamak için bu teklifi reddetmiştir. Onun iki otobiyografisi, iki tane coğrafya konulu eseri, felsefe çalışmaları, keşişlerin yaşamlarına dair bilgileri barındıran bir eseri vardır. Latin kilisesinin fikir ve inançlarını onaylayan Bizans yazarlardan biri olmuştur.³⁴² Genel olarak hayatını değerlendirecek olur isek, o edip olarak değil de, daha çok bilge olarak etkin bir rol üstlenmiştir.

³⁴⁰ İlcan Bihter, "Georges Pachymeres'in Relations Historiques Adlı Eserinde Yer Alan Türkler İle İlgili Kayıtların Değerlendirilmesi" (*Yüksek Lisans tezi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı), 2008, s. 10-11; Georg Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, çev. İlcan Bihter, İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayınları, 2009, s. 23-24

³⁴¹ Ruth J. Macrides, "Blemmydes, Nikephoros", *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork-Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 296

³⁴² Francis J. Schaefer, "Blemmida (Blemmydes) Nicephorus), Vol. 2, The Catholic Encyclopedia, New York: The Univarsal Knowledge Foundation, s. 596-597

3.10.Manuel Holobolos

1245 Yılında doğan, 1310-1314 yılları arasında İstanbul'da ölen Holobolos, konsil karşıtı, hatip ve eğitimci³⁴³ olmasının yanı sıra imparatorun yardımcısı, doktor, retorik alanında başarılı bir edip ve Altın Mühür'ün³⁴⁴ da oluşturucusuydu.³⁴⁵ Genç yaşından itibaren VIII. Michael'in yanında görev almaya başlamış, fakat imparator tarafından zulme uğramış ve defalarca cezalandırılmıştır. Bunun sebebi ise, İoannes Laskaris'in imparator tarafından kör edilmesini eleştirmesi olmuş ve bu olay sonucunda da burnu ve dudakları kesilmiştir.³⁴⁶ Fakat bu meselede bir ihtilaf söz konusu olmuştur. Bazı kaynaklar bu meseleyle ilgili başka rivayetlere yer vermiştir. Bu kaynağa göre, Ayasofya vaizi olarak kabul edilen Holobolos, Laskaris'i desteklemesi sebebiyle kırbaçlanmak suretiyle cezalandırılmıştır.³⁴⁷

1261 yılında İstanbul Latinler'in elinden alınmasıyla birlikte ilim faaliyetlerine gereken önem verilmeye başlanmıştır. Bilhassa, Holobolos Latince edebi eserleri ilk tercüme eden kişi olarak bilinmektedir. Ayrıca bu dönemde halkın hayatında ve entelektüel çevrede de etki sahibi olmuştur.³⁴⁸

Holobolos, Podromos Manastırı'nda yer almaya başladığı zaman, manastırda Maksimus ismini kullanmaya başlamıştır. 1273 Yılında konsile olan karşıtlığından dolayı Marmara'daki Megalou Agrou Manastırı'na sürüldü. Fakat imparatorun ölümünden bir müddet sonra İstanbul'a geri dönmüş ve 1283 ve 1285 yıllarında Blakhernai konseyi sebebiyle konsil destekçilerini kınamıştır.³⁴⁹ Holobolos'u genel olarak değerlendirecek olursak, o diğer ediplere nazaran, sert bir tavır sergilemiştir. İmparator karşıtı tavırları onun başına problemler açmıştır. Ona uygulanan ağır yaptırımlar başka bir edipe uygulanmamıştır.

³⁴³ Ruth J. Macrides, "Holobolos, Manuel", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 940

³⁴⁴ Bizans İmparatorluğu'nda bir sözleşmeye verilen addır. Bkz. Alfred Newton, "Golden Bull", *The Encyclopaedia Britannica*, c. XII, New York: Encyclopaedia Britannica Inc., 1911, s. 207-208

³⁴⁵ Karl Krumbacher, *Geschichte der Byzantinischen litteratur Von Justinian Bis Zum Ende Des Oströmischen Reiches (527-1453)*, München: C. H. Beck'sche Verlagbuchhandlung, 1897, s. 493

³⁴⁶ Macrides, Holobolos, s. 940

³⁴⁷ Nicol, Bizans, s. 84

³⁴⁸ Elizabeth A. Fisher, "Planoudes, Holobolos, and the Motivation for Translation", 43, Usa: *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 2002, s. 77-78

³⁴⁹ Macrides, *Holobolos*, s. 940

3.11. Niketas Khoniates

Hükümet görevlisi, teolog ve tarihçi olan Khoniates, 1155 ya da. 1157 yılında Frigya bölgesinde doğmuş, 1217 yılında İznik'te ölmüştür. Önce İstanbul'da çalışmaya başlamış, ardından 1182 yılında Karadeniz Bölgesi'nde bir taşraya görevli olarak gitmiştir. Bir süre sonra İstanbul'a geri döndüğü vakit, II. Andronikos'un yerine II. Isacc geçmiştir. Devlet bünyesinde değişme meydana gelse de, o görevine aynı şekilde devam etmiştir. 1204 yılında İstanbul'un Latinler tarafından işgaliyle İznik'e gitmiş, fakat burada çok etkili olamamıştır. En önemli eseri, 1118-1206 yılları Bizans tarihini konu alan *Historia*'sıdır.³⁵⁰

Khoniates, bu kroniği, dönemin toplumsal olayları, siyasi durumları aktarmak ve o dönemde ölen önemli kişilerin hakkında ileriki kuşaklara bilgi vermek amacıyla yazmıştır. O, Ioannes Komnenos döneminin siyasi ve toplumsal olaylarını, Manuel Komnenos'un döneminin siyasi ve toplumsal faaliyetlerini yazmıştır³⁵¹ Onun bu eseri, 1206 yılının sonuna kadar, Latinlerin Anadolu coğrafyası üzerindeki egemenliğini kayıt altına alması açısından önem arz etmektedir.³⁵² Felaket dönemi olarak adlandırılan Andronikos döneminde meydana gelen terör faaliyet ve ahlaki düşüşe rağmen; kültür, insanların yaşamı ve mallarını, kısacası insani değerlerini savunmuştur. Ayrıca, bir Ortodoks sözlüğü de kaleme almıştır.³⁵³ Khoniates, Akropolites ve Pakhymeres gibi devlet bünyesinde görev almıştır. Onu öne çıkaran unsur ise, meydana getirdiği kronik olmuştur.

3.12. Theodore Metokhites

1270 yılında doğmuş, 1332 yılında İstanbul'da ölen Metochites, eğitimci, sanat danışmanı ve devlet adamıydı. O, babası Georgios Metokhites gibi konsil destekçisi olmuş, 1283 yılında ise Anadolu'ya sürgün edilmesine kadar bu desteği sürdürmüştür.³⁵⁴ 1315-1321 yılları arasında II. Andronikos döneminde önce maliye bakanlığı yapmış, sonra ise başbakanlık yapmıştır. Ayrıca, Metokhites bir yapı inşa ettirecek kadar devlet

³⁵⁰ Alexander Kazhdan "Choniates, Niketas" Vol. III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 428

³⁵¹ Niketas Khoniates, *Historia (İoannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev.: Fikret Işıltan, Ankara: TTK, 1995, s. 1

³⁵² Melek Delilbaşı, "Türk Tarihinin Bizans Kaynakları", *Cogito*, sa. 17, İstanbul: YKY, 1999, s. 341

³⁵³ Kazhdan, *Choniates*, s. 428

³⁵⁴ Alice Mary Talbot, "Metochites Theodore", Vol. III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 1357

içerinde önemli bir yere sahiptir. Nitekim Kurtarıcı Kilisesi, bugünün Kariye Camiisi onun emriyle yapılmıştır.³⁵⁵

O, kendisine atfedilen görevlerin yanı sıra ansiklopedi yazarlığı da yapmıştır. Ayrıca, eğitimci, akademisyen, şair ve bir düşünür olarak kabul edilmiştir.³⁵⁶ Genel olarak değerlendirilecek ise, Metokhites hem devlet işlerinde, hem mimaride, hem de edebi alanda faaliyetler göstermiştir.

3.13. Maximus Planoudes

Vaftiz adı Manuel olup, 1266 yılında İzmit'te doğmuş ve 1305 yılında ise ölmüştür. O, çevirmen ve aynı zamanda akademisyendi. İmparatorun sarayında yazar ve eserleri kopyalayan bir görevli olarak da çalışmıştır. Bir müddet sonra keşiş olarak manastıra girmiştir. Mt. Auxentios Manastırı'nda baş keşişlik yapmış, daha sonra İstanbul'a giderek orada yaşamaya başlamıştır. Bu şehirde, Khora Manastırı'nda ders vermiş, 1303 yılı öncesinde de Akaleptos Manastırı'na taşınmıştır.³⁵⁷

Bizansların, Roma ve halkını sevmedikleri dönemde ileri derecede Latince diline hâkimdi. Andronikos tarafından, Beyoğlu'nda bulunan Ceneviz yerleşimine, Venedikler tarafından saldırılı düzenlenmesi sonucunda, 1327 yılında kınamak amacıyla elçi olarak gönderildiği sırada bu dile hâkim olmuştur. O, çevirileriyle Bizans edebiyatı ve Bizans dilinin batıya girmesinde öncü olarak bir başarıya daha imza atmıştır.³⁵⁸

Onun, Latince Yunancaya tercüme ettiği birçok çalışması olmuştur. “*Cicero'nun Somnium Scipionis, Caesar de Bello Gallico; Ovid'in, Metamorphoses; Cato'nun Disticha Moralia, Boethius de Consolatione, St. Angustin de Trinitate ve de Civitate Dei, ve Donatus'un Grammatica Parva*”³⁵⁹, bu eserler arasındadır. O da diğer edipler gibi keşişlik yapsa da, onu asıl öne çıkaran unsur, eğitimci kimliği olmuştur. Onun dini alandaki faaliyetlerinden daha ziyade edebi alandaki, bilhassa da tercüme alanındaki faaliyetleri daha ön plandadır.

³⁵⁵ Cyril Mango, *Bizans (Yeni Roma İmparatorluğu)*, çev.: Gül Çağalı Güven, 4. Baskı, İstanbul: YKY, 2018, s. 298

³⁵⁶ Karl Dieteric, “Byzantine Literature”, Vol. 3, *The Catholic Encyclopedia*, New York: The Encyclopedia Press Inc., 1913, s. 117-118

³⁵⁷ Elizabeth A. Fisher, “Planoudes, Maximus” *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 1681

³⁵⁸ Hugh Chisholm, “Planudes, Maximus” , Vol. XXI, *The Encyclopaedia Britannica*, New York: Encyclopaedia Britannica Inc., 1911, s. 783

³⁵⁹ Philip Smith, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, Vol. III, ed. William Smith, Boston: Little, Brown and Company, 1859, s. 385

3.14.Nicholas Mesarites

XII. yüzyılın sonu ve XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşayan Mesarites, 1163 yılında doğmuş ve 1214 yılından sonra ölmüştür. Kardeşi John'un ölümü üzerine şehri terk ederek Efes'e yerleşmiş ve bu şehirde Efes metropoliti ve valisi olmuştur. 1214 yılında İstanbul'da kardinal Pelagius ile görüşmesinde elçilik başkanlığı yapmıştır.³⁶⁰

İlk seyahatinde Kadıköy'e gitmiş, ardından Ruffiniani Manastırına ulaşmıştır. Kendisi, Efes Piskoposluğu görevine kadar yükselmiş, patrik Michael Autorianos 1214 yılında öldüğü zaman, imparatorluğa yeni patrik seçilmesi için haber yollamıştır. İmparator Theodoros Laskaris tarafından, kiliselerin birleşmesi meselesine sıcak bakmayan Roma lejyonlarını ikna etmek ve meseleye bir çözüm bulmak için İstanbul'a elçi olarak gönderilmiştir.³⁶¹

Dönemin önemli güçleri, İznik ve Trabzon İmparatorluğu, Türkiye Selçuklu Devleti arasında meydana gelen mücadelelerini denk gelmesi ve bu kayıtları not etmesi onu önemli kılmaktadır. Ayrıca onun kroniğinde, Trabzon İmparatorluğu'nun ilk dönemlerini de yansıtılmıştır.³⁶² Mesarites, kiliselerin birleşmesiyle ilgili orta yol bulmaya çalıştığı ve bu uğurda görevlendirilmiş olduğu için diğer bilge ve ediplerden tamamıyla ayrılmaktadır. Diğer edip bilgeler gibi elçilik ve piskoposluk yapmış olsa da onu öne çıkaran yönü sadece bu olmuştur.

³⁶⁰ Alexander Kazhdan, "Mesarites, Nicholas", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 1346

³⁶¹ Foss, *Nicaea*, s. 59-62

³⁶² Keçiş, *Trabzon*, s. XXI

SONUÇ

Yapılan tez çalışmasının ilk bölümünde, Moğol İstilasıyla birlikte Anadolu coğrafyasına gelen bilge ve edipleri, onların toplumsal etkileri incelenmiştir. İkinci bölümde ise, Anadolu Coğrafyasında yetişen ve Endülüs'ten bu topraklara göç eden bilge ve edipler ile onların toplumsal etkileri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise, Anadolu'da yaşayan Bizans bilge ve ediplerine yer verilmiştir.

Türkiye Selçuklu Devleti bünyesindeki bilge ve ediplere genel bir çerçeveden bakıldığında, onların kendi öğretilerini devlet desteğiyle, topluma empoze etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. İktidarla bilge ve edipleri, ortak amaçta ve ortak paydada buluşturan tek unsur toplum olmuştur. Devlet açısından bu duruma bakıldığında ise, toplumu yanına çekebilmek ve kendi ahlaki kurallarını iletebilmek için bir aracı gerekiyordu. Buradaki aracı rolünü bilge ve edipler üstlenmiştir. Sultanlar, bilgelere nispet edilen tarikatlar ve ediplere yazdırılan eserler vasıtasıyla bu politikasını gerçekleştirme yoluna gitmiştir.

Bizans İmparatorluğu'na bakıldığında ise, durum biraz daha farklı bir yöne kaymaktadır. Bizans imparatorlarının patrikler elinden tac giydiği göz önüne alındığında, din-devlet bir bütün olarak kabul edilebilir. Ayrıca, Bizans bilgelerinin kendi kurallarını tayin etmeleri, yeri geldiğinde imparatora ve politikalarına karşı gelmeleri onların gücünün haddinden fazla olduğunun göstergesidir. Yeri geldiğinde imparator evliliklerini onaylamayacak kadar ileri gittikleri de gözlemlenmiştir. Bu yüzden, Türkiye Selçuklu bilgeleri, bu açıdan Bizans bilgelerinden ayrılmaktadır. Onlar daha çok devlet yanlısı politika izlemişlerdir. Baba İlyas ve Baba İshak gibi bilgeler dışında devletin politikalarına karşıt tavır izleyen başka bir bilge yoktur. O yüzden, Bizans İmparatorluğu ve Türkiye Selçuklu Devleti bu nokta da birbirinden farklı bir yön tayin etmiştir. Fakat imparatorların da yeri geldiğinde din adamlarına karşı keskin ve sert bir politika uyguladıkları da gözlemlenmiştir.

Günümüzde, Türkiye coğrafyasın da pek çok araştırmacı, XIII. yüzyıl Türkiye Selçuklu Devleti bilgelerine ve ediplerine dair pek çok araştırmalar yaparken, Bizans İmparatorluğu bilge ve ediplerinde pek fazla çalışma kaydetmemiştir. Bizans İmparatorluğu'da Anadolu topraklarının bir ürünü olduğu için bu alanda daha fazla

Çalışma yapılması gerekmektedir. Eminiz ki, bu çalışmaları ele alırken, mukayese yöntemi de kullanıldığında durum daha da faydalı bir hale gelecektir.

KAYNAKÇA

Ana Kaynaklar

- Ahmed Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, I, II İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973.
- Devletşah, *Tezkire-i Devletşah*, I, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1963.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battuta Seyahatnâmesi*, I, çev. A. Sait Aykut, İstanbul: YKY, 2000.
- Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saktuknâme*, çev. Şükrü Haluk Akalın, Ankar: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Gelibolulu Mustafa Alî, *Künhü'l Ahbar*, V, İstanbul, 1277.
- George Akropolites, *The History*, translated: Ruth Macrides, Oxford: Oxford University Press, 2007.
- George Akropolites, *Vekayinâme*, çev.: Bilge Umar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008
- George Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, çev. İlcan Bihter, İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayınları, 2009.
- Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't Tevarih*, V, hz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Hünkar Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.
- İbn Bîbî, *El-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, II, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: TTK, 2014.
- İbnü'l Arabî, *Futuhatu'l Mekkiyye*, I, çev. Ekrem demirli, İstanbul: Litera yayıncılık, 2013
- Kerimüddin Aksarâyî, *Müsâmeretü'l Ahbar*, trc.: Mürsel Öztürk, Ankara TTK, 2000.
- Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nüma (Neşri Tarihi)*, yay. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, 2.baskı, Ankara: TTK, 1987.
- Mevlânâ Celaleddin Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1994, 182
- Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevi-i Manevi*, çev. Derya öz-Hicabi Kırilangıç, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Muhyiddin İbnü'l Arabî, *Endülüus Sufileri*, çev. Refik Algan, İstanbul: Dharma, 2002.
- Niketas Khoniates, *Historia (İoannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev.: Fikret Işıltan, Ankara: TTK, 1995

Oruç bin Adil, *Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi)*, hz. Necdet Öztürk, İstanbul: Bilgi Kùltür Sanat Yayınları, 2014.

Quentin, Simon De Saint, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)*, Antalya: DAKTAV, 2006.

Sultan Veled, *İbtidanâme*, çev. Abdùlbaki Gùlpınarlı, İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2014.

Araştırmalar

- Agacanov, S. G., *Oğuzlar*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2010.
- Akbal, Erçağın, *Nasrettin Hoca (fıkralar)*, İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 1992.
- Amasyalı Abdizade Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, II, İstanbul: Necmi-i İstikbal Matbaası, 1327.
- Angold, Michael, *Church and Society in Byzantium under the Comneni (1081-1261)*, Cambridge: Cambridge University, Press, 1995.
- Ateş, Süleyman, *İşari Tefsiri Okulu*, Ankara: Ankara Üniversitesi, 1974.
- Avani, Gholam Reza, *Rûmî (a philosophical study)*, Chicago: ABC International Group, 2016.
- Baskıcı, M. Murat, *Bizans döneminde Anadolu İktisadi ve sosyal yapı (900-1261)*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2009.
- Bayram, Mikail, *Şeyh Evhadü'd-din Hâmid el-Kirmânî ve Menakıb-Nâmesi*, Konya: NKM, 2008.
- Bayram, Mikail, *Tasavvufî düşüncenin Esasları (Ahî Evren)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Camî, Abdurrahman, *Nefahatü'l Üns min hadarati'l-kudüs*, İstanbul: Marifet Kitabevi, 1980.
- Can, Şefik, *Mevlânâ (Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri)*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1995.
- Corbin, Henry, *Alone With Alone (Creative İmagination in the sufism of İbn Arabi)*, hz. Harold Bloom, New Jersey: Princeton University Press, 1998.
- Çamuroğlu, Reha, *Tarih, Heterodoksi ve Babailer*, İstanbul: Metis Yayınları, 1992.
- Demirci, Kürşat, *Bir Hıristiyan Mezhebi olarak Ortodoksluğun Teolojisi*, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2005.
- Demirci, Mehmet, *Mevlana'dan Düşünceler*, Konya: Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2006.
- Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l- Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye (Baba İlyas-ı Horasânî ve sülâlesinin Menkabevî Tarihi)*, hz. İsmail E. Erünsal-Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: TTK, 2014.
- Elvan Çelebî, *Menâkıbu'l-Kudsiyye Fî Menâsıbi'l-Ünsiyye*, hz. İsmail Erünsal-Ahmet Yaşar Ocak, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.
- Erman, Nüzhet, *İpe Un Seren Adam (Nasreddin Hoca)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

- Eyüpoğlu, İsmail Zeki, *Bütün Yönleriyle Mevlânâ Celâleddin (yaşamı, felsefesi, düşünceleri, şiirleri)*, İstanbul: Özgür Yayınları, 2003.
- Fine, John V. A.-Fine John Van Antwerp, *The Late Medieval Balkans: A critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, USA: University of Michigan Press, 1994.
- Foss, Clieve, *Nicaea A Byzantine Capital and Its Praises*, Brookline Massachusetts: Hellenic College, 1996.
- Fûrüzanfer, Bedüzzaman, *Mevlânâ Celaleddin*, çev. Feridun Nafiz Uzluk, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1963.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İnkılap Kitabevi, 3.baskı, İstanbul, 2003.
- Güney, Eflâton Cem, *Nasrettin Hoca Fıkraları*, İstanbul: Milliyet, 1995.
- Hamilton, Janet-Hamilton Bertrand-Stoyanov Yuri, *Bizans Döneminde (650-1405) Hristiyan Düalist Heretikler*, çev. Leyla Kuzucular, Ankara: Yurt Kitap Yayınları, 2010.
- Horata Osman-Karaismailoğlu Adnan, *Mevlana*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007.
- Huda, Kamer-ul, *Şihabeddin Ömer Sühreverdî (Hayatı, Eserleri, Tarikatı)*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- Hussey, J. M., *The Orthodox Church in The Byzantine Empire*, New York: Oxford University Press, 2010.
- İbn Âbidîn, *Reddül-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar*, çev. Ahmed Davutoğlu, c. IX, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1983..
- Jandar, Yetkin İlker, *İbnül Arabî ve Ekberîlik*, İstanbul: İstanbul Yayınları, 2010.
- Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2011.
- Kazdhan, Alexander-Constable, Giles, *People and Power In Byzantium (An Introduction to Modern Byzantine Studies)*, Washington: Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies Trustees for Harvard University, 1996.
- Keçiş, Murat, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, Ankara: TTK, 2013.
- Keklik, Nihat, *Muhyiddin İbnü'l Arabi, Hayatı ve Çevresi*, İstanbul: Büyük Matbaa, 1966.
- Koca, Salim, *Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)*, Ankara: TTK, 1997.
- Köprülü, Mehmed Fuad, *Nasreddin Hoca*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

- Köprülü, Mehmed Fuad, *Osmanlı, Devleti'nin Kuruluşu*, 4. baskı, Ankara: TTK, 1991.
- Krumbacher, Karl, *Geschichte der Byzantinischen litteratur Von Justinian Bis Zum Ende Des Oströmischen Reiches (527-1453)*, München: C. H. Beck'sche Verlagbuchhandlung, 1897
- Kurt, Ali Vasfi, *Endülüs'te Hadis ve İbn Arabî*, İstanbul: İnsan yayınları, 1998.
- Mango, Cyril, *Bizans (Yeni Roma İmparatorluğu)*, çev.: Gül Çağalı Güven, 4. Baskı, İstanbul: YKY, 2018
- Mecdî Mehmed Efendi, *Hadikatü's Şakaik (Şakaik'i numaniye ve zeyleri)*, yay. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Melton, J. Gordon, *Faiths Across Time (5000 Years of Religious History)*, Vol. 1, Santa Barbara-California: ABC-CLIO, 2014.
- Michael Angold, *Church and Society in Byzantium under the Comneni (1081-1261)*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995
- Montgomery, Guyton E., *An Examination of Religios History: 26 th Annual Lectureship 33-1500 AD*, Florida: North West Florida School of Biblical Studies, 2018.
- Nev'izade Ataî, *Hadaiku'l hakaik fi tekmileti's-şakaik(şakak-i numaniye ve zeyleri)*, yay. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı yayınları, 1989.
- Nicol, Donald, *Bizansın Son yüzyılları (1261-1453)*, 2. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- Nigel G. Wilson, *An Anthology of Byzantine Prose*, Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1971, s. 121
- Norwich, John Julius, *Bizans (Gerileme ve Çöküş Dönemi-M.S 1082-1453)*, III, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2013.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Ortaçağ Anadolu'su'nda İslamın Ayak İzleri (Selçuklu Dönemi)*, 3. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Kalenderiler*, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul: 2016.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Sarı Saltık Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destanî Öncüsü (XIII. Yüzyıl)*, Ankara: TTK, 2011.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul: İletişim yayınları, 2012.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Türkler Türkiye ve İslam*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Runciman, Steven, *The Last Byzantine Renaissance*, Cambridge: Cambridge University Press, 1970.
- Sakaoğlu Saim-Alptekin Ali Berat, *Nasreddin Hoca*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2009.

- Smith, Philip, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, Vol. III, ed. William Smith, Boston: Little , Brown and Company, 1859, s. 385
- Sopko, Andrew J., *Gregory of Cyprus A study of Church and Culture in Late Thirteenth Century Byzantium*, University of London Kings Colloge, Published Doctoral Thesis, London, 1979.
- Şahin, Haşim, “Yunus Emre’nin Şeyhi Tapduk Emre”, *Yunus Emre*, ed. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012.
- Şapolyo, Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1964.
- Şeyban, Lütfi, *Reconquista (Endülüs’te Müslüman-Hıristiyan ilişkileri)*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.
- Togan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine giriş*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.
- Uludağ, Süleyman, *İbn Arabî*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türk Tefekkür Tarihi*, 4. Baskı, İstanbul: YKY, 2009.
- Vâhidî, *Hâce-i Cihân ve Netice-i Cân*, çev. Turgut Karabey-Bülent Şığva-Yusuf Babür, Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.
- Yıldırım, Kazım, *Türk İslam Düşüncesinde Muhyiddin İbnü’l Arabi*, İstanbul: H yayınları, 2010.
- Yücel, Yaşar-Sevim, Ali, *Türkiye Tarihi*, c. I, Sabah, 1990.

Makaleler

- Adalılar, Ayça, “Yunus’un Felsefesi”, *I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu (20-24 Nisan 1994)*, Ankara: Turizm Geliştirme Vakfı, 1995, s. 13-14.
- Akalın, Şükrü Haluk, “Balkanlarda İslam’ın ve Türklüğün Yayılmasında Bir Öncü: Sarı Saltuk”, *Balkanlarda İslam Miadı Dolmayan Umut (Islam in the Balkans Unexpired Hope)*, Ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı, Ankara: TİKA, 2016, s. 51-71
- Baltacı, Halil, “Aşkın Kazandığı Tasavvufi Muhteva: Ahmed Gazzâlî, Baklî ve Irakî çizgisi” *Tasavvuf (İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi)*, sa.34, 2014, s.23-44.
- Barkan, Ömer Lütfi, “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *VD*, 1942, sa. II, s. 290.
- Batca, Maria, “Romanya-Dobroudja Türk Topluluğunun Toplumsal hafızasında Sarı Saltık Baba Babadağ Şehrinin Kuruluş Efsanesi”, *I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Kongresi Bildirileri*, Ankara: 1998.
- Batur, Zekeriya-Sır, Ayşenur-Bek, Hafız, “Nasreddin Hoca Fıkralarında Değer Yargıları ve Eğitim”, *Turkish Studies*, c. 7, Ankara: 2012. s. 585.
- Bayram, Mikail, “Ahi Evren’in Öldürülmesi ve Ölüm Tarihinin Tesbiti”, *TED*, sa.12, 1982, s. 528-529.
- Bayram, Mikail, “Ahî Evren’in Öldürülmesi ve Ölüm Tarihinin Tespiti”, *IUEF Tarih Dergisi Prof Tayyib Gökbilgin Hatırası*, sa. 12, 1982, s. 529.
- Boojamra, John L. , “Athanasios of Constantinople: A Study of Byzantine Reactions to Latin Religious Infiltration”, *Church History*, Vol. 48, London: Cambridge University Press, 1979, s. 27-28.
- Delilbaşı, Melek, “Türk Tarihinin Bizans Kaynakları”, *Cogito*, İstanbul: YKY, 1999, s. 339-351
- Duda, Herbert W., “İbn Bîbî’nin Selçuk Tarihi”, *Şarkiyat Mecmuası*, sa. 2, 1958, s. 1-5.
- Ergin, Osman, “Sadraddin Al Qunawi ve Eserleri”, *Şarkiyat Mecmuası*, c. II, 1957, s. 63-90
- Fundic, Leonela, “Art and Polital Ideology In The State Of Epiros During The Reing Of Theodore Doukas”, *Byzantina Συμμεικτα*, c. 23, 2013, s. 221-222.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, “Mevlânâ Şems-i Tebrîzî ile Atmış İki Yaşında Buluştu”, İstanbul: *Şarkiyat Mecmuası*, 1959, sa. III, s. 156-161
- Güzel, Abdurrahman, “Yunus Emre’nin Menkabevi-Tarihi Hayatı, Hoşgörü ve Tasavvufi Düşüncesi”, *I. Ulusal Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri-20-24 Nisan 1994*, Ankara: 1995.

- Hacıgökmen, Mehmet Ali, “Türkiye Selçukluları Şehzade ve Sultanlar Muallimi Mecdüddin İshak”, *Bellekten*, c. LXXVI, sa. 276, 2012, s. 420-421.
- Kaya, M. Cüneyt, “Bir ‘‘Filozof’’ olarak Sirâceddin el-Urmevî (ö.682-1283) Letaifü’l Hikme Bağlamında Bir Tahlil Denemesi”, *Divan (Disiplinler arası çalışma dergisi)*, c. 17, sa. 33, 2012, s. 1-45.
- Kaya, Selim, “Piskopos Theoleptos’un Philadelphia’da (Alaşehir) Dini Hayat ve Yönetim Üzerindeki Etkileri”, *Geçmişten Günümüze Manisa (Şehzade II. Mehmed ve Manisa Tarihi- Kültürü-Ekonomisi)*, ed. Muzaffer Tepekaya,-Zafer Atar, Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 83-104.
- Kayaoğlu, İsmet “Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 24, sa. 1, 1981, s. 359-373.
- Keçiş, Murat, “Georgios Akropolites ve Tarih Adlı Eseri”, c. XXVIII, sa. 45, Ankara: Tarih Araştırmaları Dergisi, 2009, s. 191-205
- Kılıç, Mahmut Erol, “Ekberîyye”, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İstanbul: İsam Yayınları, 2015, s. 337-370
- Köprülü, M. Fuad, “Anadolu Selçukluları Tarihi’nin Yerli Kaynakları”, Ankara: *Bellekten*, c. VII, sa. 27, 1943, s. 379-485.
- Kunt, İbrahim, “Sadruddin-i Konevî’nin üç halifesi: Fahrüddîn-i Irakî, Mueyyidüddîn-i Cendî ve Saîdüddîn-i Fergânî”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sa. 9, s. 181-205
- McNeal, Mark J., “Arsenius Autorianos”, *The Catholic Encyclopedia*, vol. 1, New York: Robert Appleton Company, 1913, s. 754
- Nicol, Donald, “Constantine Akropolites A Prosopographical Note”, Vol. 19, USA: *Dombarton Oaks*, 1965, s. 249
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Emirci Sultan ve Zaviyesi”, *TED*, sa. 9, 1978, s. 129-208.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Sarı Saltuk ve Saltuknâme”, *Türk Kültürü*, sa.197, 1979, s. 10-19.
- Okiç, M. Tayyib, “Sarı Saltuk’a ait bir Fetva”, *AÜİFD*, 1952, sa. I, s. 48-58.
- Öztürk, Mürsel, “Hacı Bektâş-ı Velî”, *Bellekten*, sa. 198, 1986, s. 885-894.
- Papadakis, Aristeides, “Gregory II of Cyprus un Unpublished Report to the Synod”, *GRBS*, sa. 16, 1975, s. 227-239.
- Papadakis, Aristeides, “Gregory II of Cyprus”, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, ed. Alexander Kazhdan, vol. I-II-III, New York-Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 876-877.
- Ritter, Helmuth “Mevlana Celaleddin Rumî ve Etrafindakiler”, *Türkiyat Mecmuası*, c. 7, 1942, s. 268-281.

- Ritter, Helmuth, “Ayasofya Kütüphanesinde Tefsir İlimine Ait Arapça Yazmalar”, *Türkiyat Mecmuası*, c. 8, 1945, s. 1-93
- Sutay, Gonca, “Moğol İstilası’nın zorunlu göçü ile Anadolu’da Yükselen Değer: Sultan’ul Ulema Bahaeddin Veled ve Ailesi”, *International Journal of Social and Humanities Sciences*, c. 2, sa.1, 2018, s. 51-52.
- Şahin, Haşim, “Selçuklular Döneminde Ahiler”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi (Sosyal ve Siyasal Hayat)*, ed. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: T.C. Kültürü ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006, s. 299-307.
- Şahin, Haşim, “Şeyh Mecdüddin İshak’ın Selçuklu idaresi ile ilişkileri”, *I. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri/The First International Symposium on Sadraddin Qunaw-20-21 Mayıs 2008*, Konya: 2010, s. 203-210.
- Taeschner, Franz, “İslam Ortaçağı’nda Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)”, çev. Fikret İşıltan, *İstanbul Üniversitesi İktisat Mecmuası*, c. 15, sa. 1-4, 1953, s. 1-32.
- Tekindağ, Şehabeddin, “Büyük Türk Mutasavvıfı Yunus Emre Hakkında Araştırmalar”, *Bellekten*, c.XXX, sa. 117, 1966, s. 59-90.
- Uzluk, F. Nafiz, “Şeyyad Sözü Hakkında Araştırma”, *DTCFD*, c. VII, sa. IV, 1949, s. 587-592.
- Uzluk, Feridun Nâfiz, “XIV. Yüzyıl Mevlevî Şairi Eflâkî Dede’nin 600. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Ahmet Eflâkî Dede”, *TDAY Bellen*, 1961, s. 276-278.
- Ülken, Hilmi Ziya, “Anadolu Tarihinde Dini Ruhiyat Müşahedeleri”, İstanbul: Mihrab, sa.13-14, 1924, s. 446-447.
- Yeniterzi, Emine, “Mevlânâ’nın Gayrimüslimlerle Diyalogu”, *III. Uluslararası Mevlânâ Kongresi Bildirileri-5-6 Mayıs 2003*, Konya: 2004.

Ansiklopedi Maddeleri

- Akûn, Ömer Faruk, “Şeyyad”, *İA*, c. XI, İstanbul, 1979, s. 493-497.
- Albayrak, Nurettin, “Nasreddin Hoca”, *DİA*, c. XXXII, İstanbul, 2006, s. 418-420.
- Ateş, Süleyman, “Cüneyd-i Bağdâdî”, *DİA*, c. VIII, İstanbul, 1993, s. 119-121.
- Azamat, Nihat, “Evhadüddîn-i Kirmani”, *DİA*, c. XI, İstanbul, 1995, s. 518-520.
- Azamat, Nihat, “Kadirîyye”, *DİA*, c. XXIV, İstanbul, 2001, s. 131-136.
- Bilgin, Orhan, “Fahredden Irakî”, *DİA*, c. XII, İstanbul, 1995, s. 84-86.
- Buluç, Sadeddin, “Şeyyad Hamza”, *İA*, c. XI, İstanbul, 1979, s. 497-499.
- Burrill, Kathleen, “Sheyyad Hamza”, *Encyclopedia of Islam*, c. IX, Leiden, 1997, s. 419-420.
- Ceyhan, Semih, “Selâhaddîn-i Zerkûb”, *DİA*, c. XXXVI, İstanbul, 2009, s. 340-341.
- Ceyhan, Semih, “Semâ”, *DİA*, c. XXXVI, İstanbul, 2009, s. 455-457.
- Ceyhan, Semih, “Seyyid Burhâneddin”, *DİA*, c. XXXVII, İstanbul, 2009, s. 56-58.
- Ceyhan, Semih, “Şems-i Tebrîzî”, *DİA*, c. XXXVIII, İstanbul, 2010, s. 511-516.
- Cuther, Antony, “Athos, Mount”, Vol. I-II-III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 224-227.
- Çağrıçı, Mustafa, “Sirâceddin el-Urmevî”, *DİA*, c. XXXVII, İstanbul, 2009, s. 262-264.
- Çelebi, İlyas, “Mu’tezile”, *DİA*, c. XXXI, İstanbul, 2006, s. 391-401.
- Değirmençay, Veyis, “Sultan Veled”, *DİA*, XXXVII, İstanbul, 2009, s. 521-522.
- Demirkent, Işın, “Bizans”, *DİA*, c. 6, 1992, s. 203-244
- Demirli, Ekrem, “Sadreddin Konevî”, *DİA*, c. XXXV, İstanbul, 2008, s. 420-425.
- Dieteric, Karl, “Byzantine Literature”, Vol. 3, *The Catholic Encyclopedia*, New York: The Encyclopedia Press Inc., 1913, s. 117-118.
- Elizabeth A. Fisher, “Planoudes, Maximos” *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 1681.
- Erverdi, Ezel-Kutlu Mustafa-Kara İsmail, “Mevlânâ Celâleddin Rûmî” *Türk Dili Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul, s. 312
- Erzi, Adnan Sadık, “İbn Bîbî”, *İA*, c. V, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1979, s. 713.
- Es-Sakkâr, Sâmi, “İbn Hubeyş”, *DİA*, c. XX, İstanbul, 1999, s. 77.

- Es-Sakkâr, Sâmî-Bozkurt, Nebî, “Müstansırıyye Medresesi”, *DİA*, c. XXXII, İstanbul, 2006, s. 121-123.
- Gölcük, Şerafettin, “Ebû Abdullah el-Basrî”, *DİA*, c. X, İstanbul, 1994, s. 84-85.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali, “Mecdüddin İshak”, *DİA*, c. ek-II, İstanbul, 2016, s. 210-211.
- Hartmann, A., “al-Suhrawardi Shihab al-Din Abû Hafis Umar”, *Eİ2*, c. IX, Leiden, 1997, s. 778.
- Hugh Chisholm, “Planudes, Maximus”, Vol. XXI, *The Encyclopaedia Britannica*, New York: Encyclopaedia Britannica Inc., 1911, s. 783.
- İz, Fahir, “Ashik Pasha”, *Eİ2*, online, 2012, https://proxy.sakarya.deepknowledge.net/MuseSessionID=0210c5c02/MuseProtocol=https/MuseHost=referenceworks.brillonline.com/MusePath/entries/encyclopaedia-of-islam-2/ashik-pasha_SIM_0787?s.num=5&s.f.s2_parent=s.f.book.encyclopaedia-of-islam-2&s.q=ashik
- Kara, Mustafa, “Tekke”, *DİA*, c. XL, İstanbul, 2011, s. 368-370.
- Karlığa, H. Bekir, “İbn Rüşd”, *DİA*, c. XX, İstanbul, 1999, s. 254-257.
- Kazhdan, Alexander, “Akropolites”, Vol. I-II-III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 48.
- Kazhdan, Alexander, “Choniates, Niketas” Vol. I-II-III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 428.
- Kazhdan, Alexander, “Choniates, Niketas” Vol. I-II-III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 428.
- Kesik, Muharrem, “Sâdeddin Köpek”, c. 35, *DİA*, 2008, s. 392-393
- Khazdan, Alexander, “Nicephoros Chrysorbeges”, Vol. I-II-III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 451.
- Kılıç, Mahmud Erol, “Saîdüddin Fergânî”, *DİA*, c. XII, İstanbul, 1995, s. 378-382.
- Kılıç, Mahmut Erol, “Ekberîyye”, *DİA*, c. X, İstanbul, 1994, s. 544-545.
- Kılıç, Mahmut Erol, “İbnü'l Arabî, Muhyiddin”, *DİA*, c. XX, İstanbul, 1999, s. 493-516.
- Kiel, Machiel, “Sarı Saltuk”, *DİA*, c. XXXVI, İstanbul, 2009, s.147-150.
- Köprülü, Mehmet Fuad, “Aşık Paşa”, c. 1 *İA*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1979, s. 701-703

Kut, Günay, “Aşık Paşa”, *DİA*, c. IV, İstanbul, 1991, s. 1-3.

Lewis, Bernard, “Barak Baba”, *EI2*, online, 2012, <https://proxy.sakarya.deepknowledge.net/MuseSessionID=0210c57yy/MuseProtocol=https/MuseHost=referenceworks.brillonline.com/MusePath/entries/encyclopaedia-of-islam-2/barak-baba> SIM_1215?s.num=0&s.f.s2_parent=s.f.book.encyclopaedia-of-islam2&s.q=barak+baba

Macrides, Ruth J., “Akropolites George”, Vol. I-II-III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 49.

Macrides, Ruth J. “Blemmydes, Nikephoros”, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 296

Macrides, Ruth J. “Holobolos, Manuel”, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 940

Masse, H., “İraki”, *EI2*, online, 2012, <https://proxy.sakarya.deepknowledge.net/MuseSessionID=0210c52i3/MuseProtocol=https/MuseHost=referenceworks.brillonline.com/MusePath/entries/encyclopaedia-of-islam-2/iraki> SIM_3585?s.num=0&s.rows=100&s.f.s2_parent=s.f.book.encyclopaedia-of-islam-2&s.q=%CA%BFİr%C3%A2%E1%B8%B3%C4%AB

Newton, Alfred, “Golden Bull”, *The Encyclopaedia Britannica*, c. XII, New York: Encyclopaedia Britannica Inc., 1911, s. 207-208

Ocak, Ahmet Yaşar, “Aşık Paşa’nın Tasavvuf Şahsiyeti”, *DİA*, c. IV, İstanbul, 1991, s. 3.

Ocak, Ahmet Yaşar, “Baba İlyas”, *DİA*, c. IV, İstanbul, 1991, s. 368.

Ocak, Ahmet Yaşar, “Baba İshak”, *DİA*, c. IV, İstanbul, 1991, s. 368-369.

Ocak, Ahmet Yaşar, “Barak Baba”, *DİA*, c. V, İstanbul, 1992, s. 61-62.

Ocak, Ahmet Yaşar, “Emirci Sultan”, *DİA*, c. XI, İstanbul, 1995, s. 153-155.

Ocak, Ahmet Yaşar, “Geyikli Baba”, *DİA*, c. XIV, İstanbul, 1996, s. 45-47.

Ocak, Ahmet Yaşar, “Hacı Bektâş-ı Velî”, *DİA*, c. XIV, 1996, s. 455-458.

Öngören, Reşat, “Şeyh”, *DİA*, c. XXXIX, İstanbul, 2010, s. 50-52.

Öngören, Reşat, “Ebu’n Necib Sühreverdi”, *DİA*, c. XXXVIII, İstanbul, 2010, s. 35-36.

Öngören, Reşat, “Mevlânâ Celâleddîn Rûmî”, *DİA*, c. XXIX, İstanbul, 2004, s. 441-448.

Öngören, Reşat, “Tarikat”, *DİA*, c. XL, İstanbul, 2011, s. 95-105.

- Özaydın, Abdülkerim, “İbn Bîbî”, *DİA*, c. XIX, İstanbul, 1999, s. 379-382.
- Özel, Ahmet, “İbn Bakî”, *DİA*, c. ek-I, İstanbul, 2016, s. 587-588.
- Reşat Öngören, “Sühreverdîyye”, *DİA*, c. XXXVIII, İstanbul, 2010, s. 42-45.
- Rızvî, Saiyid Athar Abbas, “Keşmir”, *DİA*, c. XXIV, İstanbul 2002, s. 325-327.
- Ritter, Hellmut, “Djalal Al-Din Rumî”, *Eİ2*, vol. II, Leiden, 1991, s. 394.
- Schaefer, Francis J., “Blemmida (Blemmydes) Nicephorus), Vol. 2, The Catholic Encyclopedia, New York: The Univarsal Knowledge Foundation, s. 596-597
- Sevim, Ali, “Keyhusrev I”, *DİA*, c. XXV, İstanbul, 2002, s. 347-349.
- Sobieroj, F., “Suhrawardîyya”, *Eİ2*, vol. IX, Leiden, 1997, s. 784-786.
- Sümer, Faruk, “Anadolu Selçukluları”, *DİA*, c. XXXVI, İstanbul, 2009, s. 382-383.
- Sümer, Faruk, “Irak Selçukluları”, *DİA*, c. XXXVI, İstanbul, 2009, s. 387.
- Sümer, Faruk, “Keykâvus I”, *DİA*, c. XXV, İstanbul, 2002, s. 352-353.
- Sümer, Faruk, “Keykâvus II”, *DİA*, c. XXV, İstanbul, 2002, s. 355-357.
- Sümer, Faruk, “Keykubad I”, *DİA*, c. XXV, İstanbul, 2002, s. 358-359.
- Sümer, Faruk, “Keykubad II”, *DİA*, c. XXV, İstanbul, 2002, s. 359-360.
- Sümer, Faruk, “KılıçArslan IV”, *DİA*, c. XXV, İstanbul, 2002, s. 404-405.
- Şahin, İlhan, “Ahi Evran”, *Ahîlik Ansiklopedisi*, c. I, Ankara, 2014, s. 80-81
- Şahin, İlhan, “Ahî Evran”, *DİA*, c. I, İstanbul, 1988, s. 529-530.
- Şahinoğlu, M. Nazif, “Bahâeddin Veled”, *DİA*, c. IV, İstanbul, 1991, s. 460-462.
- Şahinoğlu, M. Nazif, “Ferîdüddin Attâr”, *DİA*, c. IV, İstanbul, 1994, s. 95-98.
- Şeşen, Ramazan, “Eyyûbîler”, *DİA*, c. XII, İstanbul, 1995, s. 20-31.
- Talbot, Alice Mary, “Akropolites, Constantine”, Vol. I-II-III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 49.
- Talbot, Alice Mary, “Athanasius I”, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, ed. Alexander Kazhdan, vol. I-II-III, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 218-219.
- Talbot, Alice Mary, “Auexentios, Mount”, Vol. I-II-III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 236-237.

- Talbot, Alice Mary, “Galesios, Mount”, Vol. I-II-III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 817.
- Talbot, Alice Mary, “Ganos, Mount”, Vol. I-II-III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 822.
- Talbot, Alice Mary, “Joseph I”, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, ed. Alexander Kazhdan, vol. I-II-III, Newyork-Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 1073.
- Talbot, Alice Mary, “Metochites Theodore”, Vol. I-II-III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 1357-1358
- Talbot, Alice Mary, “Pachymeres, George”, Vol. I-II-III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 1550
- Talbot, Alice Mary, “Theoleptos”, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, ed. Alexander Kazhdan, vol. I-II-III, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 2056-2057.
- Talbot, Mary – Wharton, Annabel Jane, “Latros”, Vol. I-II-III, ed. Alexander Kazhdan, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Newyork- Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 1188-1189.
- Tanriokur, Barihüda, “Mevlevîyye”, *DİA*, c. XXIX, İstanbul, 2004, s. 468-475.
- Tatçı, Mustafa, “Yunus Emre”, *DİA*, c. XLIII, İstanbul, 2013, s. 600-606.
- Tavukçu, Orhan Kemal, “Şeyyad Hamza”, *DİA*, c. XXXIX, İstanbul, 2010, s. 104-105.
- Topaloğlu, Nuri, “İbn Ât”, *DİA*, c. XIX, İstanbul, 1999, s. 335-336.
- Uludağ, Süleyman, “Abdülkadîr Geylanî”, *DİA*, c. I, İstanbul, 1988, s. 234-239.
- Uludağ, Süleyman, “Ahmed el-Gazzâlî”, *DİA*, c. II, İstanbul, 1989, s. 70.
- Uludağ, Süleyman, “Cendî”, *DİA*, c. VII, İstanbul, 1993, s. 361-362.
- Uludağ, Süleyman, “Fütüvvet”, *DİA*, c. XIII, İstanbul, 1996, s. 259-261.
- Weischer, B.M, “Kirmanı”, *El2*, c. V, 1998, s. 166.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Fahreddin er-Râzî”, *DİA*, c. XII, İstanbul, 1995, s. 89-95.
- Yazıcı, Tahsin, “Ahmed Eflâkî”, *DİA*, c. II, İstanbul, 1989, s. 62.
- Yazıcı, Tahsin, “Sultan Veled”, *İA*, c. XI, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1979, s.28-29

Yılmaz, Hasan Kamil, “Şehabeddin Sühreverdi”, *DİA*, c. XXXVIII, İstanbul, 2010, s. 40-42.

Tezler

Nathan John Cassidy, “A Translation and Historical Commentary of Book One and Book Two of the *Historia* of Georgios Pachymeres”, Phd thesis: University of Western Australia, School of Humanities Classics and Ancient History, 2004

Yıldırım, Kazım, Muhyiddin İbnü’l Arabî ve sistemi (Gazzalî, Sühreverdî, Mevlânâ ve Konavî ile mukayeseler), (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul, 1989.

Çatak, Adem, Şihabeddin Sühreverdi Hayatı, Eserleri Ve Tasavvuf Anlayışı, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2007.

Mostavafi, Mohorram, 13. Yüzyıl Anadolu Tasavvufunda Evhadeddin-i Kirmani ve Tesirleri, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı) Ankara, 2015.

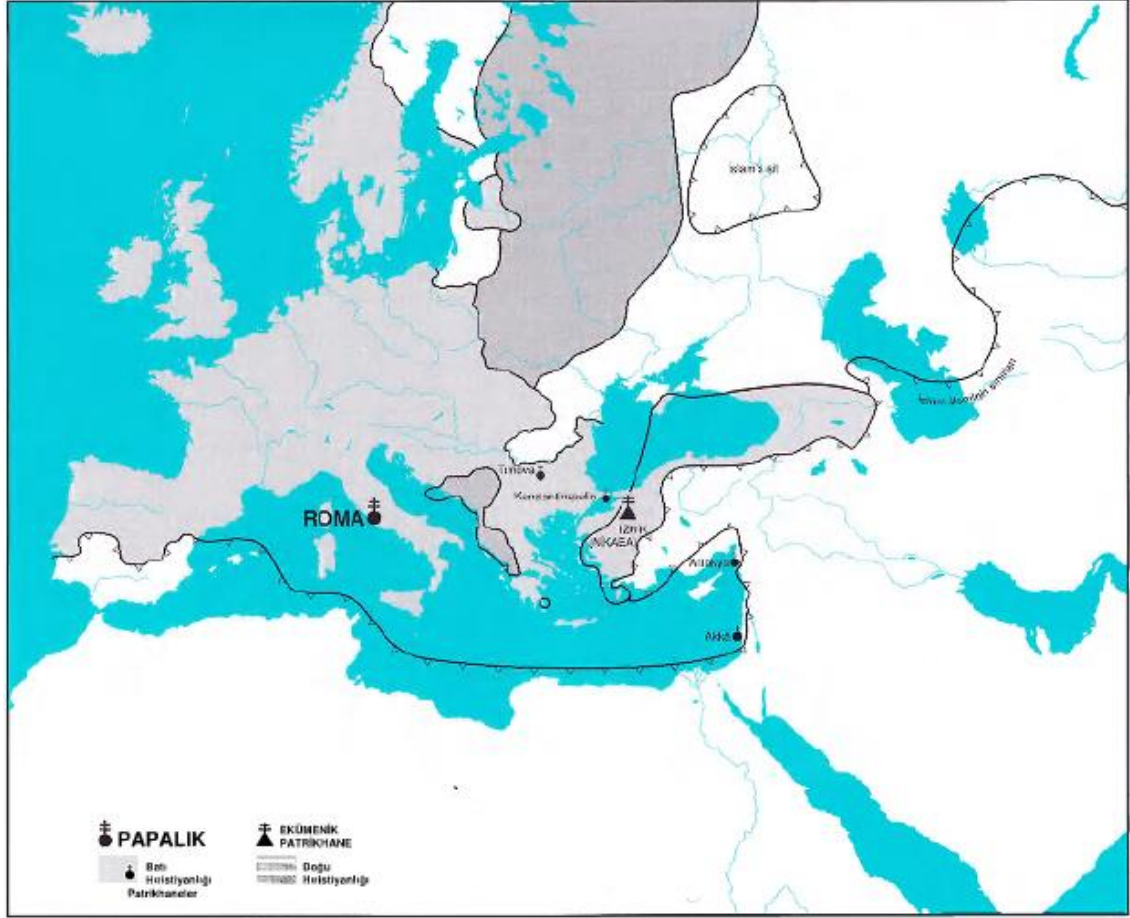
Şahin, Haşim, Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dini Zümreler, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Ana Bilim Dalı) İstanbul, 2007

EKLER

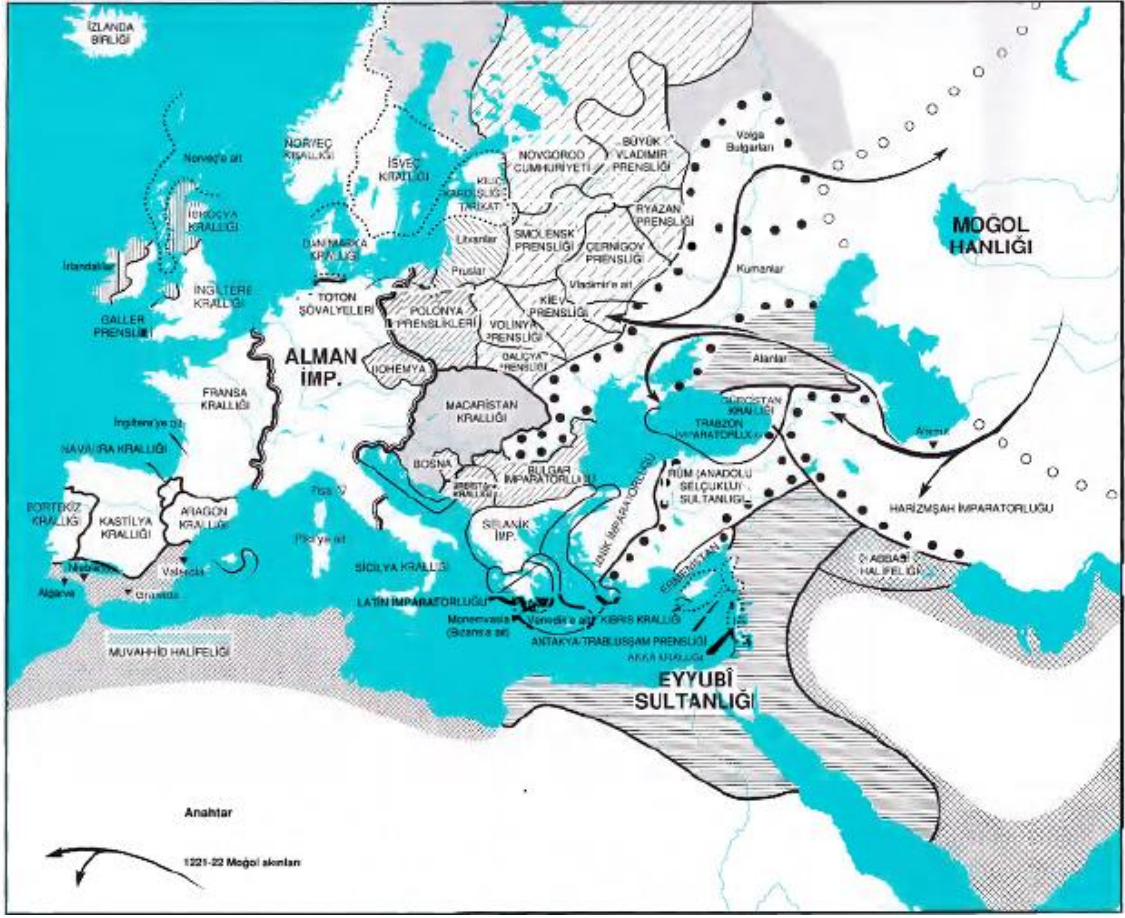
EK 1: 1212 Genel Siyasi Durum- Ortaçağ Tarih Atlası/Colin Mcevedy



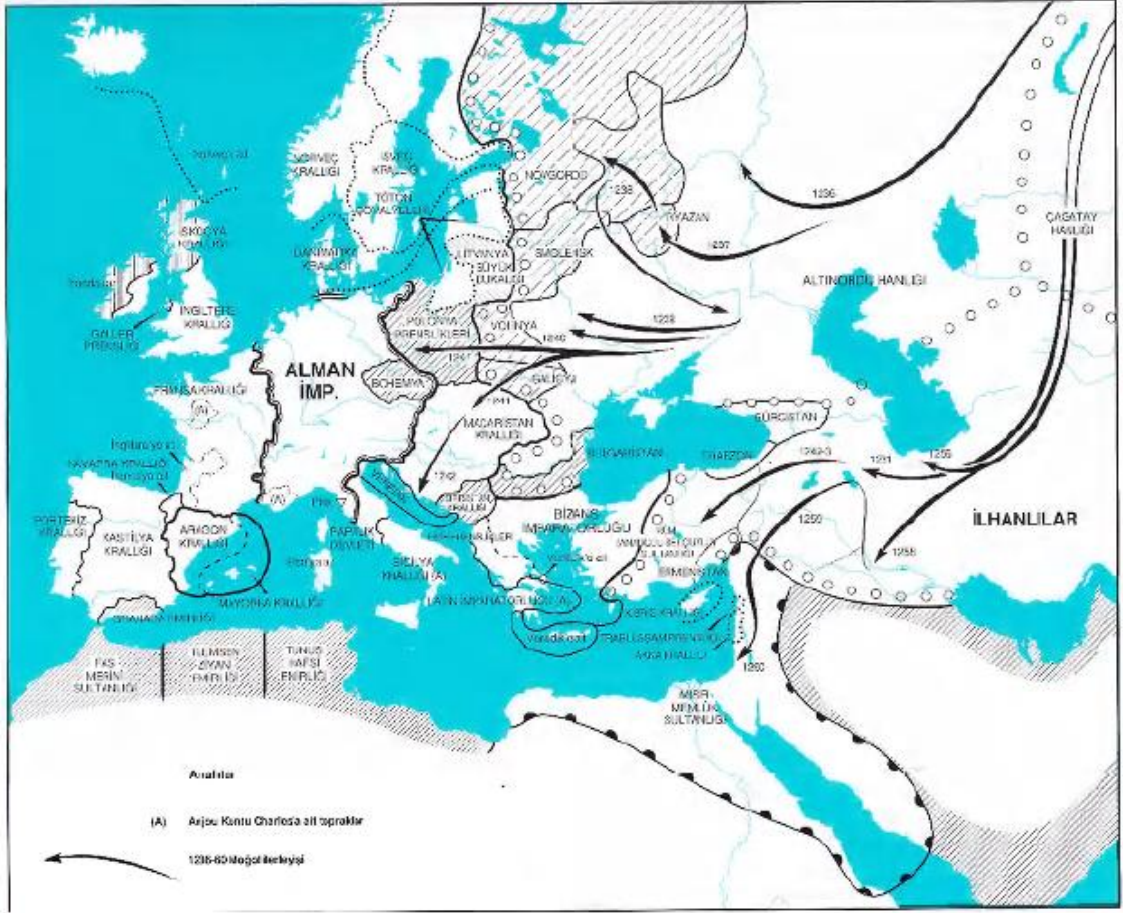
EK 2: 1212 yılında Hıristiyanlık'taki durum. Ortaçağ Tarih Atlası/Colin Mcevedy



EK 3: 1230 yılı genel siyasi durumu. Ortaçağ Tarih Atlası/Colin Meevedy



EK 4: 1278 yılındaki genel siyasi durum. Ortaçağ Tarih Atlası/Colin Mcevedy



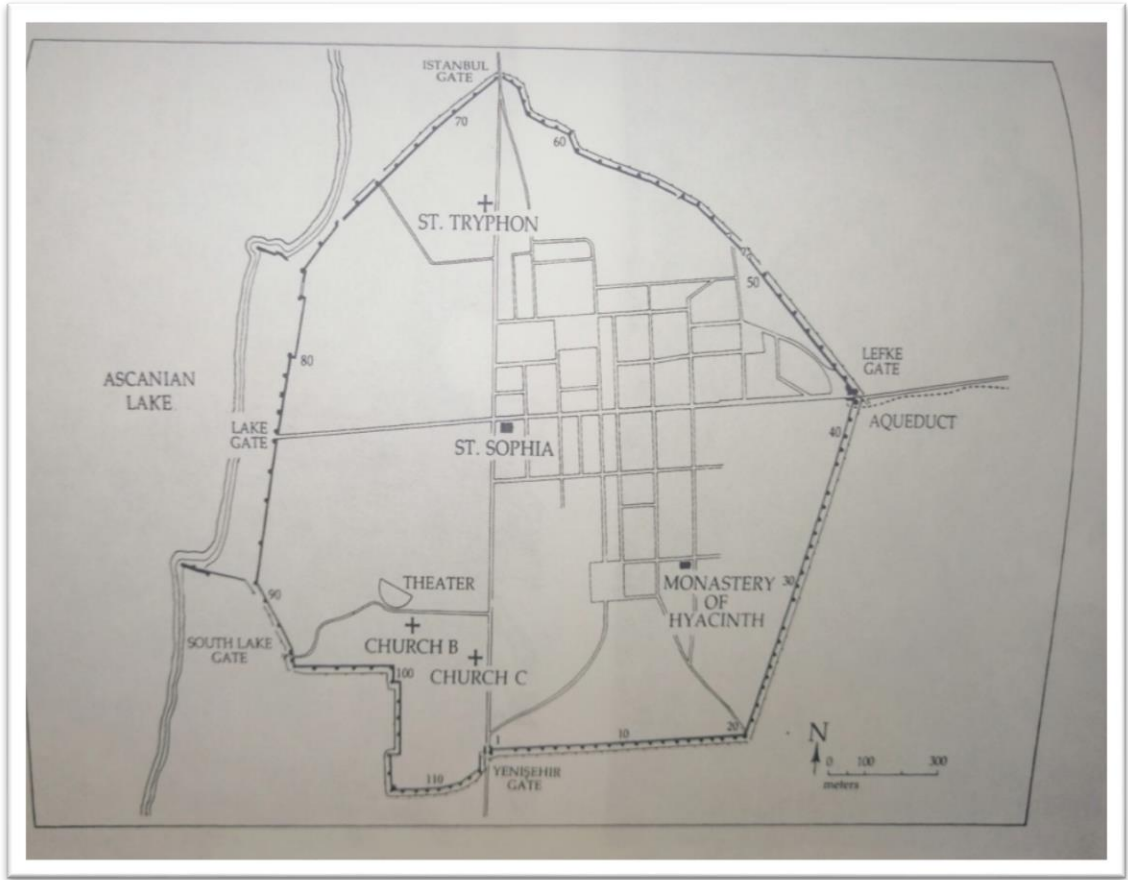
EK 5: Bizans ve Türkiye Selçuklu'nun XIII. yüzyıldaki durumu. George Ostrogorsky- Bizans Tarihi



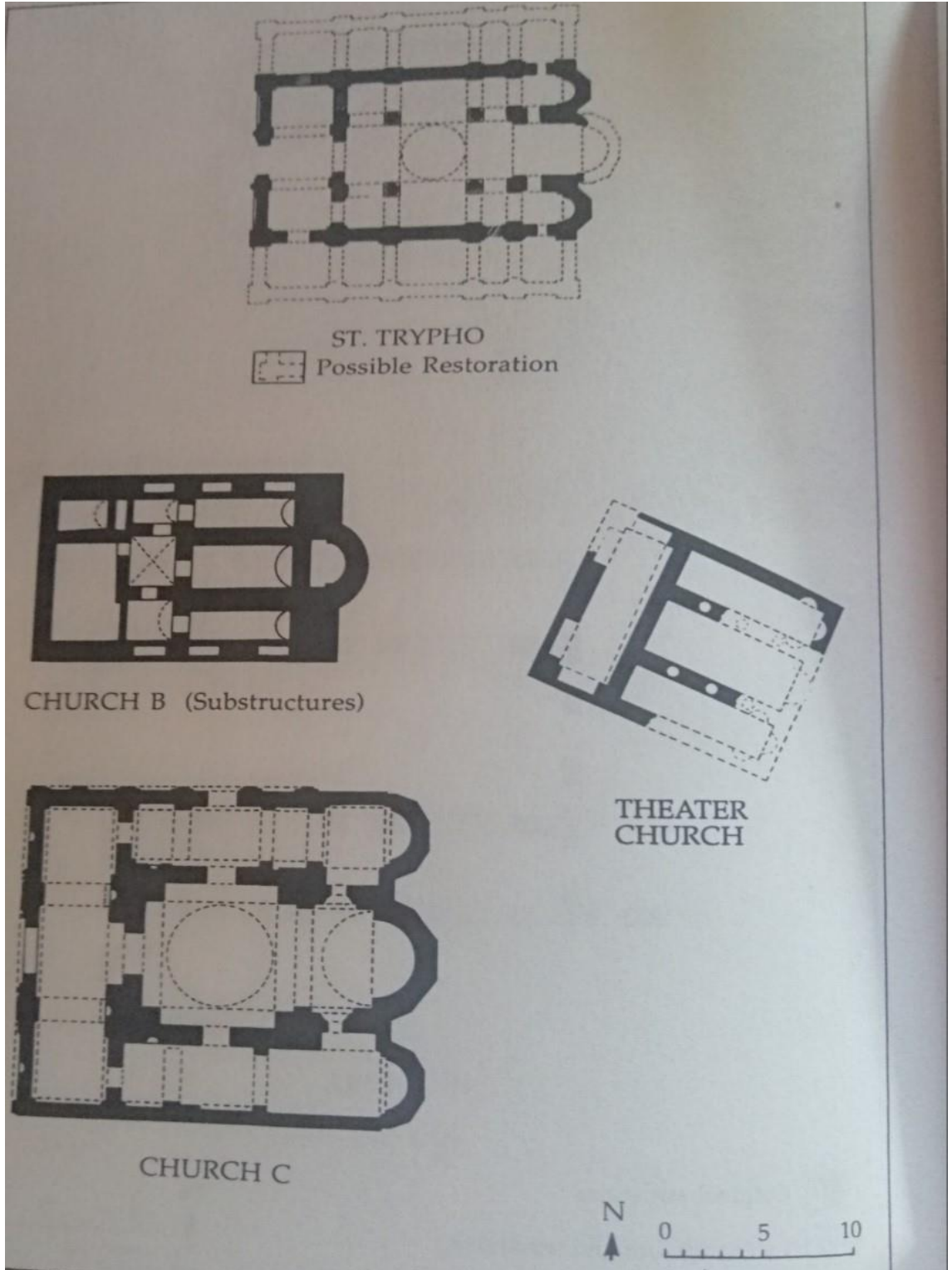
EK 6: XIII. Yüzyılda Bizans ve Türkiye Selçuklu 'nun siyasi durumu. John Holdon- Bizans Tarih Atlası



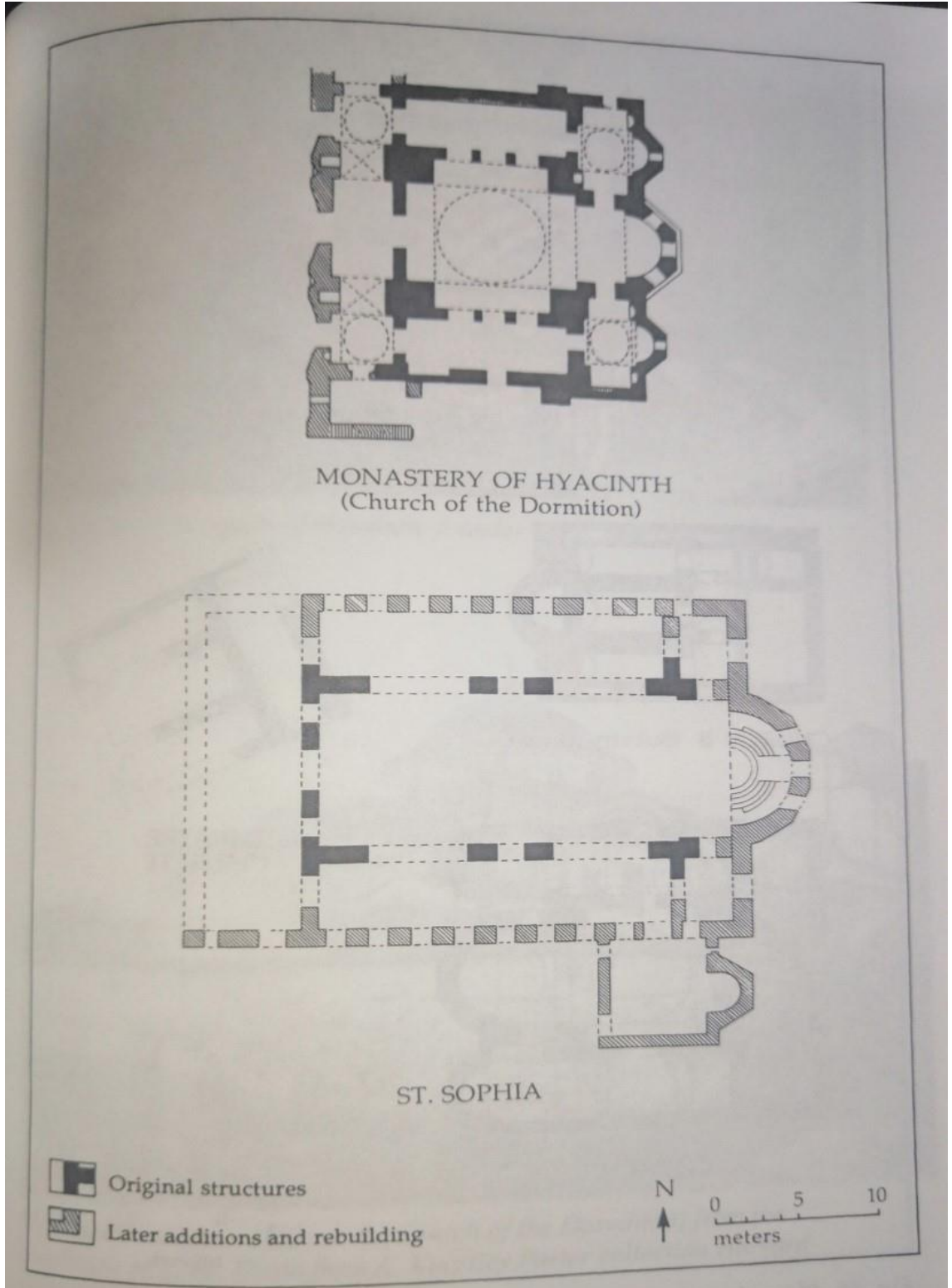
EK 7: İznik'teki kiliseler. Clive Foss, Nicaea



EK 8: İznik'teki kiliselerin planı. Clive Foss, Nicaea



EK 9: İznik'teki Kiliselerin planı. Clive Foss, Nicaea



EK 10: Koimesis Kilisesi kalıntıları. Gizem Çalışkan'ın arşivinden.



EK 11: Hagios Tryphomos Kilisesi Kalıntısı. Gizem alışkan'ın arşivinden



EK 12: Azize Sofya Kilisesi / Ayasofya Orhan Camii. Arşivimden



EK 13: Azize Sofya Kilisesi /Ayasofya Camii içi-İznik. Arşivimden



EK 14: Azize Sofya Kilisesi/ Ayasofya Orhan Camii içi. Arşivimden



EK 15: Azize Sofya Kilisesi/ Ayasofya Orhan Camii içindeki İsa ikona Tasviri.
Arşivimden



EK 16: Senato Sarayı-İznik. Arşivimden



EK 17: Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi/Aya Yorgi Rum Patrikhane Kilisesi.
Fatih/İstanbul. Arşivimden



EK 18: Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi/Aya Yorgi Rum Patrikhane Kilisesi'ndeki Aziz portreleri. Arşivimden



ÖZGEÇMİŞ

Tuğba Başar, 1994 yılında Çorum'un Osmancık ilçesinde doğdu. 1996 yılında ailesiyle birlikte Sakarya'ya yerleşti. 2013 yılında girdiği Sakarya Üniversitesi, Tarih Bölümü'nden 2016 yılında mezun oldu. Aynı yıl, Sakarya Üniversitesi Tarih bilim dalı, Ortaçağ anabilim dalında yüksek lisansa başladı.